

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MUSTAFA RÛMÎ EFENDİ DÎVÂNI'NDA
DÎNÎ VE TASAVVUFÎ UNSURLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İsmail HALICIOĞLU

**Enstitü Anabilim Dalı :Türk Dili ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı :Eski Türk Edebiyatı**

Tez Danışmanı: Yrd.Doç. Dr. Hüseyin YORULMAZ

MAYIS 2006

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**MUSTAFA RÛMÎ EFENDİ DÎVÂNÎ'NDA
DÎNÎ VE TASAVVUFÎ UNSURLAR**

YÛKSEK LİSANS TEZİ

İsmail HALICIOĞLU

**Enstitü Anabilim Dalı : Türk Dili Ve Edebiyatı
Enstitü Bilim Dalı : Eski Türk Edebiyatı**

Bu tez 30/05/2006 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

**Yrd.Doç.Dr.
Hüseyin YORULMAZ
Jüri Başkanı**

**Yard.Doç.Dr.
Bayram Ali KAYA
Jüri Üyesi**

**Yrd.Doç.Dr.
Osman ÖZKUL
Jüri Üyesi**

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

İsmail HALICIOĞLU

30.05.2006

ÖNSÖZ

Mustafâ Rûmî Efendi'nin hayatını, şiir anlayışını, edebiyatımızdaki yerini; "Dîvân"ındaki dînî ve tasavvufî unsurları, bu unsurların işleniş tarzlarını, hangi amaçla ve hangi münasebetle kullanıldıklarını ortaya koymak için hazırlanan bu alan araştırmasının klasik şiirimiz için bir kaynak teşkil edeceği inancındayız.

Çalışmamızın ortaya çıkmasında katkısı olan, başta danışman hocam Yard.Doç.Dr. Hüseyin YORULMAZ'a; bu alandaki başarılı çalışmalarından yararlandığım Yard.Doç.Dr. Mustafa TATCI'ya; şâirin hayatı ve eseriyle ilgili özel bilgilere ulaşmamda yardımcı olan Yusuf ŞENGÖNÜL hocama; zengin kütüphanesinden kaynak desteği sağlayan araştırmacı-yazar Yusuf ÖZCAN Bey'e; ve çalışmalarım esnasında maddi-manevi desteğini gördüğüm anneme teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışmamızın edebiyat ve kültür dünyamıza hizmet etmesi en büyük dileğimizdir.

30 Mayıs 2006

İsmail HALICIOĞLU

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	vi
ÖZET	vii
SUMMARY	viii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: MUSTAFA RÛMÎ EFENDİ	5
1.1. Hayatı ve Şahsiyeti.....	5
1.2. Eseri.....	15
1.3. Edebi Yönü ve Şiir Anlayışı	16
1.4. Mensûp Olduğu Tasavvufî Ekol: “Halvetîlik”	21
BÖLÜM 2: DİN	25
2.1. Allah	25
2.2. Melekler.....	41
2.3. Dînî Kitaplar	43
2.4. Sûreler.....	44
2.5. Âyetler	45
2.6. Hadisler.....	49
2.7. Dînî Kaynaklı Sözler	52
2.8. Peygamberler	53
2.8.1. Hz.Âdem	53
2.8.2. Hz.İdris.....	54
2.8.3. Hz.Lokmân	55
2.8.4. Hz.İbrâhîm.....	56
2.8.5. Hz.Ya’kûb	57
2.8.6. Hz.Yûsuf	58
2.8.7. Hz.Hızır.....	59
2.8.8. Hz.Mûsâ	59
2.8.9. Hz.Dâvûd	60
2.8.10. Hz.Süleymân	60

2.8.11. Hz.İsâ	60
2.8.12. Hz.Muhammed (a.s.m)	61
2.9. Dört Halife (Çâr-Yâr).....	70
2.9.1. Hz.Ebubekir.....	71
2.9.2. Hz.Ömer.....	71
2.9.3. Hz.Osman.....	71
2.9.4. Hz.Ali.....	71
2.10. Ehl-i Beyt ve On iki İmam.....	73
2.10.1. Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin	73
2.10.2. On iki İmâm	76
2.10.2.1. Zeyn'ül- 'Âbidîn	76
2.10.2.2. Muhammed'ül-Bâkr.....	77
2.10.2.3. Ca'fer'üs-Sâdık.....	77
2.10.2.4. Mûsâ'l-Kâzım	77
2.10.2.5. Aliyy'ür-Rızâ.....	77
2.10.2.6. Muhammed'ut-Tâkîyy'ül-Cevâd.....	77
2.10.2.7. Aliyy'ün-Nâkîyyü'l-Hâdî.....	78
2.10.2.8. Hasan'ül-Askerî	78
2.10.2.9. Mehdî	78
2.11. Kazâ ve Kader.....	79
2.12. Ahiret ile İlgili Kavramlar	85
2.12.1. Âhiret	85
2.12.2. Kıyâmet (Haşir, Mahşer).....	86
2.12.3. Cennet ve İlgili Kavramlar.....	89
2.12.3.1. Cennet.....	89
2.12.3.2. Hûrî (Hûr) ve Gilman.....	92
2.12.3.3. Tûbâ	93
2.12.3.4. Kevser.....	93
2.12.3.5. Rıdvân	94
2.12.4. Cehennem ve İlgili Kavramlar	94
2.12.5. Ezel Bezmi	96
2.13. Diğer İtikâdi Kavramlar.....	98

2.13.1. Mi'râc ve Sidretü'l-Müntehâ.....	98
2.13.2. Ölü ve Ölüm.....	99
2.13.3. Rûh.....	102
2.13.4. Perî.....	103
2.13.5. Cin.....	104
2.13.6. Şeytan.....	104
2.13.7. İlim, Amel.....	106
2.13.8. Hayır ve Şer.....	108
2.13.9. Kandil Geceleri.....	108
2.14. Din İle İlgili Kavramlar.....	109
2.14.1. Din, İmân, Şeriât, Mü'mîn.....	109
2.14.2. Küfür, Kâfir.....	110
2.14.3. Münkîr.....	111
2.14.4. Münâfîk.....	112
2.14.5. İslâm, Müslüman, Ümmet, Mezhep.....	112
2.15. İbâdet ile İlgili Kavramlar.....	113
2.15.1. Namaz ile İlgili Kavramlar.....	113
2.15.1.1. Namaz.....	113
2.15.1.2. Abdest.....	114
2.15.1.3. Tesbih.....	114
2.15.1.4. Câmi, Mescid, Minâre, Müezzin, Mihrap, Minber.....	115
2.15.2. Oruç, Ramazan, Bayram.....	116
2.15.2.1. Oruç.....	116
2.15.2.2. Ramazan.....	117
2.15.2.3. Bayram.....	118
2.15.3. Zekât.....	118
2.15.4. Hac ve Ka'be.....	119
2.15.4.1. Hac ve Hacı.....	119
2.15.4.2. Ka'be.....	119
2.15.5. Kurban.....	120
2.15.6. Duâ.....	121
2.15.7. Harâm ve Helâl.....	122

2.15.8. Tевbe, Günâh, Savâb	123
2.15.9. Gazâ-yı Ekber	126
2.15.10. Şehîd	126
2.15.11. Nûr	127

BÖLÜM :3 TASAVVUF..... 131

3.1. ‘Âşık	131
3.2. Tarikat, Mezhep, Meşrep.....	139
3.3. Tarikatlarla İlgili Kavramlar	141
3.3.1. Abdal.....	141
3.3.2. Kalenderî.....	142
3.3.3. Melâmî	142
3.3.4. Halvetî.....	143
3.3.5. Dervîş, Erenler.....	146
3.3.6. Mürşid, Şeyh, Pîr	148
3.3.7. Mürid, Sâlik.....	151
3.3.8. Tekke, Dergâh	152
3.3.9. Hırka, Tâc.....	154
3.4. Tecellî.....	156
3.5. Hayret, Hâl, Cezbe	158
3.6. Halvet, Celvet, ‘Uzlet.....	159
3.7. Riyâzet.....	162
3.8. Fenâ, Bekâ	163
3.9. Vahdet, Kesret.....	165
3.10. Zâhir, Bâtın, Sûret, Sîret.....	167
3.11. Akıl, Âkil	169
3.12. Âşinâ	170
3.13. Hicâb, Nikâb	171
3.14. Gayb	171
3.15. Sır, Esrâr, Râz	172
3.16. Kanâat, Fakr, Gedâ, Terk.....	174
3.17. Himmet, ‘Înâyet, Lutf.....	176

3.18. Kerâmet, Keşf, Velâyet	178
3.19. ‘Arif, ‘İrfân, Ma’rifet.....	181
3.20. Zâhid, Vâiz, Rind	184
3.21. Zühhd, Takvâ.....	188
3.22. Mutasavvıflar	189
3.22.1. Hallâc-ı Mansûr	189
3.22.2. Bâyezîd-ı Bestâmî.....	190
3.22.3. Cüneyd-i Bağdâdî	191
3.22.4. Şâbân-ı Velî.....	191
3.22.5. Ömerü’l-Fuâdî	191
3.22.6. Halilü’l-Halvetî.....	192
3.23. Cân, Beden.....	194
3.23.1. Cân.....	194
3.23.1.1. Cân Üzerine Yapılan Teşbih ve Mecâzlar.....	197
3.23.2. Beden	200
3.24. Yâr, Ma’sûk, Cânân, Dilber, Dilârâ, Dildâr	202
3.25. Cemâl, Dîdâr	204
3.26. Mâsivâ	206
3.27. Zikir	207
3.28. Arş, Arşullah.....	210
3.29. ‘Âlem	211
3.30. Onsekizbin ‘Âlem	212
3.31. İki ‘Âlem.....	212
3.32. Dünyâ	213
3.33. ‘Aşk	215
3.34. Nefs	219
3.35. Gönül, Kalb.....	224
3.35.1.1. Gönül ve Kalb Üzerine Teşbih ve Mecâzlar	226
SONUÇ	238
KAYNAKÇA	247
ÖZGEÇMİŞ	254

KISALTMALAR

MRED : Mustafa Rumî Efendi Dîvânı

G. : Gazel

K. : Kaside

M. : Musammat

Tezin Başlığı: Mustafâ Rûmî Efendi Dîvânı'nda Dînî ve Tasavvufî Unsurlar	
Tezin Yazarı: İsmail HALICIOĞLU	Danışman: Yard.Doç.Dr.Hüseyin YORULMAZ
Kabul Tarihi : 30.05.2006	Sayfa Sayısı: VIII (ön kısım) + 254 (tez)
Anabilimdalı : Türk Dili ve Edebiyatı	Bilimdalı: Eski Türk Edebiyatı
<p>Mustafâ Rûmî Efendi Dîvânı'ndaki dînî ve tasavvufî unsurları, bu unsurların işleniş tarzlarını, hangi amaçla ve hangi münasebetle kullanıldıklarını ortaya koymak için hazırlanan bu çalışmamızın birinci bölümünde şâirin hayatı, eseri, şiir anlayışı mensup olduğu tasavvufî ekol ile ilgili geniş bir bilgi verilmiştir. “Mustafâ Rûmî Efendi”, “Din” ve “Tasavvuf” başlıkları altında üç ana bölüm ve bu bölümlerle ilgili alt bölümlerden oluşan çalışmamız neticesinde elde edilen bulgular “Sonuç” kısmında genel olarak değerlendirilmiştir. Şâirin elimizde tek nüshası olan mürettep divânı uzun yıllar gizli kalıp ortaya çıkmadığından edebiyat dünyamızda tanınmamıştır. Birinci bölümde geniş olarak yazdığımız şâirin biyografisi, eseri ve şiir anlayışı ile ilgili bölümler, ilk olması yönüyle, bu alanda bir boşluğu dolduracaktır. Çalışmamız esnasında divândaki konumuzla ilgili bütün kavramlar taranıp fişlenmiş ve bu fişler kavramlara göre tasnif edilip yeri geldikçe işlenmiştir. Böylece şâirin dînî-tasavvufî sözlüğü de çıkarılmıştır. Çalışmamızda işlenen kavramlarla ilgili çok sayıda beyit örneğine yer verilmiştir. Bu örnekler bu alanda yapılacak çalışmalara malzeme teşkil edecektir. Onun şiirlerinde anlam her zaman söyleyişin önünde gider, yani mânâyı lafza fedâ etmez, dolayısıyla da şiirleri açık ve anlaşılırdır. Şiirlerinde kullandığı dil; dîvân şâirlerinin o ağdalı söyleyişinden uzak, halk şâirlerinin sade söyleyişine yakındır. Dîvân şiirinin nazım şekillerini ve aruz vezni kullanmış olması, dîvân şâirlerinin kullandıkları mazmunlara ve edebî sanatlara şiirlerinde sık sık yer vermesi gibi hususlar onu divân şiirine yaklaşırsa da, Mustafâ Rûmî Efendi için klâsik anlamda bir dîvân şâiri demek zordur. O, divân şiirinin nazım türlerini ve mazmunlarını kullanmış ama muhtevâ ve söyleyiş olarak tekke şiirini yansıtmıştır.</p> <p>Gerede'de yaşamış, medrese ve tasavvuf eğitimi almış, dîvân tertip edecek kadar da şiir bilgisine sahip olan Mustafâ Rûmî Efendi, Halvetî şiir geleneğinin 19. asırdaki bir temsilcisi olup mutasavvif bir şâirdir. Divânındaki hemen bütün şiirler dînî ve tasavvufî içeriklidir. Şiirlerine âyetleri ve hadisleri ustalıkla serpiştirmiştir. Bütün şiirlerin konusu Allah aşkı, din, tasavvuf, tekke ve tarikattır. Divândaki sevgili, ‘aşk, şarap, kadeh, meyhâne, zülûf, dudak ve benzeri kavramlar hep mecaz anlamlıdır. Bunların her biri divan edebiyatı geleneğimizde olduğu gibi tasavvufî anlamlar taşımaktadır. Dîvânın şahıs kadrosunu sevilen, âşık ve râkip şeklinde üç ayrı tip oluşturmaktadır. Sevilen olarak en fazla Allah konu edilmiştir; ayrıca Hz.Muhammed, Ehl-i Beyt ve Mürşit de sevilen olarak karşımıza çıkmaktadır. Âşık şâirin ideâlize ettiği tiptir ve birçok şiirde âşık şâirin kendisidir. Âşıkın rakibi ise genelde zâhiddir. İslâm inançlarına bağlı samimi bir Müslüman olan şâirin şiirlerinde İslâm dininin prensiplerine aykırı bir ifâdeye rastlanmaz. O ilgili kavramları Halvetîlik ekolüne göre yorumlamış; kendi his ve hayal dünyası ile renklendirerek ele almıştır. Mustafâ Rûmî Efendi, şiirimize yeni bir söyleyiş getirmekten ziyâde kendinden önceki dönemlerde yaşayan Yunus Emre, Niyâzî Mısırî, Fuzûlî, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Gaybî ve Ömerü'l-Fuâdî gibi şâirlerin başarılı bir takipçisi olmuştur. Şiirleri dönemin dînî-tasavvufî kültürünü ve Halvetîlik ekolünü yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır.</p>	
Anahtar Kelimeler: Musatafâ Rûmî Efendi, Dînî unsurlar, Tasavvufî unsurlar, Aşk ve gönül.	

Sakarya University Institute of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title of the Thesis: Religious and Mystical Elements In The Divan of Mustafâ Rûmî Efendi	
Author: İsmail HALICIOĞLU	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Hüseyin YORULMAZ
Date: 30 May 2006	Nu. of pages: VIII (pre text) + 254 (main body)
Department: Turk Language and Literature	Subfield: Classical Ottoman Literature
<p>In the first part of our work which is prepared to reveal the religious and mystical elements of Divan of Mustafâ Rûmî Efendi, the usage style and the aims of those elements, a great deal of information is given about his life, his work, the conception of poetry and the mystical group that he had been a member of. At the end of this work which is consisted of three main parts called "Mustafâ Rûmî Efendi", "Religion" and "Mysticism" and subtitles connected to these main titles, some results are obtained and those results are evaluated generally in the "Conclusion" part. This only copy of the poet's compository divan couldn't be known in our literature world as it had been a secret and hadn't been revealed for a long time. The parts mentioned broadly in the first part about the biography of the poet, his works and his conception of poetry are very important as it is the first of all in this field. During our work, all the concepts about the subject of the Divan were scanned and those concepts were classified and evaluated. So poet's religious-mystical dictionary is built. Many examples of couplets about the concepts evaluated in our work are given. These examples are going to supply some helping materials to the other works that will be done in this field. In his poems, meaning always comes before the form, he doesn't sacrifice meaning to form, because his poems are clear and comprehensible. The language he used in his poems is far from Classical Ottoman poets' overloaded form and close to the simple saying of folk poets. He used the verse styles and "metrical of aruz" of the Classical Ottoman poetry, and often gave place to the allegories and literary arts of those poets. Although he can be thought as closer to Classical Ottoman poetry due to these aspects, it is difficult to call Mustafâ Rûmî Efendi as a Classical Ottoman poet. He used the verse styles and the allegories of Classical Ottoman poetry but he reflected the content and form of "tekke" poetry.</p> <p>He lived in Gerede, had the education of medresseh and mysticism, and had such a knowledge that he could arrange author a divan. He is a sûfî poet and a representative of the 19th century Halvetî poetry convention. The content of most of the poems in his Divan are about religion and mysticism. He skillfully spread the verses of the Koran and the Hadithes to his poems. The subjects of all his poems are love of God, religion, mysticism and the mystical ways and places. Lover, love, wine, goblet, pub, hair, lip and some other similar concepts in his Divan are all allegoric. They all have mystical meanings as they have in our Classical Ottoman poetry tradition. The main characters of the Divan are beloved, lover and rival. The God is mostly considered as beloved one; besides we can come across Hz. Muhammed, "Ehl-i Beyt" (The family of Hz. Muhammed) and sheikh as the beloved. Lover is the character that poet idealised and in most of the poems, lover is the poet himself. The rival of the lover is generally "zâhid". In the poems of Mustafa Rûmî Efendi who is devoted to Islam beliefs and a sincere Muslim, you cannot come across expressions which are against the Islam's principles. He interpreted the connected concepts according to Halvetî way and he processed those concepts up with his emotion and dream world. Instead of bringing a new style of saying to our poetry, he is a very successful follower of some poets who lived in previous periods as Yunus Emre, Niyâzî Mîsrî, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Gaybî and Ömerü'l-Fuâdî. His poets are important as they reflect that period's religious-mystical culture and Halvetî way.</p>	
Keywords: Musatafâ Rûmî Efendi, Religious elements, Mystical elements, Love and heart.	

GİRİŞ

Dünyada hiçbir millette olmadığı kadar zengin bir şiir müktesebâtına sahip olan bir milletiz. Bilinen ilk Türk şâiri olan Aprınçur Tigin ile yüzyıllar önce başlayan şiir maceramız; yüksek bir dağın zirvelerinden kopup gelen bir suyun, aşağılara indikçe beslenerek ırmaklar halinde çağlaması ve büyük bir okyanus oluşturması gibi, asırların yamaçlarından süzüle süzüle, bazen bir akarsuyun şırıltısı, bazen de coşkun bir ırmağın çağlaması misali akarak büyük bir şiir okyanusu haline gelmiştir. Yüzlerce araştırmacımız yüzyılların birikimi olan bu şiirler üzerinde çalışmalar yapmışlardır. Ama ne yazık ki bunlar yeterli değildir. Bugün daha incelenmemiş ve hatta ortaya çıkarılmamış çok sayıda eser bulunmaktadır. Klasik edebiyatımızda kesin olmamakla birlikte “Dîvân”ı olan üç bin şâirden bahsedilmektedir. Bu eserlerin incelenip değerlendirilmesi edebiyat ve kültür dünyamıza büyük katkılar yapacaktır.

Çalışmanın Önemi

Şâirlerimiz dîvânlarında nelerden bahsetmişler? Hangi konuları nasıl işlemişler? Onların fikir, his ve hayal dünyalarında neler var? Bu ve benzeri soruların cevabı dîvânlar üzerine tahlil ve tasnif yoluyla yapılacak incelemelerle ortaya çıkacaktır. Hayaller ve sanatlar farklı olsa da kelimeler, kavramlar ve anlamlar temelde aynıdır; çünkü kültürler ve kaynaklar aynıdır. Farklılıklar zamana, mekâna, şâirin hayat şartlarına, zekâ, duygu ve hayal gücüne göre şekillenmektedir.

Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan’ın dediği gibi, “Edebiyat tarihi edebiyatın tarihi olmalıdır.” Esas olan sanatçının eserinin tahlil edilmesidir. Böylece sanatçının his ve hayal dünyasını, edebî yönünü, edebiyatımızdaki yerini tespit etmek mümkün olabilecektir. Ayrıca bu incelemeler sonucunda sanatçının kimlerden etkilendiği ve kimleri etkilediği de ortaya çıkacaktır. Bu tahlil çalışmaları, dönemin edebiyat tarihi için de önemli bir veri olacaktır.

“Mustafa Rûmî Efendi Dîvânı’nda Dînî ve Tasavvufî Unsurlar” adlı bu çalışmamızda bir asra yakın, sandıklarda gizli kalmış ve bilinmemiş bir dîvânı inceledik. Bu dîvânın

şâirinin, doğup büyüdüğü topraklardan çıkmış olması da benim için ayrıca heyecan vericiydi.

19. yüzyılın ortalarına yazılmış olan ve el yazma tek nüshâsı bulunan dîvân, uzun yıllar gizli kalıp gün yüzüne çıkmamış olması nedeniyle edebiyat dünyamızda bilinmemiş ve dolayısıyla şâiri de edebiyat tarihçileri tarafından tanınmamıştır. Şâir Mustafâ Rûmî Efendi'nin birkaç yerel kaynak dışında elle tutulur bir biyografisi de yazılmış değildir. Çeşitli yerel kaynaklardan, torunlarının verdiği bilgilerden ve dîvânından yola çıkarak, 1. Bölümde geniş olarak yazdığımız Mustafâ Rûmî Efendi biyografisi, bir ilk olması sebebiyle edebiyat tarihimiz açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışmamızla Mustafâ Rûmî Efendi'nin dînî ve tasavvufî yönünü tespit etmekle birlikte, dîvânının da bir anlamda dînî-tasavvufî sözlüğünü çıkarmış olduk.

Çalışmanın Amacı

Çalışmamızı; Mustafa Rûmî Efendi'nin hayatını, edebî kişiliğini, dînî ve tasavvufî dünyasını ortaya koymak; dîvânındaki dînî ve tasavvufî unsurları nasıl işlediğini tespit etmek amacıyla hazırladık.

“Din” ve “Tasavvuf” bölümlerinde ele alınan kavramlarla ilgili çok sayıda beyit örneği kullandık. Beyit örneklerinin fazla olmasından amacımız; şâirin o kavramla ilgili bütün fikirlerini, his ve hayal çeşitliliğini yansıtmak ve benzer konularda yapılacak alan çalışmalarına malzeme sunmaktır.

Çalışmanın Metodolojisi

Dîvân tahlili metodu, kuralları bizden öncekiler tarafından tespit edilen bilimsel bir çalışma şeklidir. Biz de klasik edebiyatımızda tahlil alanında yapılan çalışmaların metodunu esas aldık.

Şâirimizin biyografisini yazarken onun hakkında yazılmış bütün kaynaklara ulaştık. Tezkirelerde ismi geçmeyen şâir ile ilgili en geniş bilgiyi üçüncü kuşaktan torunlarının derlediği özel hatıralarda bulduk. Şiirlerinden hareketle şahsiyeti hakkında yakaladığımız ip uçlarını da 1. Bölümdeki “Hayatı ve Şahsiyeti” başlığı altında, beyitlerle destekleyerek yazdık. Yine bu bölümde onun tek eseri olan “Dîvân”ındaki şiirlerinden hareketle şâirimizin edebî portresini çıkardık. Bu bölümün sonunda da

şairlerinin daha iyi anlaşılması için mensup olduğu tasavvufî ekol olan “Halvetilik” hakkında genel bir bilgi verdik.

Çalışmamız esnasında Dîvân’daki konumuzla ilgili bütün kavramlar tek tek taranıp fişlendi ve bu fişler “Din” ve “Tasavvuf” şeklinde tasnif edilip 2. Bölümde “Dînî Unsurlar”, 3. Bölümde de “Tasavvufî Unsurlar” alt başlıklar halinde yeri geldikçe işlendi. Bu bölümlerde yer alan alt başlıklar, Yard. Doç. Dr. Mustafa Tatcı’nın “Hayreti’nin Dînî ve Tasavvufî Dünyası” adlı eserindeki metod kullanılarak oluşturulmakla birlikte Divân’ın içeriğine, şâirin fikrî dünyasına göre plânda bir takım değişiklikler yapıldı ve bir çok yeni başlık ilâve edildi.

Çalışmamız; “Mustafa Rûmî Efendi”, “Din”, “Tasavvuf” isimlerini taşıyan üç ana bölümden ve bunlarla ilgili kavramları ihtivâ eden birçok alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu çalışmamızda Mustafa Rûmî Efendi Dîvânı’ndaki dînî ve tasavvufî unsurların nerelerde, nasıl, ne anlamda ve hangi amaçla kullanıldığını tespit edildi. Dînî ve tasavvufî kavramları hangi isimlerle, hangi terkiplerle ve nasıl işlediği; bu kavramlarla ilgili olarak hangi teşbih ve mecazları kullandığı, zengin beyit örnekleriyle desteklenerek açıklandı. Dîvânda sevilen olarak en fazla zikredilen “Allah” kavramı kâinattaki tecellileri, tasarrufları, Allah-insan münasebeti gibi hususlarla geniş olarak işlendi. Dîvânda geçen sûre isimleri, âyetler, hadisler, enbiya kıssaları tek tek tespit edildi ve bunların iktibas, ibâre veya telmih yoluyla nasıl kullanıldığına dair bilgiler verildi. Dîvânda ismi geçen peygamberler, dört halife, ehl-i beyt, tasavvufî şahsiyetler ayrı başlıklar halinde ele alındı. Din bölümünde, ilgili beyitlerden yola çıkarak, şâirin; kaza ve kader, ölüm, ahiret, itikâd ve ibâdetle ilgili kavramlarla ilgili görüşleri tespit edildi. Tasavvuf bölümünde de ilgili kavramları kendi ekolüne, his ve hayal dünyasına göre nasıl işlediği ve dîvânda nasıl bir tasavvufî tip çizdiği ve hangi kavramları ön plana çıkardığı çok sayıda beyit örnekleriyle, ilgili başlıklar altında açıklandı. Divândaki tipler âşık, mâşuk, rakip olarak mukayeseli olarak ele alındı. Şâirin mensup olduğu tasavvufî ekol olan Halvetilikle ilgili konuları içeren beyitler “Halvetî” ve “Halvet” başlıkları altında incelendi. Çalışmamızda; Allah, Hz. Muhammed, Âşık, Aşk, Cân, Gönül, Kalb gibi unsurlar geniş bir yer tutarken; bazı kavramlardan ise, sadece bir iki beyitte geçmesi nedeniyle kısaca bahsedildi. Meselâ; “Tûbâ, Rıdvan, Abdest, Zekât” kavramları sadece bir beyitte geçmektedir. “Cân” ve “Gönül, Kalb”

kavramları ile ilgili teşbih ve mecazların çokluğu nedeniyle bunları ayrı ayrı alt başlıklar halinde tasnif etmeyi uygun bulduk.

Tahlil esnasında kullandığımız şiirler ve beyitler, Prof.Dr.Abdulkerim Abdulkadiroğlu ve Yard.Doç.Dr.Mustafa Tatçı'nın hazırlayıp yayımladıkları “Dîvân, Mustafâ Rûmî Efendi, Ank.1998” künyeli eserden hiçbir müdahâlede bulunulmadan aynen alınmıştır. Beyit sonlarında; Gazeller (G.), Kasideler (K.), Musammatlar (M.) olarak kısaltılarak yazıldı. Birinci numaralar şiire, ikinci numaralar da beyitlere aittir.

Çalışmamız esnasında alıntılar yaptığımız kaynaklar metin içerisinde parantez içinde gösterilmiştir. Çalışmamızın sonunda verilen “Kaynakça” “Harvard usûlü kaynak gösterme” metoduna göre hazırlanmıştır ve tamamen çalışmamızın içeriğiyle ilgilidir.

Çalışmamızın hazırlanışı sırasında dâima objektif olabilmeye gayret ettik ve subjektif yorumlardan kaçınmaya çalıştık. Yorum yapmaya müsait olmayan bazı kapalı beyitleri de görebildiğimiz şekliyle yorumladık. Çalışmamız sonunda ulaştığımız hükümleri “Sonuç” bölümünde genel olarak değerlendirdik.

Bu çalışmamızla edebiyat deryâmıza bir damla bile katkımız olmuşsa kendimizi mutlu sayacağız.

BÖLÜM 1: MUSTAFA RÛMÎ EFENDİ

1.1. Hayatı¹ ve Şahsiyeti : (d. 1230 / 1814 – ö. 1297 / 1879)

1814 yılında Gerede’de doğmuştur.² Şa’bâniye-i Halvetiyye’den şûbelenen Çerkeşiyiye’nin bir alt kolu olan Halîliyye’nin kurucusu Geredeli Halvetî Şeyhi Halil Efendi’nin oğludur. Halil Efendi’nin Osman, Mes’ud, Hamdi ve Mustafa Rûmî olmak üzere dört oğlu vardır. Mustafa Rûmî babasının dört oğlundan en küçüğü olduğunu divanındaki bir beyitte kendisi söyler:

Dört oğlunun en ednâsı tenbel-i dergâh-ı hâsı

Şeyh Mustafâ’nın babası sultân Halîlü’l-Halvetî (G.225.11)

Mustafa Rûmî orta boyda, kumral, sakallı, âlim, kâmil, şâir, değerli ve yüce bir zât olarak kaynaklarda geçiyor. “*Burc-ı akrebde olmuş âşıkın seyyâresi*” (G.214.3) ifadesinden burcunun akrep olduğunu anlıyoruz. Münîr, Mehmed Eşref ve Sezaî isimlerinde üç oğlu vardır.³

Bir câmi yapıldı yeni ister namâzın ehlini

Oldum anun müezzini okurdum her dem ezânı (K.242.42)

beyitinden bir dönem müezzinlik yaptığını öğreniyoruz.

---

¹ Mustafa Rûmî Efendi’nin hayatı hakkında fazla bilgimiz yoktur. Hayatı hakkındaki en önemli bilgi kaynağımız onun divanıdır. Biyografi çalışmaları için önemli kaynaklar olan Tuhe-i Nâilî’de ve Son Asır Türk Şâirleri’nde kendisinden söz edilmemiştir. Bunun en önemli nedeni tek nüsha olan divanının yıllarca günyüzüne çıkmamış olmasıdır. Onun hayatı hakkında sınırlı da olsa şu kaynaklardan bilgi edinmekteyiz: 1-*Geredeli Şeyh Halîlü’l-Halvetî Mahdumu Şeyh Mustafa Rûmî Dîvânı*, Hazırlayan: Eşref Nematlı, Derleyen: Kemal Özyiğit, Özel daktilo notları, 1996 (Özellikle divanın önsözünde verilen bilgiler ve şecere kayıtları); 2- *Dîvân*, Mustafa Rûmî Efendi, Hazırlayanlar: Abdulkadiroğlu, Abdulkarim ve Mustafa Tatcı (1998), Ankara; 3-Ünlü, Ali Rıza (2000), “Şeyhâde Mustafa Efendi”, *Tarih Boyunca Gerede Ansiklopedisi*, Adem Gerede Yayınları, İstanbul, s.136-139; 4-Abdulkadiroğlu, Abdulkarim (2000), “Osmanlı Döneminde Geredeli Âlimler, Mutasavvıflar, Şâirler ve Diğerleri” *Geçmişten Günümüze Gerede Ansiklopedisi*, Gerede Belediyesi Yayınları, Gerede, s.73-74; 5-Alparıslan, Cevat (1998), *Akşemseddin Hazretleri Hayatı, Eserleri, Şiirleri ve Bolu Erenleri*, Bolu Kalkınma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara, s.165-173.

² Mustafa Rûmî Efendi’nin üçüncü kuşaktan torunu M. Eşref Nematlı’nın yeğeni Kemal Özyiğit’in Gerede Nüfus dairesi kütüğünden çıkarttığı bilgiye göre.

³ Kemal Özyiğit’in çıkarttığı şecere kayıtlarına göre.

Divanında “Mustafa Rûmî” ismini mahlas olarak da kullanmaktadır. İsmi sonundaki “Rûmî” nispeti âilesinden hiçbir fert tarafından kullanılmamıştır. Bu ismi kimden ve hangi sebeple aldığı ve kullandığı belli değildir.¹ “Mustafa, Mustafa Rûmî, Kemter Mustafa, Rûmî, Şeyh Mustafa” mahlaslarıyla şiirler yazmıştır. Şiirlerinden anlıyoruz ki Divan ve Halk Edebiyatı geleneğimize vâkıftır. Mahallî imkânlar içinde tahsil ettiği ilim ve irfan sâyesinde divan neşrecek kadar edebî bilgisi vardır. Aruzu ve hece veznini, divan şâirlerimizin kullandığı manzumları, teşbihleri, istiâreleri şiirlerinde başarıyla kullanmıştır. Mustafa Rûmî Efendi dînî-tasavvufî bir şâirdir. Divanı tamamen dînî ve tasavvufî içeriklidir. Şiirleri âşıkânedir. Tasavvuf onun hayatının merkezindedir. “Şeyh” sıfatı irfan tahsil ettiğini ve hilâfet sahibi bir mutasavvıf olduğunu göstermektedir. Bir süre ikâmet ettiği İstanbul’da Şeyh Emin Efendi’ye derviş olarak irfan tahsil etmiştir.

Kuluyam Şa’bân-Velî’nin oğluyam Sultân-ı Halîl’in

Şehrî olan Şeyh Emîn’in dervîşiyem dervîşiyem (K.235.16)

Cevat Alparslan (1998:166) divândaki 223 numaralı şiirden hareketle Mustafa Rûmî’nin, “İstanbul’da Ömer’ül-Fuâdî’nin yanında medrese eğitimi gördüğünü, ondan 15 yıl ilim öğrendiğini” söylüyor:

Aradım anı buldum kapıda kulu oldum

Feyz-i himmetin aldım şeyh ‘Ömerü’l-Fuâdî (K.223.4)

İyi derecede dînî ve tasavvufî eğitim gördüğünü divanından hareketle söyleyebiliriz. Babası öldüğünde Mustafa Rûmî 30 yaşlarında olduğuna göre din ve tasavvuf ilmini öğrenmesinde babasının önemli katkısı olduğunu da düşünüyoruz. Kendisi 24 numaralı şiirinde aşk ilmini, tasavvufu babasından öğrendiğini, ondan feyz aldığını, onu rüyasında gördüğünü ve aşk meyini onun elinden içtiğini, mânâ aleminde onunla görüştüğünü ve ilim öğrendiğini, On Nebî’nin sırrını kendisine öğrettiğini şu ifâdelerle söyler:

---

¹ Eski zamanlarda Gerede Rumların yerleşim alanıydı. Zira bugün Gerede’de Rumlar’dan kalma tarihi yapılar ve Rum mezarları bulunmaktadır. Hatta “Rum Şâh” isimli Rumların Şâhı’nın da kaldığı bir yayla bugün hala aynı isimle anılmaktadır. Mustafa Rûmî’nin zamanında da Gerede halkının Rumlarla Türklerden müteşekkil olduğu biliniyor. Fakat bugün Gerede sâkinleri arasında hiç Rum kalmamıştır.

'Aşk ilmini öğreten pederim Sultân bana

Feyz-i rûhun bezl eden pederim her ân bana

Ru'yâda gördüm anı aldı önüne beni

Doldurup 'aşk meyini pederim veren bana

İçtiğim mey elinden elinden söylediğim dilinden

Dâ'im ma'nâ yüzünden pederim görünen bana

...

Feleklerin devrini kevâkibin seyrini

On Nebî'nin sırrını pederim diyen bana

(G.24.1,2,3..7)

Eşref Nemutlu¹ ve Kemal Özyiğit'in naklettikleri olaya göre; "Mustafa Rûmî henüz delikanlılık çağında biraz uçarı imiş ve arkadaşları tarafından şaraba alıştırılmış. Hemen her akşam eve sarhoş gelmekte. Baba Halil Efendi ve anne bu duruma çok üzülürler. Bir gün Halil Efendi oğlunun müdâvimi olduğu çarşı içindeki Rum meyhâneciye giderek ona avans para verir. Oğlunun istediği kadar içebileceğini, parası olmazsa da arkadaşları arasında mahcup olmaması için verdiği avanstaki içki vermesini meyhâneciye tenbih eder. Ayrıca bu paranın kaynağının da kesinlikle açıklanmaması tâlimatını verir. Bir gün Mustafa'nın gerçekten parası kalmaz. Fakat meyhâneci hala içki vermeye devam eder. Bu, o zamana kadar görülmüş bir şey değildir. Mustafa, parası bittiği halde nasıl hala şarap vermeye devam edildiğini öğrenmek ister. Meyhâneci başlangıçta söylemek istemese de ısrârı karşısında sırrını açıklar. Mustafa babasının böyle bir hareket yapması karşısında târifsiz derecede üzülür. Pederşâhî terbiye sistemli bir âilede, babasının sarhoşluk keyfiyetini öğrenmesi çok utanılacak bir olaydır. Kaldı ki, oğlunun şarap parasını da karşılamışsa bu daha da katmerli bir utançtır. Mustafa çok kahırlanır, utanır ve üzülür. Bu olaydan sonra daha fazla içmeye başlar. Gecenin yarısı, aşırı sarhoş ve fevkalâde üzgün evinin yolunu tutar. Güzergâhında Mehdi Pınarı civârında babasının âsâsının ışıklı bir vaziyette ona basacağı yerleri göstermekte olduğunu görür. Âsâ onu eve doğru çekmektedir. Eve

¹ Kemal Özyiğit'in dayısı Eşref Nemutlu, Mustafa Rûmî'nin Mehmet Eşref adlı oğlunun torunudur.

gelir. Evde nenem Şu manzaraya Őâhit olur. Gece yarısı Halil Efendi gecelik entârisi ile odada ayakta, eline âsâsını almış, yarım metre mesâfede saĒa sola oynamakta ve “çekilin bakalım, o benim oĒlum, yol verin bakalım, o benim oĒlum” demektedir. Nenem ŐaŐkın: “Hayrola Őihim ne yapıyorsun?” dediĒinde ise “Cin taifesi oĒlumun önünü kesip musallat olmuş ve kötülük yapmak istemekte” diye cevap verir. Őayet yardım etmezse cinlerin Mustafa’yı çarpabileceĒini söyler. Mustafa’nın Şarap içme alışkanlıĒı o akşam son bulur. Babasının olgunluĒu karşısındaki utancı onu doĒru yola ve doĒru istikâmete sokar. Babasının ilminden ve feyzinden istifâde etmeye başlar.

Babası onun hayatında çok önemli bir yer tutar. Divanında birçok Şiirde babasından övgüyle bahseder. 128 numaralı Şiirinde “pederim, pîrim, azîzim, Şeyh Haflü’l-Halvetî” diye söz eder. 148 numaralı Şiirde onu “Hurşid-i cihân” olarak tavsîf eder. 155 numaralı Şiirinde onun dergâhına gidenin maksûduna eriŐeceĒini söyler. 180 numaralı Şiirinde ondan “müşfik peder” diye bahseder. Çaresiz kaldıĒı durumlarda ve dünya hayatını boşuna geçirdiĒi için babasından meded ister:

Ben bu yolda çâresiz bî-çâreyim kıl meded yâ Hazret-i Sultân Baba

Kâr u kesbim yok nice âvâreyim kıl meded yâ Hazret-i Sultân Baba (G.23.1)

Babasının himmeti ÇerkeŐi’den aldıĒını, 36 sene irşad görevinde bulunduĒunu ve H. 1236’da vefât ettiĒini yine onun 28 numaralı Şiirinin 7. beyitinden öĒreniyoruz:

Otuz altı sene irşad eyledi devrin tamâm

Bin iki yüz elli dokuz kıldı rihlet-i bekâ (G.28.7)

Babası kâmil bir zâttır. “Sultân II. Mahmut kendisini İstanbul’a sarayına dâvet etmiş; o da bu dâvete icâbette bulunmuştur. Sultâna verdiĒi ârifane cevaplarla hem sultânın hem de İstanbul ülemâsının hayretlerini celbetmiş, takdîr ve hürmet görmüştür.” (Hüseyin Vassaf, ?:8) Sarayda yapılan müteaddid sohbetlerde Hacı Halil Efendi’nin kerâmât ve kemâlâtı herkesten fâik olduĒu anlaŐıldıktan sonra “Sultân II. Mahmut tarafından kendisine “Habîbe Hanım” adında bir câriye, bir saat ve bazı münâsip hediyeler ihsan kılınarak avdetine müsâade edilmiştir.” (Sâdik Vicdânî, 1341:72) Şeyh Halil Efendi Gerede’ye döndükten sonra da, Sultân II. Mahmut, türbenin duvarında uzun yıllar asılı duran ve 1989’da çalınan tabloyu, bugün nerede olduĒu bilinmeyen

sancağını ve şeyhlik faâliyetlerini serbest bırakan fermânını teberrüken hediye olarak Gerede'ye gönderir. Şeyh Halil Efendi 1843 yılına kadar Halvetî şeyhi olarak irşâd görevini sürdürmüş ve 1843'te vefât etmiştir. Halil Efendi'nin vefâtından sonra ilk olarak yerine büyük oğlu Hacı Osman halîfe olmuştur. Osman Efendi'nin vefâtı üzerine de Mustafa Rûmî Efendi babasının makâmına geçmiştir. Hatta bir kardeşi babasının ölümü üzerine boşalan şeyhlik postunu Mustafa'ya ikrâm ederek: “Bir postta iki aslan oturmaz sen bu posta daha çok yakışırın, destûr ver ben de ilmimi başka bir diyârda yayayım ve ışığımdan başkaları aydınlansın” demiş ve Gerede'den ayrılarak bir adaya yerleşmiştir. Halen o adada medfûn olduğu söylenmektedir. Babasının postuna oturduğunu bir beyitinde açıkça ifâde eder:

Oturup postuna pîrin himmetin aldım pederin

Şeyh Halîlü'l-Halvetî'nin evlâdıyam evlâdıyam (K.235.4)

Babasının ölümü üzerine bir mersiye yazmıştır. Bu mersiyede ondan “Kutb-u Â'zam” ve “Gavs-ı Ekber” olarak bahseder. Onun kâmil, sözüne sâdik bir hakîkat eri olduğunu belirtir. Ama, hayattayken onun değerini bilemediğinden, dergâhın tembeli olduğundan yakınıdır. Onu Lokmân'a benzeterek mânevî dertlere devâ olduğunu, ondan feyz alanların hakikate erdiğini söyler:

Âh dirîğâ bilmedik vaktinde kadr-i devletin

Derdimize bulmadık 'asrında Lokmân'ın devâ (G.28.5)

44 numaralı şiirde Kâmil Bey isimli bir zâttan ısrarla dergâha yardım yapmasını istemektedir. 47 numaralı “Târih-i Türbe-i Şerîfe” adlı şiirinde türbeye tarih düşürmüştür. 152 numaralı şiirin 7. beyitinde “*Merkez-i ervâhun ihyâ eyledi Muhtar Paşa*” ifâdesiye türbeyi yapan Ahmed Muhtar Paşa'dan bahsetmektedir. Babası Halil Efendi'nin mezarından “makâm-ı Şeyh Halîl” diye söz eder ve divanında bu redifte bir şiir yazmıştır. Burada halkı feyz merkezi olarak gördüğü babasının mezârını ziyarete şöyle çağırır:

Gâfil olma kıl ziyâret eyle istimdâd-ı rûh

Şüphesiz dâr-selâmettir makâm-ı Şeyh Halîl

'Ayn-ı rûhunda kerâmet görmek istersen eger

Kıl ziyâret ne kerâmetdir makâm-ı Şeyh Halîl (G.152.5,6)

157 numaralı şiirinde de özellikle Cuma günleri ziyaret edilmesini ister:

Var ise pîre mahabbet her cum'a kıl ziyâret (G.157.7)

Babasından sonra en fazla feyz aldığı zât İstanbul'da mûkim Ömerü'l Fuâdî'dir.¹ 223 numaralı şiirini tamamen ona ayırmıştır. Onu üftâdesi, azîzi, efendisi olarak anar. Ondan “Âriflerin serveri” “cümle halkın mergûbu” “misli yok tarîkate” “cümleden makbûl” “irşâdında kavî” “feyzinde ganî” “himmetinde sahî” gibi ifâdelerle fevkalâde sitâyîşle bahseder:

Tâliblerin matlûbu 'âşıkların mahbûbu

Cümle halkın mergûbu şeyh 'Ömerü'l-Fuâdî (K.223.2)

Onun 15 sene irşâd görevinde bulunduğunu, yaşının 65 ve fevt tarihinin 75'te vukû bulduğunu aynı şiirde belirtir.

Bundan başka 25 ve 73 numaralı şiirlerinde kim olduğunu bilemediğimiz “Şükrü” isminde bir zâtтан övgüyle bahsediyor. Ondan feyz aldığını, onun her derdine Lokmân gibi dermân olduğunu söylüyor:

Bezm-i' aşkda câm-ı Hû'yu Şükrü'dür veren bana

Sînem üzre dâğ-ı 'aşkı Şükrü'dür vuran bana

...

Ey tabîba çek elin sen çâre kılmakdan bana

Gayrıdan olmaz bu çâre Şükrü'dür Lokmân bana (G.25.1,3)

206 numaralı şiirde geçen;

Cânib-i Kâzım'dan esdi bâd-ı 'aşk

¹ “Ömerü'l-Fuâdî Sâni (İkinci Ömerü'l-Fuad) İstanbul Sofular'daki Ekmel Dergâhı'nda irşâd faaliyetine bulunmuştur. Son devir şeyhülislâmlarından Ârif Hikmet ve Mehmed Saâdeddin Efendiler bu zâta müntesiptirler.” (Bursalı Mehmet Tahir, 1333:118) Aynı zamanda Şeyh Halil Efendi'nin halifelerindendir. (Abdulkadiroğlu, 2000:72)

Cûş eyledi taşdı deryâ bu gece

(G.206.11)

ifâdesi Kâzım isimli kim olduğunu bilmediğimiz bir zâttan da feyz almış olabileceğini düşündürmektedir.

Mustafa Rûmî Efendi'nin dînî inancı ve tasavvufî yönü klasik İslâm anlayışına uygundur. Divan şâirlerimizde sıkça görülen “Vahdetü'l Vücûd” ekoluna mensûp değildir. Şiirlerinde Âl-i Beyt sevgisini açıkça dile getirir. Hatta Hz. Ali sevgisi o derece ileri gider ki bir beyitte “*Bende-i Âl-i Abâyım ‘alevîyem ‘Alevîyem’*” (K.235.14) diye “Alevî” olduğunu bile söyler.¹ Ayrıca Hz. Hasan'ı, Hz. Hüseyin'i, On iki İmamı ve tabîini de sevdiğini söylemektedir. Divanında Kerbelâ ve Hz. Hüseyin için yazdığı bir de mersiye bulunmaktadır:

Severim Hasan-Hüseyin dahi On İki İmamı

Hem teba'-i tâbi'ini sevgisiyem sevgisiyem

(K.235.7)

Fakat bu beyitin hemen arkasından Ehl-i sünnet inancına ve Hanefî mezhebine mensup olduğunu, ve sonra da Halvetî Şeyhi Şa'bân-ı Velî'nin tarîkatına mensup olduğunu ve Şeyh Emin'in dervişi olduğunu belirtir:

Milletim ehl-i sünnetdir çok şükür dînîm İslâm'dır

Der isen mezhebin kimdir hanefiyem Hanefiyem

(K.235.8)

Kuluyam Şa'bân-ı Velî'nin oğluyam Sultân-ı Halîl'in

Şehrî olan Şeyh Emîn'in dervîsiyem dervîsiyem

(K.235.16)

Tasvuf yolunda ilerlemiş, seyr-i sülûkunu tamamlamış, insan-ı kâmil mertebesine yükselmiştir. Nefis mertebelerini geçerek “nefs-i safiye”ye kadar ulaşmıştır.”Ahvâl-i Sülûk” adlı 50 beyitlik uzun manzûmesinde seyr-i sülûkunu anlatır:

Bu nefsim safiye oldu kahırla lutfu bir bildi

Sülûkum hep tamâm olup usûlü kurdum erkânı

(K.242.37)

¹ Zannımızca “Alevîyem” ifâdesini “Ali'yi seviyorum, onun yolundayım anlamında kullanmıştır. Divanın bütününe bakıldığında ve mensup olduğu tasavvufî gelenek ve yetiştiği muhit dikkate alındığında klasik Alevî anlayışına sahip olması düşünülemez. Zira divandaki başka beyitlerde Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, ve Hz. Osman'dan da övgüyle bahsetmiştir. Ayrıca 235 numaralı şiirin 8. beyitinde de Ehl-i Sünnet ve Hanefî mezhebine mensûp olduğunu açıkça söylemektedir.

Divanına sonradan eklediği “Hâzâ Meslek-i Uşşâk” adlı 101 beyitlik uzun şiirinde de âşıkların mesleğini anlatmaktadır. 28 numaralı şiirinde kendisinden “Şeyh Mustafa” diye bahsetmesinden anlıyoruz ki şeyhlik makâmına yükselmiştir. Babasının ölümünden sonra irşâd vazifesinde bulunmuştur. 157 numaralı şiirinde “**Mustafâ’dan al ‘icâzet Şeyh Halîlullâh’a gel**”(G.157.7) demesi de mânidârdır.

Hayatının bir döneminin oldukça sıkıntılı ve huzursuz geçtiğini aşağıdaki şiirden öğreniyoruz:

Çıkayım gurbet illere ben bu mekândan usandım

*Terk edeyim vatanımı ben bu **cefâdan usandım***

Hâlimi kimse bilmedi söylesem de inanmadı

*Çekmeğe tâkat kalmadı zirâ bu **cândan usandım***

*Her türlü **bühtân etdiler** kaçıp yanımdan gitdiler*

*Koyup bir gün ben de giderim ben **bu dünyâdan usandım***

...

(G.162.1,2,45)

Bu şiirde bulunduğu yerden şikâyet ediyor, kendine cefâ edildiğini, vatanını terk etmek istediğini, kimsenin kendisini anlamadığını, artık dayanacak gücü kalmadığını, halk ile geçinemediğini, onların iki yüzlü tavırlarından sıkıldığını, kendisine bühtân edildiğini, herkesin ondan kaçtığını, yalnız ve çâresiz olduğunu, artık dünyadan usandığını, kurtuluşunun Allah yoluna girmekle ve tasavvuf denizine dalmakla olduğunu söylüyor.

Benzer ifâdelere aşağıdaki şiirde de rastlıyoruz. Burada da halktan ve zamandan şikâyet ediyor, sözü doğru ve sırrını söyleyebileceği bir dostunun olmadığından yakınıyor, herkesin altına, gümüşe değer verdiğini, dost diye güvendiklerinin ona ihânet ettiğini, eğer dost parayla alınabilecek bir şey olsaydı bütün malımı mülkümü verip satın alacağını söylüyor:

Kalmadı ‘âlemde ‘ahdi bütün dost

Bu zamânda gümüş muhib altın dost

Râzını keşf etme sakın dost diyü

Fâş eder esrârını mel'ûn dost

Bunca demdir dost arayı gezerim

Tâlib-i suhte söz olmuş yekûn dost

Mâl u mülküm verir küllî alırdım

Alınmış olsa idi ger satın dost (G.40.1,3,4,6)

Ve bu dostsuzluk ortamı içinde kendisine “Afyon”un dost olduğunu söylüyor:

Bî-sebâtın dostluğundan geçeli

Mustafâ Rûmî'ye oldu afyon dost (G.40.7)

Divanını neşreden Abdülkerim Abdulkadiroğlu bu beyitten hareketle afyon içtiği konusunda şu açıklamayı yapmaktadır:

“İlk bakışta merhûmun afyonkeş olduğu yolunda bir kanâat hasıl olabiliyorsa da en evvel bunun fiilen olması mümkün görülmemektedir. Bölgede burna çekilen maddeler için yuvarlak bir ifade ile afyon tâbiri kullanılır ki bu beyitle, onun efkârlı vakitlerinde enfiye çekmeye başladığını ve ülfet derecesinde bu maddeye tiryâki olduğunu söyleyebiliriz. Mahallî töreler ve ağız husûsiyeti bu yorumu yapmamızda imdâda yetişmektedir” (Abdulkadiroğlu, 2000:73)

Divanında afyon içtiğine işâret eden bir mısra daha vardır: “*Bize derlermiş afyon ile gam-nâk yüzü kara*” (G.49.2) Bunun yanında bir beyitinde de “tütün” den bahsetmektedir: “*Gör içimden çıkan tütün boyadı âlemi bütün*” (G.Ek-19.3) Ayrıca Kemal Özyiğit’in verdiği bilgiye göre Mustafa Rûmî saz da çalarmış.

Divanına sonradan eklediği şiirlerinin 1.sinde halkla olan ilişkileri konusunda açıklamalar yapmakta, şikâyetlerde bulunmaktadır. İnsanların kendisine iftirâ ettiklerini, aleyhinde konuştuklarını, bütün bunları hak etmediğini, babasını seven ve onun dergâhına gelenleri bile kendisine düşman ettiklerini, kime iyilik ettiyse aleyhine döndüğünü, kıymetinin bilinmediğini, hakkında kötü düşünüldüğünü söylüyor ve bütün bunlara dûçâr olmasının sebebini de Akrep burcu olmasına bağlıyor:

Halk-ı ‘âlem zann edip hakkımda bühtân etdiler

Sihir edip zebânile hâlim perîşân etdiler

Neyledim n'itdim 'aceb bilmem bu halk-ı 'âleme

Su'-i hâlim söyleyip herkese i'lân etdiler

Bezm-i ihvânda hakikatden kelâm etdim ise

Ol kelâmım aldılar dillere destân etdiler

Dergeh-i pîr-i pedere kim ki bende oldusa

Ol kişiye buğz edip tîz anı düşmân etdiler

Burc-u 'akrebde *olurmuş âşıkın seyyâresi*

Ol sebebden halk-ı 'âlem cevr-i elvân etdiler

Her kime kandığı yerden verdim ise sebak

Anı yanlış fehm edip Hak'dan gümân etdiler

Râh-ı Hakk'a sa'y edip sevk etdim ise her birin

Bilmediler Mustafâ'ya zann-ı yamân etdiler

(G.Ek-1)

Yukarıdaki beyitlerden hareketle Mustafa Rûmî'nin bir dönem halk tarafından fazla itibâr görmeyen, kendi dünyasında yaşayan, mensûp olduğu topluma aykırı bir zât olduğunu söyleyebiliriz. Fakat daha sonraları çevresinde çok etkili ve sevilip sayılan biri haline gelmiştir.

Mustafa Rûmî Efendi 1879 yılında 65 yaşında vefât etmiştir. Gerede'nin Seviller mahallesi'nde, Aşağı Tekke Camî'sinin bahçesindeki türbede, babası Şeyh Halil Efendi'nin sağ tarafında yatmaktadır. İki bölümlü ve dört sanduka bulunan türbenin giriş bölümünde de Mustafa Rûmî'nin ağabeyi Şeyh Mes'ud Efendi ve onun oğlu Halil yatmaktadır. Camîyi ve türbeyi çevreleyen bahçedeki mezarlar yine aynı âileden olup isimleri bilinmeyen zevâta âittir. Türbe moloz taşından sekiz köşeli bina edilmiş olup üzeri kubbeli ve kurşunludur. Türbede siyah zemin üzerine yeşil yazılmış Muhyiddîn Arâbî'nin şiirinden bir bölüm olan bir tablo vardır. Tablonun sol alt kısmındaki üçgen şeklindeki tuğrâsından¹ Sultân II. Mahmud tarafından bizzât yapıldığı ve teberrüken

¹ Tuğrada "Ketebehu El Gâzi Mahmud İbni Abdulhâmid Hân" yazmaktadır.

gönderildiği anlaşılmaktadır.¹ Türbenin kapısının üstündeki kitâbede Halil Efendi'nin ölümü için yazılmış şu şiir vardır:

Delîl-i râh-ı Hudâ kutb-ı ârifîn idi hem

Füyûzı tutdı enâmı Halîl Efendi'nin

Teceddüd etdi yüzinden Tarîk-i Şa'banî

Gönüller oldu bekâmı Halîl Efendi'nin

Bu irtihâline târih-i tammdır irfân

“Cinâna döndi makâmı Halîl Efendi'nin”² Mehmet Rif'at 1259

1.2. Eseri

Mustafa Rûmî Efendi'nin tek eseri divanıdır. Gayr-ı matbu bir divandır. Muhtemelen müellifin kendi el yazmasıdır. Divana defter düzeni içinde sayfa numarası verilmiş olup, 122 sayfa, başka başka satırlıdır. 200x 40 mm. ebadındadır. Rik'a hattı karakteri taşıyan işlek bir el yazısıdır. Bazı imlâ hataları vardır. Az da olsa okunamayan kelimeler bulunmaktadır. Şiirler aruz vezniyle yazılmış olup yer yer hece vezniyle yazdığı şiirler de vardır. Mürettep bir divandır. Eski alfabemizin “Harfû'l-Elif”ten başlayarak “Harfû'l-Yâ”ya kadar sırayla her harfiyle biten kelimelerle kafiyeli şiirler yazmıştır. Divan iki kısımdır. Birinci kısımda 245 şiir vardır. İkinci kısımda divana sonradan eklediği 20 şiir bulunmaktadır. Şiirlere genellikle başlık verilmemiş sadece başına numara vererek sıralamıştır. 8 tane şiire numaranın yanında başlık da verilmiştir. 28'inci şiir “Mersiye-i Şeyh Halîlü'l-Halvetî” 47'inci şiir “Târîh-i Türbe-i Şerîfe” 130'uncu şiir “Destân-ı Nefs-i Emmâre” 242'inci şiir “Ahvâl-ı Sülûk” 245'inci şiir “Hitâm-ı Sülûk” başlıklıdır. İkinci kısımdaki 6'ncı şiir “Vak'a-i Kerbelâ-yı İmâm Hüseyin (r.a.)” 7'inci şiir “Kasîde-i Muhammed (s.a.v.)” son şiir ise “Hazâ Meslek-i ‘Uşşâk” başlıklarında yazılmıştır.

¹ Söz konusu tablonun içi 1989 yılında çalınmış, yalnız çerçevesi boş olarak bulunmuştur.

² Tarih düşürülmüştür. Ebced hesabına göre H. 1259 (M. 1843) rakamı çıkmaktadır.

Divanın bilinen tek nüshası Gerede’de ikâmet eden mütevâzî bir gönül insanı emekli imam-hatip Yusuf Şengönül Hocaefendi’de bulunmaktadır. Divan Yusuf Şengönül Hocaefendi’ye Mustafa Rûmî’nin torunlarından Ârif Çelebi’nin kızı Rukiye Özyiğit tarafından verilmiştir.¹ Divan uzun yıllar günyüzüne çıkmamış olup torununun oğlu Arap harfleriyle öğrenim görmüş olan, aileden, edebiyat öğretmeni Mehmet Eşref Nemutlu (1917-1989) tarafından Arap harfleriyle kopya edilerek, Latin harflerine çevrilmiş, daha sonra ardına bir de sözlük ilave edilmiştir. Kendi imkânlarıyla yaptığı bu çeviri basılmamış olup 1996 yılında Eşref Nemutlu’nun yeğeni Kemal Özyiğit (1933-...) tarafından daktilo ile yazılıp uzunca bir önsöz eklenerek kitap haline getirilmiş fakat yayınlanmamıştır. Divan akademik düzeyde ilk defa 1998 yılında Prof. Dr. Abdulkerim Abdulkadiroğlu ve Yard. Doç. Dr. Mustafa Tatcı tarafından neşredilmiştir.² Eser üzerine başka herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

1.3. Edebi Yönü ve Şiir Anlayışı

“Mustafa Rûmî Efendi mahalli imkanlar içinde tahsil ettiği ilim sayesinde mürettep bir divan tertip edecek kadar şiir bilgisine sahiptir. Aynı anlama gelebilecek yerlerde farklı kelimeleri kullanması, bazı şiirlerindeki mânâ derinlikleri ve bir kısım beyitlerindeki ince anlamlar medrese eğitimi görmüş olmasının ona sağladığı zenginlikleridir. Mutasavvıf bir şâirdir. Manzumeleri tasavvufî umdeleri ihtivâ etmekte olup âşıkânedir:

Câm-ı aşkı nûşedip mestân oldum yine

Deryâ gibi cûş edip efsân oldum yine

---

¹ Kemal Özyiğit divanın macerasını ve Yusuf Şengönül Hocaefendi’ye intikâlini şöyle anlatıyor: “Divanın Latin harfleriyle yazarı Mehmet Eşref Nemutlu benim dayımdır. Ben onun Rukiye ablasının oğluyum. Kendisi çocuk yaşta leyl-i meccani olarak Kastamonu Öğretmen Okulu’na gitmiştir. Anneannem yani dayımın annesi Hayriye Nemutlu, kocası Ârif Çelebi dedemden kalan, özenle, kapaklı olarak hazırlanmış, asma kilit takılabilecek tertıbbatta imâl edilmiş bir gaz tenekesinde muhafaza altına alınmış 10 adet Arap harfleriyle el yazması ve matbaa baskılı kitapları bizim evimize getirmiştir. Bu kitaplar yıllarca bizde kaldı. Hepimiz yeni yazıyla meşgul olduğumuzdan hiç dikkatimizi çekmedi. Ben ara sıra, kitaba olan düşkünlüğümden olacak, söz konusu kitapları çıkartır bakar yine tenekesine koyardım. Benim de Anakara’da görev alıp yuvadan gurbete ayrıldığım sırada annem Rukiye Özyiğit ‘Biz bunların kıymetini bilemiyoruz, bâri varsa değerini bilen birisi araştırsın.’ diyerek Yusuf Şengönül Efendi Hoca’ya kitapları tenekesiyle beraber vermiştir.”

² “DÎVÂN, MUSTAFA RÛMÎ EFENDÎ (Şeyh-Geredeli)” ismiyle Ankara’da Anıl Matbaası’nda 1998’de basılmıştır.

Dûr oldu gülden diken yâr oldu ağyâr iken

Bir katre-i nâçiz iken ummân oldum yine (G.202.1,2)

Divanındaki hemen bütün şiirler dînî ve tasavvufî içeriklidir, şiirlerine âyet-i kerîmeleri ve hadisleri ince bir kıvraklıkla serpiştirmiştir. Aşağıdaki beyitte Tin Sûresi'nin 4.âyetine telmihte bulunmaktadır:

Etme inkâr sûret-i pâkizeyi ey zâhidâ

Âhsen-i takvîmi inkâr eyleyen şeytan olur (G.69.3)

Bütün şiirlerin konusu Allah aşkı, din, tasavvuf, tekke ve tarikattır. Divandaki sevgili, 'aşk, şarap, kadeh, meyhâne, zülûf, dudak ve benzeri kavramlar hep mecaz anlamlıdır. Bunların her biri divan edebiyatı geleneğimizde olduğu gibi tasavvufî anlamlar taşımaktadır:

Mahabbet ehli cem' oldu o sâkî ile tâm oldu

Leb-i la'l ile câm doldu rakîb-i rûzigâr geldi (G.243.3)

Harâret yakdı cânımı bilmez oldum subh u şâmı

Yetiş sâki doldur cânı ne 'âşkdır halvet şerbeti (G.230.2)

Beyitlerinde görüldüğü gibi divan edebiyatımızda kullanılan mazmunları divanında sıkça kullanmıştır. Manzumları kullanmasına rağmen Mustafa Rûmî'nin üslubunda karmaşık söyleyişler, hayâle dayalı incelikler, zihni zorlayan imajlar, ilk bakışta kendini ele vermeyen derinlere gizlenmiş mânâlar yoktur. Onun şiirlerinde anlam her zaman söyleyişin önünde gider, yani mânâyı lafza fedâ etmez, dolayısıyla da şiirleri açık ve anlaşılırdır:

Ağyârı terk etmeden yârânı arzularsın

Dûçâr-ı dert olmadan Lokmân'ı arzularsın (G.136.1)

Nefsine zillet verir rûha izzet isteyen

Ağyâra dil verir mi yâre vuslat isteyen (G.178.1)

Bunca demlerdir arayıp gezer idim cânânımı

Bilmedim cismim içinde cânım bana cânân imiş (G.109.2)

Şiirlerindeki anlamın açık ve anlaşılır olduğunu bizzat kendisi de söylemektedir:

Mustafâ sözleri açık ma'na bî-pâyân degil (G.91.5)

Mustafa Rûmî'nin şiirlerinin büyük çoğunluğu “ahlâkî ve tasavvufî birtakım kavramların, âyetlerin, hadislerin öğüt verici tarzda işlenmesi” (Yorulmaz, 1996:14) şeklinde kendini gösteren, edebiyat tarihçilerimizin “hikemiyât” diye adlandırdıkları tefekkür ve hikmete yönelik şiirin özelliklerini taşır. Yani onun şiirleri âşıkâne olmanın yanında tefekküre yönelik olup hikmet ve hakikat öğütler. İşte çok sayıda örnekten birkaç tanesi:

Hakikat yoluna bağlanma üzerine;

Tut şeriat dâmenin egle hakikate sefer

Muktezâ-yı asr olan devrâna verme gönlinü (G.240.8)

Sabır üzerine;

Gam gelirse, dilde hoş tut sabrile

Mihnet ü gam sabrile olur hebâ (G.9.2)

Gönlünü Allah'a bağlama üzerine;

Fikr edip âhir serencâm ömrünü etme hebâ

Gönlünü Mevlâya bağla gayrudan ümîdi kes (G.Ek-2,3)

“Hikemî tarz şâirleri hakikat ve hikmeti salt olarak sanat anlayışlarının eksenine yerleştirirken, elbette şiirde lâfzın ve söz sanatlarının geri plana itilmesi görüşünde değillerdir.” (Yorulmaz, 1996:14) Mustafa Rûmî'ye de bu noktadan bakıldığında söz sanatlarını şiirlerinde ustalıkla kullanmıştır:

Kurup kirpiklerin yayın 'âşıkâ kasd-ı cân etme

Bıçağı cevr ile sîneme tutma sevdiğim lutf et (G.42.2)

Saçın zencîrine takdı bu Mustafâ Rûmî gönlin

Ne dilersen dile kim ‘âşıkına sevdiğim lutf et (G.42.5)

Leblerin la’lini sun ey sâkiyâ (G.166.7)

Divanın önsözünde verilen bilgiye göre kendinden önceki dönemlerde yaşayan şâirlerden Âşık Yunus’u, Niyâzî Mısırî’yi,¹ Abdulkadiroğlu’nun Dîvân’ın takdim bölümündeki beyânına göre (MRED, 1998:X); “Fuzûlî’yi, İbrahim Hakkı Erzurumî’yi Gaybî’yi ve Ömerü’l-Fuâdî’yi (Birinci Ömerü’l-Fuâdî) çok iyi bildiğini ve bunlara nazireler yazdığını söyleyebiliriz.”

Sa’y edip durma oku ‘âşıkların dîvânını

Artdırır ‘aşkın dahi eyler tesellî câna söz (G.100.4)

İfâdelerinden anlıyoruz ki âşıkların divanını okumuş ve okunmasını tavsiye ediyor.

Bazı beyitlerinde kendinden önceki divan şâirlerini taklit ettiği açıkça belli olur:

Şeb-i yeldâyı sorma gözleri uykulu gâfilden

Geceler subha dek dâim giryân-ı âh olandan sor (G.99.2)

Beyitinde ifâde edilen mânâ 17. yy şâirlerinden Sâbit’in şu beyitini hatırlatmaktadır:

Şeb-i yeldâyı muvakkitle müneccim ne bilir

Mübtelâ-yı gama sor kim geceler kaç sâat (Pala, 1995b:418)

Mustafa Rûmî şiire ve şâire çok değer verir; “söz” redifli şiirinde;

Sen güzâf görme sakın ‘âşıklar güftârını

Gönlünün hikmet künûzundan gelir lisâna söz (G.100.2)

diyerek âşıkların sözlerinin gönüllerindeki hikmet hazinesinden geldiğini; âşıkların sözlerini anlamak için âşık olmak gerektiğini belirtir:

‘Âşıkın sözlerini fehm etmeğe ‘âşık gerek

¹ “Niyâzî Mısırî de Halvetî tarîkatına mensûp olup Mısırîyye kolunun kurucusudur.” (Güner, 1986:83)

Neylesin 'aşksız olan bî-cânlara merdâne söz (G.100.5)

Şiirin devamında hakikat incisinin gönül denizinin karnında olduğunu;

Gevher ü dürr-i hakikat bahr-i dil ka'rındadır

Cûş eder deryâ-yı hikmet dürrolur dürdâne söz (G.100. 6)

Ve cahillere bu değerli sözlerin tesir etmeyip cefâ vereceğini söyler:

*Münkire **tîg-i cefâdır** 'âşıkın gevher sözü*

Mustafâ söyleme te'sîr eylemez nâdâna söz (G.100.7)

Mustafa Rûmî bir beyitinde yârin hasretinden gam girdabına düştüğü için şâir olduğunu belirtir:

Ta'n etme zâhir hâlîme düşmüşüm girdâb-ı gama

*Hasret oldum ben yârime **eş'ârlığım** anınçündür* (G.97.4)

Dünyada sırrını açabileceği bir dostu olmadığından, teselli olmak için şiire heves ettiğini söyler:

Gerçi dost yokdur cihânda râzını keşf etmeğe

*Kılmaya hâlin teselli eyle **eş'âra heves*** (G.107.7)

Başka bir şiirinde de divanını yazma sebebi olarak şu ifâdeleri kullanılır:

Okuyup yârin kitâb-ı vasfını

Çıkarıp 'âleme destân edeyim

Hâl-i derûnım dillerde okunsun

Cem' edip eş'ârı dîvân edeyim (G.166.4,5)

Ayrıca divanını okuyanların onu hayırla yâd etmelerini arzu etmiştir:

*Divânım okuyan ihvân bizi **hayr ile yâd etsin***

Dilerim anların hayrı ile yâd etsin Mevlâ (K.1.10)

Ve Allah'ın feyzini isteyenleri divanını okumaya dâvet ediyor:

Bilirsen kadr-i insânı okursun ilm ü 'irfânı

Dilersen feyz-i Rahmânî oku bu Türkî dîvânı (K.242.43)

Mustafa Rûmî'in şiirlerinde bazı mahallî ağız hususiyetleri de görülmektedir: “evmek (acele etmek), yenile (henüz, şimdi, biraz önce), gayrı (artık), ergürmek (ulaştırmak, yetiştirmek) eğlenmek (durmak, beklemek)” tespit edebildiğimiz mahallî ağız örnekleridir.

Divanında arûz ve heceyi müştereken kullanmıştır. Arûzu kullanırken sık sık “imâle” ve “zihaf” yapmıştır. Bunlar kelimelerin arûza iyi uygulanamamasından ileri gelen kusurlardır. Şiirlerinde daha çok arûz vezninin;

Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün

Mefâîlün Mefâîlün Mefâîlün Mefâîlün

Mef'ûlü Mefâîlü Mefâîlü Feûlün

kalıplarını kullanmıştır. Divanın önsözünde Abdulkerim Abdulkadiroğlu ve Mustafa Tatcı'nın tespitlerine göre (MRED, 1998:X) “yer yer vezin kusurları görülse de, Anadolu'nun bir ilçesinden ses getirmesi bakımından oldukça başarılıdır.”

1.4. Mensûp Olduğu Tasavvufî Ekol¹: “Halvetîlik”

En geniş anlamıyla İslâm'ın mânevî yönü demek olan tasavvufun, “-bu anlamda İslâm'ın doğuşundan beri var olmakla beraber- ekolleşip tarikatlar haline gelmesi İslâm dîninin zuhûrundan 200 yıl sonra olmuştur.” (Araz, 1987:918) İslâm tasavvufu, dînin kurallarına karşı yeni bir yorum ve anlayış olarak gelişti. Tasavvufun sistemleşmiş şu'belerine “yol” anlamında “tarîkat” denildi. Bir gelenek halinde yüzyıllardır devam eden tasavvufun kökleri Kur'an-ı Kerim'e ve hadislere dayandırıldı. Özellikle Mekke'de nâzil olan ayetler tasavvuf inançlarını destekler

¹ Kendisi de bir Halvetî şeyhi olan Mustafa Rûmî Efendi'nin tasavvufî şiirlerinin daha iyi anlaşılabilmesi için mensûp olduğu tasavvufî ekol olan “Halvetîlik” hakkında bilgi vermeyi uygun bulduk.

mahiyette idi. Ayetler ve hadisler yeni bir anlayışla incelendikçe her düşünce sisteminde olduğu gibi tasavvuf akımında da özel terimler teşekkül etti. “Mesela: Mâşuk:Allah, Şarap:İlâhî aşk, Meyhâne: Tekke,dergâh, Kadeh:Âşıkın kalbi, Leb:Kelâm, Leb-i la’l:Rûhanî lezzetler, Sâki:Mürşid, Şem’:İlâhî nûr...vb.” (Levend, 1984:45) Bu terimler, tasavvuf akımının birer uygulama sahası olan tarîkatlarda ve yine aynı akımın etkilediği edebiyatta -Mustafa Rûmî Efendi’nin divanında da sıklıkla görüldüğü gibi- özel bir dil niteliği kazanarak yaşadı ve gelişti. Tasavvufun edebiyatımızdaki yeri çok önemlidir. Tasavvuf İslâmî Türk Edebiyatı’nda, hatta bütün şark edebiyatında geniş ve derin bir tesir icra etmiştir. Tasavvuf neş’esinden âri kalmış bir Türk-İslâm şâiri, Türk edebiyatına vâkıf bir zât yok denecek kadar azdır.

“Halvetîlik İslâm dünyasında en yaygın tarikattır.”(Uludağ, 1997:393) “En çok kolu olan, kendisinden en çok tarikat çıkan Halvetiyye için eskiler ‘Tarikat kuluçkası’ demişlerdir.” (Güner, 1986:83) “Tamamen sünnî bir tarikat olan ve 14. asırda ortaya çıkan Halvetiyye’nin kurucusu Ebû Abdullah Sirâcuddin Ömer b. Ekmeluddin Gıylanî el-Halvetî (ö.750/1349)’dir.” (Altıntaş, ?:177)

Bu zât zamanının büyük kısmını halvette geçirdiği ve halvette kalmayı çok sevdiği için kendisine ayrıca “halvetî” lakabı verilmiştir. Hacca gittiğinde sahrada dolaşırken, bir gün içi boş ve büyük bir çınar ağacı görüp, halvete niyetle kırk erbaîni (40X40) birbiri ardına tamamladığını, te’sis ettiği, tarikatın adına “Halvetiyye” denilmesinin nedeninin de bu olduğu söyleniyor. (Eraydın, 1994:389)

“Tarikatte ikinci pîr Yahya Şirvanî’dir. Halvetîliğin yaygınlaşması Şirvanî’den ve onun mürîdi Dede Ömer Rûşenî’den sonra oldu.” (Demirci, 1987:79) Halvetiyye Tarikatı önce başlıca dört şûbeye ayrılmıştır: “1-Rûşeniyye, 2-Cemâliyye, 3-Ahmediyye, 4-Şemsiyye. Ayrıca bu şûbelere mensup olup, her biri ayrı bir isim altında intişar eden diğer şûbelerle birlikte kolların kırk-elli civarında olduğu tespit edilmiştir.” (Eraydın, 1994:393) “Osmanlı devleti içinde yaygın ve son derece müessir bir tarikat olan Halvetîlik, Anadolu ve Rumeli’de en çok tekkesi olan tarikatların da başında gelir. Bu tarikatın şeyhlerinin çoğu Anadolu’da yatar.” (Demirci, 1987:80) Şairimiz Mustafa Rûmî Efendi’nin -babası Şeyh Halil Efendi vasıtasıyla- bağlı olduğu kol ise Cemâliyye kolunun en önemli şû’besi olan Şa’bâniyye’den ayrılmış bulunan Çerkesiyye koludur. “Çerkesiyye’nin kurucusu Şeyh Mustafa el-Çerkeşî (ö.1229/1814)’dir. Daha sonra Çerkesiyye, “Haliliyye” ve “İbrahimiyye”(Kuşadalı)

diye iki kola ayrılmıştır.” (Abdulkadiroğlu, 1991:22) İşte “Haliliyye” kolunun kurucusu Mustafa Rûmî Efendi’nin babası Şeyh Halil Efendi’dir. Ve şâirimiz de bu kolu temsil etmiştir.

“Halvetiliğin temeli “zirkullah”tır. Halvetiyye Tarîkati’nde zikir için mürid diz çöküp kibleye karşı oturur, mâsivâyı hatırdan çıkardıktan sonra Allah Teâlâ’yı mülâhaza ederek önce başı sağ omuz tarafına çevirip “Lâ ilâhe”, sonra sol tarafa kalp üzerine doğru çekip, darp edâsıyla “illâllah” der. Bunu 33 veya 165 kez tekrarlar.” (Eraydın, 1994:390)

Mustafa Rûmî Efendi aşağıdaki beyitte bu mânâyı kasteder:

Ey gönül cümle sivâdan pâk olup dergâha gel

Başla sağdan “Lâ ilâhe” solda “illâllah”a gel (G.154.1)

“İnsan kendisini her türlü geçici heveslerden, dünya nîmetlerinden kurtararak Hak’ka yönelmelidir. Zikrin amacı Allah’tan başka bir varlığı düşünmemek, her varlık türünde Allah’ı görmek, “çok”luktan kurtularak “Bir”liğe ulaşmaktır. Zikir, biri gönülle, biri de dille olmak üzere iki türlüdür. İnsan elinde olmayan bir sürü sebepler yüzünden kötülükle kaynaşan ruhunu zikir ile arıtır. Gönlünü, Allah’ın tecellîsi için bir ayna niteliğinde her türlü heves pasından temizler.” (Erünsal, 1987:566)

Bu amaçla halvete çekilir.

“Halvet; تنها yere çekilme, yalnız kalmadır. Halvet etmek; büsbütün yalnız durmak veya biri ile tenhaca konuşmak üzere kimseyi içeriye almamaktır. Halvete çekilmek; ibadet, zikir, riyazet ve murakebe ile meşgul olmak üzere تنها bir hücreye kapanmak; halvete girmek, halvet etmektir.” (Abdulkadiroğlu, 1991:13)

“‘Halvetiyye’ kelimesindeki ‘Hı’ sîvadan kalb kuvvetine, ‘lâm’ zikir lezzetine, ‘vav’ zâhir ve bâtını korumak ile ahde vefâya, ‘te’ temkîne, ‘ye’ zorluklardan sonra kolaylığa, ‘he’ ise müşâhadeye delâlet eder.” (Eraydın, 1994:390)

“Halvetiyye’de seyr-i sülûk yedi isimle (Esmâ-i Seb’a: Lâ ilâhe illâllah, Allah, Hû, Hak, Hayy, Kayyûm, Kakhâr) yapılır.” (Uludağ, 1997:394)

“İstiğfar ve salavat ile başlayıp, yedi ismin ilkinin esrârının keşfinden sonra diğerine geçmek sûretiyle zikirleri tamamlamak seyr u sülûkun mânevî bir kanunudur. Tarîkatta esas olan kalbi tasfiye, her an “Kelime-i Tevhîd”i dilden düşürmeme, mâsivadan uzaklaşıp, zikr-i Celâl ile meşgul olmaktır. Yedi isme karşılık nefsin yedi sıfatı vardır: 1-Nefs-i emmâre: Bu, kesif zulmet hicâbıyla örtülü makâmdır. 2-Nefs-i levvâme:Hafif zulmet hicâbıyla örtülü bir makâmdır. 3-Nefs- mülhime: Nûr ve zulmet arasındaki hicâblarla örtülü makâmdır. 4-Nefs-i mutmainne: Nûrâniyete yükselen hicâblar makâmıdır. 5-Nefs-i râdiyye: Hicâbların devamlı incelmeye yüz tuttuğu makâmdır. 6-Nefs-i

mardiyye: Hissedilir olan ve hissedilmeyen hiçbir perdenin kalmadığı makâmdır. 7-Nefs-i kâmile: Nefislerin nihâyet bulduğu makâmdır.” (Eraydın, 1994:393)

“Sıfatlarla sülûkun türleri, âlemler, hâller, mahaller, vâridler, şühûdlar, isimler ve nûrlar arasında belli bir ilişki vardır. Meselâ, birinci makamda nefsin sıfatı “emmâre”, sülûkun türü “seyr ilellah”, âlemi “şehadet”, hâli “zevk”, mahalli “sadr”, vâridi “şeriat”, şühûdu “tevhîd-i ef’al”, ismi “lâ ilâhe illâllah”, nûru “mavi”dir. İkinci makâmın da kendine has sıfatı, seyri, âlemi, hâli, mahalli, vâridi, şühûdu, ismi, rengi ve nûru vardır. Bu durum değişerek yedinci makâma kadar devam eder. Sûfilere göre Allah ile kul arasında bazısı zulmetten, bazısı nûrdan yetmiş bin perde vardır. Yedi makamdan her birine on bin perde düşer. Mürîdin bir üst makâma geçebilmesi için on bin perdeyi aşması gerekir.” (Uludağ, 1997:394)

“Yedi isim tamamlanıp, her ismin kaldırıldığı perdeler sona erince kurbiyet kemâle ermiş olur. Bu minvâl üzere menzilleri geçip, mertebeleri tamamlayan bir mürîd, hilâfet makamına yükselerek, insanları irşâd salâhiyetine hak kazanır.” (Eraydın, 1994:391)

Halvetiyye tarikatında mürîdin her gün tek başına okuduğu zikirler, dualar ve virdler vardır. Bunlar haftanın günlerine göre değişir. Ayrıca haftanın belirli günlerinde tekkelerde cehrî olarak topluca icra edilen zikre “darb-ı esmâ, devrân, hadrâ” gibi isimler verilir. Devrânda ilâhiler okunur. Oturarak bir halka oluşturan müridler zikre ayakta devam eder, daha sonra devrâna başlarlar. Halvetiyye’de nefsin kötülükten ve günahlardan arındırılması esastır. Bunun yolu da dille, kalple, ruhla ve sırla yapılan zikirdir. Genellikle tasavvufta önem verilen az yeme, az konuşma, az uyuma, inzivâ, zikir, fikir, şeyhe gönülden bağlı olma ilkelerine Halvetîlik’te hassasiyetle uyulur. Müşâhede mertebesine ulaşmak için mücâhede şarttır. (Uludağ, 1997:394)

“Vuslat, gayretle meydana gelir. Çilesiz hâl olmayacağı gibi, meşakkatsiz de kurbiyyet düşünülemez.” (Eraydın, 1994:392)

“Halvetî tekkeleri 1925’te resmen kapatılmışsa da bazen gizli, bazen açıktan zikir ve âyinlerini icra etmeye devam etmişlerdir. Bu tarikatın bir çok kolu bugün Türkiye, Suriye, Mısır, Balkanlar ve Kuzey Afrika ülkelerinde faâliyetlerini sürdürmektedir.” (Uludağ, 1997:395)

BÖLÜM 2: DİN

2.1. Allah

Mustafa Rûmî Efendi Divanı'nda Allah kavramı çok geniş olarak işlenir. Tevhid ve Münâcat türünde, gazel ve kaside tarzıyla yazılmış 45 manzûme bulunmaktadır. Ayrıca diğer manzûmelerinin bazı beyitlerinde de Allah'ın yüce isim ve sıfatlarına işaret edilir ve Allah'ın kâinattaki tecellîlerinden ve tasarrufundan bahsedilir.

Divanda Allah şu isimleriyle¹ anılmaktadır: Allah, Kerîm, Adl, Hâdi, Bâki, Nûr, Cebbâr, Zâhir, Hakîm, Bâtın, Gaffâr, Kâdir, Hakk, Rahmân, Rahîm, Hâlik, Ganî, Hayy, Kayyûm, Kakhâr, Mâlik, Halîm, Alîm, Latîf, Bâri. (Saruhânî, 1997)

Divanda Allah'ı anlatmak için şu sıfatları ve ifadeleri kullanmıştır: Rab, Celâl, Cemâl, Settâr, Kâmil, Vâhid, Kudret, Cenâb, Sultân, Hudâ, Sübhan, Yezdân, Mevlâ, Sâni, Kemâl, Bürhân, Hallak, Azîz, İlâh, Hû, Yed-i kudret, Lâ-yezâl, Mahbûb, Nakkâş, Mîmar, Kibriya, Dost, Enîs, Munîs, Zât-ı Hakk, Nihân, Cân, Cânân, Akl-ı Küll, Yâr, Dilber, Şem', Dil-ârâ, Dildâr, Gülzâr, Mâşuk, Bâb-ı Lütuf, Âfitâb, Şems, Mâbûd, Kabza-i Kudret, Zât-ı Â'lâ, Sun'-ı Hakk, Padişâh, İlâhî, Şân-ı Zât, Sûret-i Pâkize, Zâtullah, Maksûd, Matlûb, Câvidân, Genc-i Nihân, Genc-i Maksûd, Hallak-i Âlem, Cemâlullah, Mahbûb-u Ruhânî, Dest-i Kudret, Zât-ı Pâk, Perverdigâr, Erhamürrahimin, Rahmeten li'l-Âlemin.

Mustafa Rûmî Efendi bir sünnî müslüman gibi imanın ve İslâm'ın şartlarını kabullenmiştir. Divanda Allah'ın özellikleri, kâinattaki tecellîleri ve tasarrufları, Allah-İnsan münasebeti birçok şiirde ve beyitte karşımıza çıkar. Allah şiirlerde klasik İslâm anlayışına uygun zikredilir. Allah her şeyin yaratıcısıdır. Herkesin ve her şeyin de tek sahibidir:

Cümlelerin Hâliki Allah mahlûkuyam mahlûkuyam

(K.235.1)

¹ "Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadise göre Esmâ-i Hüsnâ sayısı 99'dur." (Canan, C.17, 1996:524) Dîvânda bu 99 isimden 25 tanesi geçmektedir.

Allah birdir, her türlü şeyi yapma gücüne sahiptir. Göklere de hükmeder yere de. O'nun bilgisi ve izni olmadan hiçbir şey kımıldamaz. Allah bütün varlıkların özüdür, Hakîmdir, Âdildir, merhamet edendir, her şeye gücü yetendir, her şeyi bilendir, her şeyin kaderini tâyin edendir; bütün varlıkların hayatı, ölümü, dirilişi O'nun elindedir.

O'nun kusursuz Zât'ı mekândan münezzehtir, O'nun bizim gibi belli bir mekânı yoktur, hiçbir mekâna sığmaz. O her yerededir:

Çün münezzehtir mekândan zât-ı pâk (G.14.4)

Bâki olan yalnızca Allah'tır, O'ndan başka her şey fânîdir, bir gün yok olup gidecektir:

Küllî fenâ bakî Hak'dır bu 'âlem cisminin cânı (K.242.28)

Hakk'a tefvîz eyledim "Allâh bes bâkî heves" (G.Ek-2.5)

O "Akl-ı küll" dür. Bütün akılların üstünde en büyük akıl sahibidir. Bütün akılları veren de O'dur:

Bir 'akl-ı külsün ey 'aşk-ı Muallâ (G.16.1)

O Rahmeten li'l-âlemin'dir, bütün âlemde rahmetiyle tecellî etmiştir. Varlıklar O'nun rahmetiyle ayakta durur. Bütün eşya O'nun tasarrufundadır ve O'nun kudret elindedir:

Yed-i kudretindedir eşyâ kamu (G.159.4)

Rahmete'n li'l-'âlemînsin yâ İlâh

Dâhilim ben de içinde ey Cenâb (G.35.7)

Zâhir ve bâtın bütün eşya ulu Mevlâ ile muhittir. Hayır ve şerri yaratan da O'dur:

Zâhir bâtın cümle eşyâ muhit ancak ulu Mevlâ

Hayr u şer işlenir hâlâ sanma gayrı Yezdân kamu (G.187.8)

Bütün kullar O'nundur ve gerçek güç, kudret sahibi O'dur. O'nun her hikmeti bilinemez:

Kul anundur kudret oldur kimse bilmez hikmetin (G.63.2)

Allah zâtıyla idrak edilemez. Biz O’nu bütün varlıklarda tecellî eden isimleriyle ve sıfatlarıyla biliriz:

***Kâbil-i idrâk değil** çünkü hakikat zâtını*

Ol sebebdan seyr-i mir’âtdır mücâz-ı ehl-i ‘aşk (G.133.3)

Allah’ın kâinatı yaratma sebebini açıklayan “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim ve âlemi yarattım; onda kendimi tanıttım ve böylece beni tanıdılar.” (el-Aclûnî, 1997:121) Hadis-i şerîfine telmihte bulunarak Allah’ın cihânı vâretme sebebini bilmeye ve sanatını görmeye dâvet eder:

*“**Küntü kenzen**” sırrını anla neydiğin bil bu cihân*

Aç basîret çeşmini san’atı gör hikmete gel (G.158.2)

Varlıkları Zât’ına bir âyine olsun diye yaratmıştır ve tecellîlerini varlık âyinesinde temâşâ etmektedir:

*Ne varsa **âyine-i rûyun** ey cân*

Edersin cümleden kendin temâşâ (G.16.3)

Fakat O’nun bu âyineye sığması mümkün değildir. Çünkü O sınırsızdır, âlem ise sınırlıdır. Bu âlemde sadece bir lem’ası tecellî etmiştir:

Yüziin mümkün müdür mir’âta sığmak (G.16.4)

Her neye baksak hep O’nun eserlerini görürüz. Görünen görünmeyen her şey O’nun tecellîsidir.

*Senin **zâtın tecellîsi** kamu zâhir vü bâtın hep* (K.1.6)

Her neye bakarsan anda kudretullah’ı bul

*Her ne tarafa ‘azm edersen “**Semme vechullah**”ı¹ bul* (G.156.1)

Âlemde ne varsa hep O’nun sıfatlarının tecellîsidir ki bütün eşyada O’nun Zât’ı gizlidir. Ve insanı da Zât’ına delil kılmıştır:

---

¹ “Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü(zâtı) oradadır.” (Bakara Sûresi-115)

Her ne var ‘âlemde a’lâ dahi ednâ cümlesi

*Bir sıfat olmuş ki anda **zât-ı Hak pinhân** imiş* (G.109.4)

*Gizleyip eşyâ-yı ‘âlem içre **nûr-ı zâtını***

***Zâtına bürhân** edip insânı hoş-vâr eyledi* (G.226.3)

Bütün varlıklar O’nunla kâimdir. Felekler O’nun Kayyûm ismiyle ayakta durur. Kayyûm ismi bir an tecellî etmese bütün âlem mahv olur:

***Seninle kâim** olmuş cümle eşyâ* (G.16. 2)

*Olup **Kayyûm** ile kâim felekler devr eden dâim* (K.242.39)

O’nun cemâli, güzelliği kâinat aynasında görünür. Güzelliğini kâinattaki eserleriyle bize gösterir. Neye baksak O’na olan hayranlığımız artar:

*Gösterir âyîneden **mîhr-i cemâl***

***Bî-cihet hüsnünü** ‘arz eder bana* (G.6.3)

*Bunca donlar içre elvân görünen hep bir **Cemâl***

*Bir **Cemâli** gör nice ‘âlemde elvân gösterir* (G.93.6)

Âlemdeki eşyaya bakıldığında ayrı gayrı olmadığının görüleceğini, her şeyin “Bir” olan Allah’ın sıfatı olduğunu söylüyor:

Çeşm-i Hak ile nazar kıl ‘âlem-i eşyâyı gör

*Anla ayrı-gayrı var mı hep **sıfatullahı** bul* (G.156.2)

Varlıklarda Allah’ın nakşını basîret gözü ile gören, nakıştan Nakkaş’a geçer ve O’nu bulur:¹

Basîret gözü ile nakşını gören

*Nakş u sûretten bulur **nakkâşı*** (G.221.5)

¹ Bir beyitte de O’nun nakşını âyînelerde göremeyenin gönlü kirlidir, gönül aynasının pasını silmemiştir, diyor.

*Görmeyen âyine-i sûretde yârin nakşını
Silmemiştir gönül âyinesinin pasını* (G.228.2)

Bütün eşya Bir olan Allah'ın sıfatının mazharıdır. Hakîkatten maksat da mazhar-ı sıfatı bilmektir:

Cümle 'âlem her bir eşyâ bir sıfatın mazharı

Mazhar-ı sıfatı bilmektir hakîkatden garaz (G.115.3)

Beyitlerde Allah'ın anılmasının sebeplerinden biri de Tûr'da Hz. Mûsâ'ya tecellî etmesi ve O'nunla konuşması dolayısıyladır.

“Allah Tûr-i Sîna'da Hz. Mûsâ'ya ateş olarak tecellî eder, (Tin Sûresi-10) Hz. Mûsâ korkar ve duraksar. Bu esnada Allah Hz. Mûsâ ile konuşur 'Ben, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'ım.'(Kasas Sûresi-30) der. Hz. Mûsâ Allah'tan zâtını göstermesini ister. Allah da 'Sen Beni göremezsin, fakat şu dağa bak, eğer benim tecellîme tahammül edersen beni görürsün.' der. Allah dağa tecellî eder, dağ parçalanır. Bu olay karşısında Hz. Mûsâ bayılıp düşer” (Kazancı, 1997, C.2)

Tûr'u nice arzular imiş Mûsâ

Bulunca zâtını Tûr'dan geçermiş (G.111.4)

“Allah tecellîsiyle ateşi bile mahvetmiştir. Hz.İbrahim Nemrut tarafından büyük bir ateşe atılmıştı ve Allah'ın ateşe 'Ey ateş!İbrahim için serinlik ve esenlik ol!' (Enbiyâ Sûresi-69) emriyle bu alev yığını misk ve anber kokuları saçan bir gülistana dönmüştü.” (Kazancı, , 1997, C.1)

*Ne söz kala ne dil kala **tecellî nârı mahvede***

Hemân bir bakışta kala bu ru'yet özge ru'yetdir (K.Ek-20.38)

Allah cemâl-i mutlak'tır:

Ol cemâl-i mutlakın 'aşkına düşeli bu cân (G.239.6)

Allah o kadar güzeldir ki, O'nun güzelliğinden Ay'ın güzelliği görünmez, gizli kalır. O'nun güzelliğini gören kâfirler bile imana gelir:

Âfitâb-ı hüsnünün katında mâh pinhân olur

Hüsn-i rûyun görse kâfir hep îmân olur (G.71.1)

O'nun güzelliğine bütün insanlar ve melekler hayrandır. Felekler O'nun derdiyle dönerler:

Hüsnüne hayrân kamu ins ü melek

Derdin ile devr eder dâim felek (G.133.1)

O'nun bâki güzelliği yanında bu fânî cihânın bir kıymeti yoktur:

Ravza-i gülşende hüsnünü gören

Bu bâğ-ı fânîde efganı neyler (G.91.2)

Kaşın hilâlini gören yüzünü

Ayı günü vü âsumânı neyler (G.91.4)

Bekâ-yı Hak ile bekâ bulanlar

Bu fânî cism ile cihânı neyler (G.91.6)

Şâir beş ayrı beyitte, O'nun güzelliği karşısında kendisini mum etrafındaki pervâneye benzetir:

Şem'-i vaslına yanmğa pervâne geldim ben sana (G.26.4)

Cemâlin Şem'ini yandır pervânen olayım cânâ (G.19.1)

Cemâlin şem'ine pervâne geldim (G.161.1)

Senin âteş-i 'aşkınla nice demdir yanar cânım

Ruhun şem'ine her dâim nice döner ki pervânım (G.172.1)

Ruhun şem'i firâkı gönlümü pervâne döndürdü (G.244.1)

Âlemdeki eşyaya bakar ve bütün fiilleri Allah'a verir:

Bakıp 'âleme-i eşyâya verirdim fi'li Mevlâya (K.242.17)

Açılmış gonce güller, inleyen bülbüller, akan sular, esen yeller,bütün 'âlem, insanlar, ağaçlar, dağlar, taşlar Allah'ın eserleridir ve O'nu zikredip Hû derler:

Açılmış gonce-i güller kalar nâlânı bülbüller

Akan sular esen yeller Hakk'ı zikreleyip Hû derler (G.73.1)

Bütün felekler Allah'ın aşkıyla dönerler. İnsanlar, cinler, melekler, ulvî-sufî bu âlemde ne varsa, hayvanlar, bitkiler, çiçekler her şey O'nun aşkıyla ayakta dururlar ve O'nun birliğine işaret ederler:

Senin 'âşkınla devrândır felekler

Kamu ins ü cîn cümle melekler

Ne var ulvî vü suflî 'âlem içre

Senin 'âşkın yolunda hep emekler

Seni ezkâr eder dillerde dâim

Behâyim berde yemde semekler

Kaim senin 'âşkınla cümle eşyâ

*Seni **tevhîd** eder gördüm çiçekler* (G.76.1,2,3,4)

O'nun güzelliklerini ne kadar tarif etsek de bitiremeyiz, O'nun kemâlâtı nihayetsizdir:

*Nice vasf eyleye kimse anun **hüsn-i dilârâsın***

*Hesâb olmaz **kemâlâtı 'adedsiz bî-nihâyetdir*** (K.242.39)

Baktığı her yerde Allah'ın kudret eserlerini görür ve bu manzara karşısında İlâhî kadehten içip mest olur, hayrân olur:

*Her nereye bakarsan anda **kudretullâh**'ı gör* (G.32.1)

***Cur'a- câm-i İlâhî**'den içip mest olagör* (G.32.4)

*'**Âdet-i Hak** "Külle yevm" kudretlerin 'ayân eder*

Gösterir âyinelerde hüsnünü hayrân eder (G.63.1)

Onsekiz bin âlemi O'nun adı kaplamış ve her şey hâl diliyle O'nu söyler:

*Onsekiz bin 'âlemi **Hû** kaplamış*

*Cümlelerin ahvâli hep **etvâr-ı Hû*** (G.190.3)

O'nun nûru bütün âlemi nûrlandırmıştır ve her yönde görünen O'nun yüzüdür(tecellîsidir):

'Âlemi pür-nûr eden envâr-ı Hû

Her cihetle görünen dîdâr-ı Hû (G.190.1)

Bu öyle bir sırdır ki, taştan bile O'nun nûru görünür. Bütün eşya O'nun esmâsını okur. Her şey bir âyinedir ki Cemâlullah'ı gösterir:

Ne sırdır bu ne esrârdır İlâhî

Hacerden görünür nûr-ı İlâhî

Ne esmâdır okur hep cümle eşyâ

Ne ma'nâ şerh eder diller kemâhî

Kamu mir'ât-ı Hak oldu gözüme

'Ârz eder cümlesi cemâlu'llahı

Ne san'atdır ne kudretdir ne hikmet

Eder 'arz zerreler şemsile mâhı (G.211.1,2,3,4)

Ve O'nun kaşu mihrâb, yüzü Ka'be'dir; onun için de şâririn kıblegâhı olmuştur:

Kaşın mihrâb yüzün Ka'bedir ey cân

Anunçün Mustafa'nın kible-gâhı (G.211.5)

Bütün âlem O'nun Vahdet'inin aksidir. Her şeyde Allah'ın kudretinin kemâli görünür:

Vahdetin aksidir anla bu 'âlem

Görünen 'aksinde kudret kemâlât (G.48.7)

O'nun Celâlî ve Cemâlî tecellîleri vardır. Gece O'nun Celâl'ine, gündüz de Cemâl'ine âyine olmuştur:

Gece zulmet-i Celâli gündüzü nûr-ı Cemâl (G.93.3)

İnsanı bilmek Allah'ı bilmeye vesiledir. O'nun Zât'ını en âşîkar şekilde insan gösterir. İnsanda Sübhân'ın nûr görünür. Allah'ın Cemâline en câmi âyîne insandır. Bütün hakikat sırları ve Sâni'in sırları Âdem'in zâtında, insan aynasında gizlenmiştir:

Sun'-ı Hakk'ı kıl temâşâ 'âlem-i kesrete bak

Sâni'in sırrını anla Âdem-i mir'âte bak (G.131.1)

Zât-ı Hakk'ı âşîkâre vech-i insân gösterir

Anla Âdem sırrını mir'ât-ı Hakk'a kıl nazar

Hak cemâlin görmeğe mir'ât-ı insân gösterir (G.93.1,2)

Cümle esrâr-ı hakikat Âdem'in zâtındadır

Zât-ı insân bil hakikat nûr-ı Sübhan gösterir (G.93. 8)

“Hazâ Meslek-i Uşşâk” ismini verdiği son şiirinin bir beyitinde “Hisâli hulk-ı Rabbânî” ifadesi ile Allah'ın ahlâkının Hz. Muhammed'de tecellî ettiğini söyler. Ve Hz. Muhammed Allah'ın yeryüzündeki gölgesidir:

Hisâli hulk-ı Rabbânî 'atâsı vecd ü hâletdür (K.Ek-20.30)

Vücûdu zull-ı yezdânî yüzü nûru hidâyettir (K.Ek-20.28)

Cennete giden kullar derecelerine göre orada Allah'ın cemâlini görecekleridir.¹ Beyitlerde O'nun cemâlini görme hadisesinden çok sık bahsedilmiştir. Allah'ın kulları O'nun cemâlini görmek ister ve bu onların en büyük maksadıdır. Şâir Cemâlullah'ı görmeye büyük bir iştiyak duyar ve O'na bu hususta yalvarır:

Mustafâ der varayım cemâlini göreyim

Visâline ereyim lutf eyle göster yâ Rab (G.38.5)

Maksadım senden İlâhî dü-cihân

Göreyim cemâlini âhir cevâb (G.35.11)

Velâkin maksad-ı aksa cemâlullâhı ru'yetdir (K.Ek-20.15)

¹ “Yüzler vardır ki, o gün ışıl ışıl parlayacaktır. Rablerine bakacaklardır. (O'nu göreceklerdir).” (Kiyâmet sûresi: 22-23) Ayetlerinde işaret edildiği gibi cennette Allah'ın cemâli görülecektir.

Ya Rabbi senden isteriz cemâlin görmek dileriz

Ey keremi nihâyetsiz lutf eyle ru'yet yolunu (G.236.3)

Eger yüziün göremezim nice olur hâl bilmezim

Nazarda her iki gözüm lutf eyle göster Allahım (G.Ek-14.4)

Zâhidler Cennet'i ister ama âşıkların maksadı Allah'a kavuşmaktır. O'nun cemâlini görmeyi bütün âşıklar için "'ıyd-ı ekber"¹ kabul eder. Başka bir beyitte de "'ıyd-ı visâl"² tâbirini kullanır. O'na kavuşmak bir bayramdır ve dünya ile ahiret bu kavuşmaya kıyasla çok değersizdir:

Zâhidin matlabı cennet 'âşıkın maksadı vuslat (G.46.4)

'ıyd-ı ekberdir cemâlin ru'yeti 'âşıklara (G.69.2)

Edenler Mustafa 'ıyd-ı visâli

Ni'der dünyâ ve uhrâdan geçermiş (G.111.5)

Bir beyitte de Cemâlullah'ı görmeyi "Hacc-ı ekber"³ olarak değerlendirir:

Cemâli Hacc-ı ekberdir 'aceb sûru ziyafetdir (K.Ek-20)

Tasavvuf yolunda ilerleyip hayret makâmına⁴ gelenlerin gözüne O'nun nûru görünür:

Sa'y edip sâlik bulursa bu makâm-ı hayreti

Kanda baksa zâhir olur gözüne envâr-ı Hû (G.185.5)

Ayrıca âşıklar kâmil insanlardan Hakk'ın nûrunu görürler:

Kâmil insanlardan görünmüş nûr-ı Hak 'âşıklara (G.226.5)

¹ En büyük bayram anlamındadır.

² Kavuşma bayramı anlamındadır.

³ "Hacc-ı Ekber: Hacc-ı Ekber farz olan hacdır. Halk arasındaki yaygın inanışa göre, arefe günü cumaya rastlarsa yetmiş hac sevâbı meydana gelir." (Dînî Terimler Sözlüğü, C.I, ? :146)

⁴ "Hayret, mânevi yolculukta nefsin hâllerinden bir hâldir." (Altuntaş, ? :62) "Kalbe gelen bir tecellî (vâridât) sebebiyle sâlikin Hakk'ın tecellîlerini temâşâda şaşırması, düşünemez ve muhâkeme edemez hale gelmesidir." (Uludağ, 2001:162) "Ki bu hâl sûfilerce ifâdeye sığmaz." (Gölpınarlı, 2004:146)

Tasavvufçuların çok kullandığı bir hadîse telmihte bulunur: Nâfilelerle kul Allah'a yaklaştıkça Allah onun işiten kulağı, gören gözü, söyleyen dili, tutan eli, yürüyen ayağı olur:¹

*Nevâfil çün takarrübdür **Hak ile söyler işidir***

***Hak'ile tutar yürür-görür** ve (hem) kurb-ı ma'îşetdir*

Dilinde söyleyen Hak'dır kulağında işiden Hak

Gözünde gören Hak'dır ma'îyyet yok ne vuslatdır (K.Ek-20.85,87)

Allah insanların ma'bûdu, maksûdu ve murâdıdır. Bütün amellerde murât da O'nu bulmaktır:

Îlâhum ma'bûdum katında matlûbum

Her dem murâdım maksûdum sensin yâ Rabbenâ (G.7.1)

Murâd olan 'amelinde Hak'ı bilmek ve bulmaktır (K.Ek-20. 64)

Bütün dertlerin dermanı O'dur. Bu bakımdan da birkaç beyitte Lokmân'a benzetilir:

Ağyarı terketmeden yârânı arzularsın

*Dûcâr-ı dert olmadan **Lokmân**'ı arzularsın* (G.136.1)

*Kamu **derde devâ Hak'dır** cümle sıfat zât-ı Hak'dır* (K.242.28)

İnsanlara hidâyet veren onları irşâd eden O'dur.

Ey gönül sabr eyle kim Mevlâ seni irşâd eder (G.Ek-16.1)

Muhtaçların sığınacağı tek kapı O'dur. Her ne isteyecekse O kapıdan ister:

Yâ Îlâhî kapundur ni'mel-Me'âb (G.35.1)

O bütün ümidi olanların lütuf kapısıdır:

---

¹ Ebû Hüreyre'den, Rasûlullah'ın (sa.v.) buyurduğuna göre, Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Her kim benim velf kullarımdan birine düşmanlık ederse, ben ona harp açarım. Kulum, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşmamıştır. Kulum bana devamlı nâfile ibâdetleri ile yaklaşır, bunun sonucunda ben onu severim. Bir kere onu sevdim mi, ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Eğer benden bir şey isterse onu verir, bana sığınırsa muhakkak onu himaye ederim." (Yıldırım, 2000:85)

Bâb-ı lütfundan ümîd-dâr olmuşum yâ Rab (G.59.2)

O Erhamurrahimin'dir yani merhametlilerin en merhametlisidir. Affi sever ve kullarını affedicidir. O lütuf ve kerem sahibidir, Kerîm'dir, Rahîm'dir. Rahmeti ve gufrânı çok genişdir:

Bir kerem-kân-ı Hudâ'sın yâ Kerîm ü yâ Rahîm

Rahmet ü gufrânın 'ummânına sen daldır beni (G.218.3)

O'nun rahmetinin lütfu vücudun bir damlasını okyanuslara çevirir:

Lutf-ı rahmetdir vücûdun katresin 'umman eder (G.180.1)

O neyi takdir etmişse o olur. İnsana gelen çeşitli musibetler de O'ndandır:

Mukadder ne ise Hak'dan mezâhirde olur zâhir (K.Ek-20.6)

Nice envâ-ı belâsı var bu 'âlemde Hakk'ın (G.122. 2)

Hakkımızda hayır ve şerri bilen O'dur. O'ndan başka fayda ve zarar verecek de yoktur:

Sen bilirsin hayrı şerri hakkıma (G.35.10)

Hakk'ın kudretini eyle temâşâ

Fayda zarar kimden gör gelir sana (G.11.1)

O'nun yoluna girdiğimizde ve sıdk ile O'na dayandığımızda bütün işlerimiz kolaylaşır:

Sıdk ile Allâh'a dayan yollar olur âsân sana (G.27.4)

İnsanlar Allah'a dua ile yönelmelidir. Dualara karşılık veren O'dur:

Teveccüh eyle Allâh'a du'â kıl kim 'icâbetdir (K.Ek-20.27)

Bizi nefsin hevâsından kurtaran ve hidâyete erdiren O'dur. Kakhâr isminin sırrına erince nefis mahv olur. Kakhâr ismi nefsin isteklerini yok eder. Hayy ismi de cismini mahveder:

Çün erem ism-i Kakhâr'a kamu mahv oldu emmâre (K.242.50)

Hayy ismi oldu ismimiz kamu mahv oldu cismimiz (K.242.27)

Kahryla perişan eden de, lütfuyla hoş eden de O'dur:

*Gâhi **kahr** ile tecellî eyleyip kan ağlatır*

*Yine **lutf** ile tesellî eyleyip şâdân eder* (G.63.4)

*Eder **kahr** evvel ü âhir **lütf**dur 'âdeti bana* (G.18.1)

Bir beyitte Allah'ın Celâl'inin korkusunun ateşinin sînesini yaktığını söylüyor ve O'nun kapısından Rahmet talep ediyor:

*Sînemi yakdı **celâlin havfı** nârı ey Kerîm*

***Rahmetin bâbında** her dâim talebkâr kul benem* (G.169.4)

Allah bize bizden yakındır. Aradan nefsi çıkarırsak o Rahmân ayân olur. O'nu zikredersek gönülde O'nun nûru tecellî eder:

Sana senden bil yakîn Bârî Hudâ

Sen nice nefsinden olmazsın cüüdâ

Koy bu nefs-i şûmu ortadan geri

*Gör nice '**ayân olur Rahmân** sana*

Zikr ile kılsan mücellâ kalbini

*Görünür gönlünde **nûr-ı Kibriyâ*** (G.14.1,2,3)

“Göge ve yere sığmadım ama mü'min kulunun kalbine sığdım.” (el-Aclûnî, 1997:175) hadisine iki beyitte telmihte bulunarak Allah'ın hiçbir mekâna sığmadığını, mekândan münezzehtir olduğunu ama mü'min kulunun kalbinde olduğunu, bu sırrı anlayanın Allah'a kavuştuğunu söyler:

*Bir yere sığmam dedi **Hak mü'minin kalbindeyim***

Kangı dil buldu bu sırrı vâsıl-ı Allâh olur (G.87.4)

Çün münezzehtir mekândan zât-pâk

*“**Mü'minin kalbindeyim**” dedi Mevlâ* (G.14.4)

“Kalp Rabb’in evidir.” (el-Aclûnî, 1997:91) hadisine telmihte bulunur: İnsanın kalbinin Allah’ın evidir. Kabe ile gönül arasında bir bağ kurar. Çünkü her ikisi de “beytullahtır” yani Allah’ın evidir. İnsanlar Kabe’yi ziyaret ettiği gibi gönlüne de yönelmelidir ki Allah’ı bulabilsin:

Her ne istersen yürü hep sende iste sende bul

*Senden sana sefer eyle kim **beyt-i Rahman** sendedir* (G.72.2)

Ka’be-i şerîfi her kim ki tavâf etmek diler

*Gel ziyâret eyle gönliün ‘**ayn-ı beytullahı** bul* (G.156.4)

O kulunun günlünde tecellî eder. Gönüller “nazar-gâh-ı Hudâ’dır”:

*Çünkü bilir gönüller **nazar-gâh-ı Hudâdır*** (G.92.9)

Maksûdumuz olan Allah’ı dışarıda aramaya gerek yoktur. O insanın gönlündedir. Gönül vîranesinde Allah’ın hazinesi vardır:

İsr-i maksûdu arayıp gezme yaban elleri

*Gel gönül vîranesinde sende **kenzullahı** bul* (G.156.5)

Gönül mülkünün sultânı ve bütün cisimlerin cânıdır O:

*Mülk-i dilin **sultânsın** ‘âlem-i cisme sen **cânsın*** (G.4.4)

Tarîkattan maksat da Allah’a vâsıl olmaktır:

***Vâsıl-ı Hak** olmalıdır ancak tarîkatdan garaz* (G.115.1)

İnsan ancak aşk yoluyla O’na ulaşabilir. O’nun Zât’ına ulaşmak için kılavuz aşktır:

***Vuslat-ı zâtiyçün** ‘aşkın reh-nüümâ kılmuş bana* (G.8.1)

İnsanları, cinleri ve bütün eşyayı baştan başa Rahmân’ın aşkı kaplamıştır. Ve O’nun aşkı her zaman insanları mutlu eder:

İns ü cin cümle eşyâyı kamu

*Kaplamış baştan başa **Rahmân-ı ‘aşk*** (G.129.4)

'Aşk durur her dem-be-dem gönülleri şâdân eder (G.180.1)

O âlemlerin Sübhanı, bütün cisimlerin cânı ve cânların cânânıdır:

'Âlemlerin Sübhan'ı cümle cismin cânı

Cânlar içinde cânânı sensin yâ Rabbenâ (G.7.2)

Cismin içinde cânım cânımda cânânım

Sırrımda sultânım sensin yâ Rabbenâ (G.7.5)

Bunca demlerdir arayıp gezer idim cânânımı

Bilmedim cismim içinde cânım bana cânân imiş (G.109.2)

Beyitlerde ele alınan sevgili (mahbûb) Allah'tır. O'na hayrândır ve O'nun sevgisiyle kendisinden geçer:

Mahabbet bahri cûş etdi görüp karşımda mahbûb

Tenimde sanki cân gitdi görüp karşımda mahbûb

Ne okdur gözlerin ey hûb sîneme vurdun ey mahbûb

Gönül hayrân olup kalub görüp karşımda mahbûb (G.37.1,2)

Birkaç şiirinde O Sevgili'yi divan edebiyatındaki benzetmeleri kullanarak vasfeder. Boyu tûbâdır, saçı sümbüldür, yüzü hakikat güneşidir. O'nun kirpiğinden atılan oklar âşıkın sînesini yaralar. O şem'in etrafında kendisi bir pervânedir. Dişi cevher-i ra'nâdır. Ve Sevgili'nin dudağından sevdâ şarabını içer. O, Dilber'dir, Mahbûb'dur, gökçek sıfatlı Yâr'dır:

Görünür gözüme tûbâ boyun ya Rab ya Rab

Ne sümbüldür senin kara saçın ya Rab ya Rab

Yüzün şems-i hakikatdir bugün 'âlemde ey dilber

Visâlin "Kabe kavseyn" kaşların ya Rab ya Rab

Senin hüsn-i cemâlin seyrine düşmüş idi gönüm

Beni seyrimden mahv etdi gözün ya Rab ya Rab

Atılır kirpiğinden ok açar sînemde yaralar

Dil pervâne edip şem'-i ruhun ya Rab ya Rab

Sadeften gerçi kıymetli çıkar inciler ey mahbûb

Ne özge cevher-i ra'nâ dişin ya Rab ya Rab

Seni sırrımdan seyr etdim eyâ gökçek sıfatlı yâr

Kamuyu câmi' olmuş sûretin ya Rab ya Rab

Lebin feyzi şarâbından içeli Mustafa Rûmî

Esirgetdi beni sevdâdan meyin ya Rab ya Rab (G.31)

Şâir, tasavvufî anlamda Allah'ı anlattığı beyitlerinde beşeriyetten tam olarak fânî olunca Hakk'ı bulur ve hakikat sultanı tecellî edince benlikten eser kalmaz ve âlemde ayrı gayrı olmadığını söyler. Yani kâinatta varlık olarak ne varsa –kendisi ve bütün insanlar da dâhil- hep O'nun kendisidir, her şey Bir'dir:¹

Ayrı vü gayrı gördüğüm hep kudret-i Sübhân imiş (G.109.1)

Her ne var 'âlemde a'lâ dahi ednâ cümlesi

Bir sıfat olmuş ki anda zât-ı Hak pinhân imiş (G.109.4)

Ben sanırdım gayrıdır yâr(yârdan) dahi ben ayrırım

Ben bana yâr olmuşum hep bildiklerim gümân imiş (G.109.3)

Kıldı fenâ vücûdunu vâsil-ı rûh-ı kuds oldu

Kalmadı mahv oldu kamu ol gark-ı bahr-i zât imiş

¹ “Bu görüşte olanlar sünnet-i seniyye yolunda bulunuyorlarsa bu sözden maksatları şudur: Gördüğümüz bütün eşya hep O'nun esmâ ve sıfatının tecellîsinden ibarettir. Kudreti ise kendinden ayrılmaz. Biz eşyaya bakarken O'nun kudretini temâşa ederek, kendisini buluruz. Yani eserden müessire intikal eder, müessiri düşününce eseri unutturuz. Esasen eser Zât-ı Bâri'nin de buyurdurğu gibi yok olmaya mahkûmdur: ‘Yeryüzünde bulunan herşey fânîdir.’ (Rahman sûresi-26) Biz ise Bâkî ile alâkadarız. Ne fâniler ne de bu fânî âlem bizi ilgilendirmez. Bu suretle her yerde hep O'nu görürüz, demek isterler.” (İz, 2000:135) Bu sebeple divândaki Allah'ın zâtının konu edildiği tasavvufî beyitlere bu açıklamalar ışığında bakmak gerektir. Zîra yukarıda da geçen birçok beyitte de görüldüğü üzere şâirimizin Allah anlayışı ehl-i sünnet inancına uygundur.

Cismim ile cân vâsıl-ı Hak cümle insân fenâ fi'l-Hak

Ayrı gayrı yokdur mutlak hicâb ta' ayyünât imiş (G.112.5,6)

Her şeyin bir olan Allah'a âyîne olduğu bu âlemden de “Vahdet âlemi” olarak bahseder:

Çünkü vahdet 'âleminde ikilik yasağ (G.124.2)

Divândaki 146. şiirde Allah'a münâcâta bulunur, lütuf ve hidâyet ister ve Allah'ın isimlerini, sıfatlarını şefaâtçi yapar:

İsm-i zâtın hakkı için hem birlik sıfatın için

Fahr-i 'âlem hürmet için bize lutf u hidâyet kıl (G.146.4)

159. şiirde de Allah'ın altı ismini (Kerîm, Rahîm, 'Alîm, 'Azîm, Halîm, Hakîm) zikrederek kendi aczini ve O'nun kudretini itiraf eder, O'ndan yine O'na sığınır:

Senden sana sığınırız ey 'Azîm

Yed-i kudretindedir eşyâ kamu

Neylesin bî-çâre 'âciz ey Halîm (G.159.3,4)

Mustafa Rûmî Efendi'nin Allah'la irtibatı çok kuvvetlidir. Allah onun “Pâdişâhı”, “Cânının cânı”, “dilde dildârı”, “gönülde fikr ü efkârı”, “derde şifâ-dârı”, “gönül tahtının hünkârı”, “gözünde envârı”dır.

2.2. Melekler

Mustafa Rûmî Efendi, meleklerden Cibrîl, Rıdvân, ervâh-ı mukaddes, 'azâzîl gibi isimlerle bahseder.

Allah aşkından dolayı felekler, insanlar ve cinler gibi melekler de devrân etmektedirler:

Senin 'aşkınla devrândır felekler

Kamu ins ü cân cümle melekler (G.76.1)

Melekler, Hz.Hüseyin'in şehit edilmesi üzerine yas tutmaları dolayısıyla zikredilir:

Nâr-ı şefkatle yanıp ciğerleri oldu kebâb

*Mâtem etdi hep **melekler** cümle insân şeyh ü şâb* (M.Ek-6.5)

Divânda dört büyük melekten (Cebrâil, Mikâil, İsrâfil, Azrâil) sadece Cibrîl (Cebrâil), Hz.Peygamber'in Mi'rac'a çıkışı sebebiyle zikredilir. Mi'rac'ta Cibrîl'in Sidre'den¹ öteye geçememesi, aciz kalması ve bu durumda Hz.Peygamber'e hayran olması anlatılır:

Erişdin Sidre'den tâ müntehâya

*Kodun **Cibrîl'i** hayrânî Muhammed* (K.Ek-7.9)

Bir beyitte cennet meleği olan Rıdvân'dan Hz.Peygamber'e teşbih unsuru olması sebebiyle bahsedilir:

*Ger oldu ravza **Rıdvân'i** Muhammed* (K.Ek-7.15)

İsim olarak geçmese de genel bir ifâde ile “ervâh-ı mukaddes” tâbiri içinde melekler Hz.Muhammed'e olan sevgileri dolayısıyla zikredilir:

*Muhibbin cümle **ervâh-ı mukaddes***

Zihî mahbûb-ı rûhânî Muhammed (K.Ek-7.23)

Şeytanın melek bulunduğu sıralardaki adı olan “‘azâzil” iki beyitte geçmektedir ama şeytanlaştığı döneme ait özellikleri ile kullanılmıştır:

*Fesad-ı zulmet içre kalmışsın ey **'azâzil*** (G.92.2)

*Gerdanına kemendi takmış senin **'azâzil*** (G.92.8)

---

¹ “Sidretü'l-müntehâ, yaratıklar âleminin son noktasıdır. Cennetin de son noktası olan Sidretü'l-müntehâ'nın ötesi Allah'ın gayb âlemidir, iç yüzünü insanların kavrayamayacağı âlem.” (Akay, 2005:424)

2.3. Dînî Kitaplar

Divânda adı geçen tek kitap, Kur'ân-ı Kerîm'dir. Sekiz beyitte Kur'ân'dan bahsedilmektedir. Diğer büyük kitaplardan olan Tevrât, Zebûr ve İncil'den isim olarak bahsedilmemekte sadece bir beyitte "dört kitap" ifâdesi yer almaktadır. Dört kitap otuz iki harften meydana gelmesi sebebiyle zikredilir:

Dört kitâbın aslıdır çünkü otuz iki hurûf

Levhâ-i vechinde cem' olmuş dizilmiş dört kitâb (G.32.3)

Kur'ân şâirin kutsal kitabıdır ve devamlı bu kitabı okur:

Kitâbumdır benim Kur'ân kalbim oldu beyt-i Rahmân (K.235.10)

Bulundu vücûdumda Hak bilindi sırrımda mutlak

Vuruldu tabl-ı Enel-Hak okuduğum Kur'ân kamu (G.187.9)

Kur'ân'ı okuyanlar hakikatin sırlarını keşfederler:

Eger vechi kitâbın bilâ-harf okudun ise

Hakâyık keşf olur sırra velî sakla emânetdir (K.Ek-20.46)

Şâire göre, Hakk'ın yoluna girenlerin rehberi Kur'ân'dır. Bir beyitte de Kur'ân'dan "imâmım" diye bahseder:

Girdinse Hakk'ın râhuna rehber olur Kur'ân sana (G.27.1)

İmâmım Kur'ân benim gönlüm gözüm Hakk'adır (G.92.6)

İmânın altı şartından biri de kitaplara (Kur'ân'a) inanmaktır. Allah ezel bezminde mü'minlere Kur'ân'a imâni lütfetmiştir:

Ezel bezminde lutf etdi Hudâ imâni Kur'ânı

Bihamdillâh bizi âhir kılıp 'âşık-ı Rahmânî (K.242.1)

Kur'ân'ın beyitlerde ele alınma sebeplerinden biri de Kur'ân'ın Hz.Muhammed'in ahlâkı olması sebebiyledir. Kâmil mânâda Kur'ân ahlâkını yaşayan Hz.Muhammed'dir.

Anunçün hayr-ı halk oldu özüne

Ki hulk edindi Kur'ân'ı Muhammed

(K.Ek-7.33)

Ramazan ayında Kur'ân hatmi yapılması geleneği sebebiyle Kur'ân'dan bahseder. Kur'ân okundukça günahkârların gözü yaşlanır:

Hatm-i Kur'ân'a başlandı herkes tâ'ate tuşlandı

'Âsiler gözü yaşlandı geldi mübârek ramazân

(M.183.4)

2.4. Sûreler

Divânda Fâtiha, İhlâs, Yâsîn, Necm, Şems, Tâhâ, Nûn,¹ Kâf, Sâd olmak üzere dokuz sûrenin ismi geçmektedir.

Fâtiha sûresi iki beyitte geçer. Yedi âyet olması dolayısıyla zikredilir. Fâtiha'nın diğer ismi olan "Seb'ul mesânî" ifâdesine de yer verilir:

Vechinde yedi Fâtihâ âyâtı yazılmış

Ol yüzde yedi âyât-ı Kur'ân haberin ver

(G.83.3)

Yedi esmâ yedi müsemmâ yedi tamu sekiz Cennet bir

Yedidir Fâtihâ oku "Seb'u-mesânî"

(K.242.49)

İhlâs sûresi, ölülerin arkasından okunması sebebiyle zikredilir. Şâir, babası Halil Efendi'nin türbesini ziyarete gelenlerden ona İhlâs sûresini okumalarını ister:

Ağlayu semt-i kademde kâ'im ol İhlâs oku

Bî-kese makbûl-i hazretidir makâm-ı Şeyh Halîl

(G.152.3)

Yâsîn sûresinden içindeki âyetlerde Allah'ın kudretini senâ etmesinden dolayı bahsedilir:

Okunur senâsı vasf-ı "Yâsîn"de ne sun-ı pâk-i Yezdân saçların (G.141-7)

¹ Nûn sûresi'nin diğer adı "Kalem" sûresi'dir.

Bir beyitte Necm, Şems, Tâhâ, ve Yâsîn sûreleri beraber zikredilir. Necm ve Şems, Hz.Muhammed'in özelliklerini anlatması dolayısıyla; Tâhâ ve Yâsîn de Hz.Muhammed'in şânına gelmesi dolayısıyla geçer:

Vasfını “Ve’n-Necm” “Ve’ş-Şems” tebârek söyledi

Şânına “Tâhâ” vü “Yâ-sîn” geldi Hak’dan ey şehâ (G.21.3)

Nûn ve Sâd sûrelerinin mânâlarının derinliğine işaret etmektedir:

Okursan Nûn ile Sâd’ı anun sırrı derûnundan

Görürsün anda ma’nâyı bilip “Hâ-Mîm” ne âyetdir (K.Ek-20.45)

Nûn ve Kâf sûreleri de bir beyitte beraber ele alınır. Bu sûreler, kusur arama, kınama, söz taşıma, dedikodu yapma gibi mânâları içermesi ve insanlara öğüt vermesi dolayısıyla zikredilir:

Kimseye etmeyesin kîl ü kâli

Himmetin olsun hem Nûn ile Kâf (G.126.8)

2.5. Âyetler

Divânda âyetlerin kullanılışı genellikle ibâreler veya kelime halinde iktibâs yoluyla. Bunun yanında telmih yoluyla da âyetlere işaret edilir.

Divânda ibâreler şeklinde ve iktibas yoluyla yer alan âyetler şunlardır:

Ey Kerem-kân-ı Kibriyâ fağfir lenâ zünûbenâ¹ (G.2.1)

Yâ Rahmeten li’l-‘âlemîn² ve yâ erhame’r-Rahimîn³ (G.29.2)

Hakk’ın esmâsı Bismillah⁴ âdemiyyem âdemiyyem (G.235.1)

Gönül maksûda erdi şükür elhamdülillah¹ (G.209.4)

¹ “Bizim günahlarımızı başışla.” (Âl-i İmrân Sûresi-16)

² “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.” (Enbiyâ Sûresi-107)

³ “O, rahmândır ve rahîmdir.” (Fâtiha Sûresi-3)

⁴ “Allah’ın adıyla.” (Neml sûresi-30) Ayrıca Kur’ân’da her sûrenin başında “Bismillahirrahmânirrahîm” şeklinde 114 kez tekrarlanmaktadır.

<i>Âhsen-i takvîmî² inkâr eyleyen şeytan olur</i>	(G.69.3)
<i>Her ne tarafa ‘azm edersen “Semme vechullah” i³ bul</i>	(G.156.1)
<i>“Limeni’l-Mülk”ü⁴ gûş edip dedim zâtıma Sübhânî</i>	(K.242.26)
<i>Olup Kakhâr’a hoş mâlik olupdur “külli şey’ hâlik”⁵</i>	(K.242.44)
<i>Yüceldi “Festakîm”⁶ emrinde kaddin</i>	
<i>“Kumu’l-leyl”in⁷ seherhânı Muhammed</i>	(K.Ek-7.24)
<i>Ayırma Mustafâ kulun sırat-ı mustakîminden⁸</i>	(K.Ek-20.101)
<i>Tevbe-i nasûhu⁹ rûzî kıl bize</i>	(G.159.2)
<i>Görürsün anda ma’nâyı bilip “Hâ-Mîm”¹⁰ ne âyetdir</i>	(K.Ek-20.45)

Telmih yoluyla bahsedilen âyetler ise;

İsrâ ve Talak sûrelerinde geçen yerin ve göklerin yedi kat olmasına iki beyitte telmih yapar:

<i>Yer yedi vü gök yedi¹¹ nefsin sıfatı yedidir</i>	
<i>Dört yedi bir oldu yedi gizli taht-ı lâ-mekânı</i>	(K.242.47)
<i>Cümle ‘âlem hep eşyâ yedi yer yedi semâ¹²</i>	
<i>Âdem esmâ Mustafâ nefsimdedir kendimin</i>	(G.134.12)

Bakara ve Mü’min sûrelerinde bahsi geçen Allah’ın duâlara karşılık verip duâları kabul edeceğine dâir mânâları içeren âyetlere telmihte bulunur:

¹ “Hamd (övme ve övülme), âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur.” (Fâtiha Sûresi-2)

² “Biz insanı en güzel biçimde yarattık.” (Tîn Sûresi-4)

³ “Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (zâtı) oradadır.” (Bakara Sûresi-115)

⁴ “Bugün hükümrânlık kimindir?” (Mü’min Sûresi-16)

⁵ “O, her şeyin yaratıcısıdır.” (En’âm Sûresi-102)

⁶ “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!” (Hûd Sûresi-112)

⁷ “Birazı hariç, geceleri kalk namaz kıl.” (Müzemmil Sûresi-2)

⁸ “Bize doğru yolu göster.” (Fâtiha Sûresi-6)

⁹ “Samimi bir tevbe ile Allah’a dönün.” (Tahrîm Sûresi-8)

¹⁰ “Hâ-Mîm” (Fussilet Sûresi-1, Şûrâ Sûresi-1, Mü’min Sûresi-1, Zuhruf Sûresi-1, Duhân Sûresi-1, Câsiye Sûresi-1, Ahkaf Sûresi-1)

¹¹ “Allah, yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır.” (Talak Sûresi-12)

¹² “Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O’nu tesbih eder.” (İsrâ Sûresi-44)

Bu kıyl u kâli terk edip gönül hâlin taleb eyle

*Teveccüh eyle Allâh'a du'â kıl kim 'icâbetdir'*¹ (K.Ek-20.27)

Allah'ın zâtının, insanın sınırlı donanımıyla idrâk edilemeyeceğini bildiren âyetin mânâsına telmihte bulunur:

*Kâbil-i idrâk değil çünkü hakikat zâtını*²

Ol sebebden seyr-i mir'atdır mücâz-ı ehl-i 'aşk (G.132.3)

İki beyitte Peygamberimizin Mi'raç gecesinde Allah'a olan yakınlığının "Ka'be kavseyni ev ednâ" ifâdesi ile "iki yay aralığından daha az" oluşunu anlatan Necm sûresi 9 numaralı âyete telmihte bulunmuştur:

Yedi nefsin makâmın geç 'urûc et "Kabe kavseyn"e

*Erip andan "Ev ednâ"*³*ya kılıp mi'rac-ı rûhânî* (K.242.46)

Senindir hâs-ı "Ev ednâ" makâmı

Livâ-yı hamd-i hakanı Muhammed (K.Ek-7.8)

Başka bir beyitte de, Necm sûresinde yer alan, Peygamberimizin Mi'raç'ta ulaştığı, yaratıklar âleminin son noktası ve cennetin de sonu olan Sidretü'l-müntehâ'dan bahseder:

*Erişdin Sidre'den tâ müntehâya*⁴

Kodun Cibrîli hayrânî Muhammed (K.Ek-7.9)

Peygamber isimlerinin ve mü'cizelerinin yer aldığı beyitlerde Kur'ân-ı Kerîm âyetlerine telmihler yapılır:

Hz.Musa'nın Allah ile Tûr'da görüşmesine;

¹ "Rabbimiz şöyle buyurdu: Bana dua edin, kabul edeyim." (Mü'min Sûresi-60) "Bana duâ ettiği vakit duâ edenin dileğine karşılık veririm." (Bakara Sûresi-186)

² "Gözler O'nu göremez; halbuki O, gözleri görür. O, eşyayı pek iyi bilen, her şeyden haberdar olandır. (Gözler onun zatını ve kemalini hakkıyla kavrayamaz demektir.)" (En'âm Sûresi-103)

³ "O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu." (Necm Sûresi-9) Âyetin tamamı "Ka'be kavseyni ev ednâ" şeklindedir.

⁴ "Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında, Cennetü'l-Mevâ da onun yanındadır. Sidre'yi kaplayan kaplamıştı." (Necm Sûresi-14,15,16)

Tûr'u nice arzular imiş Mûsâ

Bulunca zâtını Tûr'dan geçermiş¹ (G.111.4)

Hiz.İsâ'nın ölüleri diriltmesi mu'cizesine;

Ol rûh-ı kudsün demi şol ölüyü dirildir

Hakîkatde gör nice 'İsâ ibn Meryem oldu² (G.227.2)

Hiz.Dâvûd'a Hiz.Süleymân'ın vâris olduğuna;

Hilâfet mansıbı Dâvûd'a sendin

Süleymân sürdü devrânı Muhammed³ (K.Ek-7.12)

Ve Hiz.Ya'kub'un, oğlu Hiz.Yusuf'tan haber alamaması nedeniyle oğlunun hasretinden kederlenmesine telmihte bulunur:

Ey bâd-ı sabâ cânıma cânân haberin ver

Dil Ya'kûbuna Yûsuf-ı Ken'ân haberin ver⁴ (G.83.1)

Teşbih unsuru olarak kullanılan âyetler de vardır;

Sevgilinin kaşları "Ka'be kavseyn"dir. "İki yay aralığı kadar" anlamındaki "Ka'be kavseyn" sevgilinin kaşlarına benzetilir:

Yüziin şems-i hakîkatdir bugün 'âlemde ey dilber

Visâlin "Ka'be kavseyn"⁵ kaşların ya Rab ya Rab (G.31.2)

Kur'ân'da Kasas sûresinde yer alan, Firavun'un karısı Hiz.Âsiye'nin henüz bir bebek olan Hiz.Musa'yı, Firavun'un öldürmek istemesi dolayısıyla, Hiz.Musa için kullandığı

¹ "Oraya gelince, o mübarek yerdeki vâdinin sağ kıyısından, (oradaki) ağaç tarafından kendisine şöyle seslenildi: Ey Musa! Bil ki ben, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'ım." (Kasas Sûresi-30)

² "Yine Allah'ın izni ile körü ve alacalıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim." (Âl-İmrân Sûresi-49)

³ "Süleymân Dâvûd'a vâris oldu ve dedi ki: Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden (nasip) verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütuftur." (Neml Sûresi-16)

⁴ "Onlardan yüz çevirdi, "Ah Yusuf'um ah!" diye sızlandı ve kederini içine gömmesi yüzünden gözlerine boz geldi.(Oğulları:) "Allah'a andolsun ki sen hâla Yusuf'u anıyorsun. Sonunda ya hasta olacaksın ya da büsbütün helâk olacaksın!" dediler.(Ya'kub:) Ben sadece gam ve kederimi Allah'a arz ediyorum. Ve ben sizin bilemeyeceğiniz şeyleri Allah tarafından (vahiy ile) biliyorum, dedi." (Yusuf Sûresi-84,85,86)

⁵ "O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu." (Necm Sûresi-9)

“göz aydınlığımız” anlamındaki “kurretü'l-‘ayn” tâbirini bir teşbih unsuru olarak Hz.Muhammed’in göz aydınlığı olarak gördüğü Hz.Hüseyin için kullanır:

Kurretü'l-‘ayn¹ Resûl’ün kıydı zâlim cânına

Ol vakit takıldı la’net halkası gerdânına (M.Ek-6.4)

Allah’ın cemâlini görmenin önemini anlatmak için Müslümanların en önemli günü olan “Hacc-ı ekber” yani “en büyük hac günü” ibâresini teşbih unsuru olarak kullanmıştır:

Ederler cânını kurbân görürler kan-bâhâ vechin

Cemâli Hacc-ı ekberdir² ‘aceb sûru ziyâfetdir (K.Ek.20.87)

2.6. Hadisler

“Genellikle –dinle ilgili olsun olmasın- tebliğ ve rivayet kavramlarını kapsamına alan “hadis” kelimesi terim olarak: “Hz.Muhammed’in ve onun ashabının söz ve filleriyle ilgili haber” için kullanılır.” (Karahan, 1986:16)

Mustafa Rûmî Efendi, hadisleri -âyetlerde olduğu gibi- meâlen, iktibas halinde veya telmih yoluyla kullanmaktadır. Bazı hadisler birden fazla beyitte geçmektedir.

Allah’ın varlıkları yaratma sebebinin anlatıldığı bir hadisin ilk kelimelerini iktibas ederek hadisin anlamına telmihte bulunur:

“Küntü kenzen”³ sırrını anla neydiğin bil bu cihân

Aç basîret çeşmini san’atı gör hikmete gel (G.158.2)

İnsanın nefsinin ve kendini bilmesinin Allah’ı bilmesine vesile olacağını bildiren hadisin başlangıcını iki beyitte iktibas eder, bir beyitte de mânâsını zikreder:

¹ “Firavun’un karısı (sepetin içinden erkek çocuk çıkınca kocasına:)Benim ve senin için göz aydınlığıdır! Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur, ya da onu evlât ediniriz, dedi.” (Kasas Sûresi-9)

² “Hacc-ı ekber (en büyük hac) gününde Allah ve Resûlünden insanlara bir bildiridir: Allah ve Resûlü müşriklerden uzaktır. Eğer tevbe ederseniz, bu sizin için daha hayırlıdır...” (Tevbe Sûresi-3)

³ “Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim ve mahlukatı yarattım, onlara kendimi tanıttım böylece beni tanıdılar.” (Mevzû hadistir.) (el-Aclûni, 1997:121)

“Men aref”¹ den al haber nefsin nefsin bil Sübhân’ı bul (G.144.7)

“Men aref” esrârına vâkıf olursa bir kişi (G.102.4)

Kim ki bilip nefsin Hakk’ı ârif olmadı

Kavl-i f i’li hep anın taklîd ile riyâdır (G.92.7)

Kulun nâfile ibâdetlerle Allah’a yaklaştığını ve O’nun himâyesine girdiğini anlatan bir hadisi meâlen zikreder:

Nevâfil çün takarrübdür Hak ile söyler işidir

Hak’ile tutar yürür-görür ve (hem) kurb-ı ma’îşetdir² (K.Ek-20.84)

İnsanın kalbinin önemini ve kalbin Allah’ın tecelligâhı ve evi olduğunu anlatan yakın anlamlı iki hadise beş ayrı beyitte yer verir:

Bir yere sığmam dedi Hak mü’minin kalbindeyim³ (G.87.4)

Çün münezzehdir mekândan zât-ı pâk

“Mü’minin kalbindeyim” dedi Mevlâ (G.14.4)

Senden sana sefer eyle kim beyt-i Rahman⁴ sendedir (G.72.2)

Kitâbumdur benim Kur’ân kalbim oldu beyt-i Rahmân (K.235.10)

Ka’be-i şerîfi her kim ki tavâf etmek diler

Gel ziyâret eyle gönliün ‘ayn-ı beytullahı bul (G.156.4)

“Mecbûri ölüm gelmeden evvel kendi ihtiyarınızla ölünüz, yani nefis ve şehvetlerinizin esiri olmaktan ve gafletten kurtulunuz” anlamlarını içeren “Ölmeden önce ölünüz.” hadisini iki beyitte zikreder:

¹ Hadisin aslı “Men ‘arefe nefsehu fekad ‘arefe Rabbah.” Nefsin bilen Rabb’ini de bilir. (Mevzû hadistir.) (el-Aclûni, 1997:234)

² “Kulum bana devamlı nâfile ibâdetleri ile yaklaşır, bunun sonucunda ben onu severim. Bir kere onu sevdim mi, ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Eğer benden bir şey isterse onu verir, bana sığınırsa muhakkak onu himaye ederim.” (İttifakla sahih hadistir.) (Ahmed b. Hanbel, 1991:256)

³ “Ben yere ve göğe sığmadım, ancak mü’min kulumun kalbine sığdım.” (Zayıf kabul edilen bir hadistir.) (el-Aclûni, 1997:175)

⁴ “Kalp Rabb’in evidir.” (Hadisin asılsız olduğu ama mânâsının sahih olduğu söylenmektedir.) (el-Aclûni, 1997:91)

Ölmezden ön ölmeden¹ cism-i sâni olmadan

Sen aslına ermeden bürhânı arzularsın (G.136.5)

Ölmezden evvel ölüp haşr ile neşri görüp

Bir insân-ı kâmil olup bulurdum nûr-ı ‘irfânı (K.242.35)

Hz.Muhammed’in ahlâkıyla ilgili iki ayrı hadise telmihte bulunmuştur:

Hisâli hulk-ı Rabbânî² ‘atâsı vecd ü hâletdür (K.Ek-20.30)

Ki hulk edindi Kur’ân’ı³ Muhammed (K.Ek-7.33)

Varlıkların yaratılış sebebi olarak Hz.Muhammed’i gösteren hadisin ilk kelimesini iktibas ederek bu hadise telmihte bulunur:

Eger sen Şâh-ı “Levlâk”⁴ olmayaydın

Niderdi bu eyvânı Muhammed (K.Ek-7.2)

Peygamberimizin ashabına uyulması halinde hidâyete erileceği ile ilgili bir hadise de bir beyitte yer verir:

Uyalar onlara ümmet olalar mühtedî cümle⁵

Buyurmuşdur Resûlullah sözü vahy ile sünnetdir (K.Ek-20.3)

Hz.Ali ile ilgili iki hadise yer verilmiştir. İlim konusunda Hz.Ali’nin üstünlüğünü anlatan hadis meâlen yer almıştır:

Fahr-ı ‘Âlem Mustafâ buyurdu ‘ilmin şehriyim

Kapısı dedi ‘Aliyyü’l-Murtazâ’dır⁶ Murtazâ (K.22.3)

Hz.Ali ile ilgili diğer bir hadis de sonraki beyitte zikredilmiştir:

¹ “Ölmeden önce ölünüz.” (Mevzû hadistir.) (el-Aclûni, 1997:260)

² “Bu ifâde bize şu hadisi hatırlatmaktadır: Allah ahlâkı ile ahlâklanınız.” (el-Münâvî, 1410:564)

³ “Hz..Aişe’ye O’nun ahlâkı sorulduğunda: Siz Kur’ân’ı okumuyor musunuz? O’nun ahlâkı Kur’ândı.” (Sahih hadistir.) (Müslim, 1374:139)

⁴ “Levlâke levlâke mâ halakte’l eflâk” hadisine işaretir: “Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.” (Mevzû hadistir.) (el-Aclûni, 1997:148)

⁵ “Ashâbım gökteki yıldızlar gibidir.Hangisine uyarsanız hidâyete ulaşırsınız.” (Zayıf hadistir.) (el-Aclûni, 1997:403)

⁶ “Ben ilim şehriyim, Ali onun kapısıdır.” (Sahih hadistir.) (el-Aclûni, 1997:184)

Evliyâlar serveri kân-ı velâyet meskeni

Enbiyâ “Rûhuke rûhî Yâ ‘Alî”¹ dedi ana (K.22.4)

Bir beyitte de Hz.Muhammed’in fakirliğiyle övünmesini anlatan hadisi aynen zikreder:

Dedi “El fakru fahri”² cism ü cânı

Koyup sayd etdi cânânı Muhammed (K.Ek-7.35)

Nefisle mücadeleyi büyük cihâd olarak zikreden hadise iki beyitte telmihte bulunur:

Gazâ-yı ekberi nefse bize emr eylemiş ser-ver³

Tutalım emrini biz de bize imdâd edip yâ Râb (G.33.3)

Nefsine gazâ-yı ekber edenler

Geçerler dünyânın hep cidâlerinden (G.177.4)

2.7. Dînî Kaynaklı Sözcükler

Mustafa Rûmî Efendi bazı beyitlerde İslâmî tâbirler kullanmaktadır. Bunlar halk arasında kullanılan dînî kaynaklı ifâdelerdir. Bu tâbirleri şu şekilde sıralayabiliriz: “Hamdülillâh, Bihamdilillâh, inşaallah, vallahi, billahi, radyallah, biiznillah, ma’azallah.” Beyitlerde kullanılışı ise şu şekildedir:

Hamdülillâh tâlib-i didâr-ı yâr oldu gönül (G.147.1)

Bihamdillâh bu şeb hânemize merd-i Hudâ geldi (G.217.1)

İnşaallahu Hak hidâyet kılar ağlayan gözler elbetde güler (G.130.3)

Evliyâdır hem vallahi sultân Halîlü’l-Halvetî (G.225.4)

¹ “Ruhun ruhumdur yâ Ali.” Şâirimizin hadis diye naklettiği bu ifâdeye hadis kaynaklarında rastlayamadık. Buhâri’de (1974:116) benzer mânâda bir hadis “Yâ Ali sen benden, ben sendenim.” şeklinde rivayet edilir. Kuşadalı İbrâhim Halvetî, “Etin etimdir. Ruhun ruhumdur” şeklinde verdiği bu rivâyetin tasavvuftaki rabıtaya işaret ettiğini söyler.

² “Fakirlik benim iftihârımdır.” (Mevzû hadistir ama mânâsı sahih kabul edilmiştir.) (el-Aclûni, 1997:80)

³ “Dedi: Küçük cihaddan büyük cihâda döndük. Dediler: Nedir büyük cihâd? Dedi: Nefisle cihâddır.” (Senedi zayıf olan bir hadistir.) (el-Aclûni, 1997:375)

'Aşka düşmüşsem billahi ne 'aceb derde uğradım (G.Ek-13.9)

Atam Âdem Safiyullah anam Havvâ radyallah (K.235.9)

Nice hastalara nüshan müessirdir büznillah (G.Ek-5.2)

Dinleri oldu ma'âzallah kamu altun gümüş (G.120.3)

Divânda bir de sûfilerden dilimize geçen bir atasözü yer almaktadır:

Edeler halk ona hürmet cihânda söylene nâmu

Sakınsın olmasın şöret ki zîrâ şöret âfetdir¹ (K.Ek-20.8)

2.8. Peygamberler

Divânda on iki peygamberin ismi geçmektedir.

2.8.1. Hz.Âdem

“Hz.Âdem cennette iken yasak olan meyveyi yemiş, daha sonra pişman olarak tevbe edip Allah’a yönelmiş, Allah’ın affına nâil olmuş fakat cennetten çıkarılarak dünyaya gönderilmiştir. Bundan sonraki hayatını da Hak yolunda geçirmiştir.” (Kazancı, 1997, C.1) Bu vesileyle şâir bir beyitte Hz.Âdem’i, onun yolundan gitmesi dolayısıyla anar:

Âdem yolundan gitdim 'anâsırdan don giydim

Nice renge boyandım elvân oldum yine (G.202.7)

Allah’ın Hz.Âdem’e eşyanın bütün isimlerini öğretmesi² hadisesine telmihte bulunur:

Cümle 'âlem hep eşyâ yedi yer yedi semâ

Âdem esmâ Mustafâ nefsimdedir kendimin (G.134.12)

Bütün insanlığın ve kendisinin Hz.Âdem’in neslinden geldiğini söyler:

---

¹ “Buradaki şöret, malla mülkle, bilgiyle, güçle, kuvvetle tanınıp bilinmek değildir. Tasavvuf ehline asıl şöret, ledün bilgisiyle, keşif ve kerâmetle tanınıp bilinmektir. Bu çeşit şöret halkı insanın başına toplar, insanın huzurunu bozar ve insana bir varlık, benlik vererek manevî makamından düşürür. Bu anlamda şöret âfetir.” (Gölpınarlı, 2004)

² “Allah Adem’e bütün isimleri, öğretti.” (Bakara Sûresi-31)

Âdemden oldum âdem ol demde oldum pür dem (G.209.6)

Âdem'in geldim yolundan peder ü mâder deminden (K.235.11)

Âdem yolundan gelen ol yine âdem oldu (G.227.1)

Bir beyitte de Hz.Âdem'i ve eşi Hz.Havvâ'yı birlikte zikrederek, Hz.Âdem'den “atam” Hz.Havvâ'dan da “anam” diye bahseder:

Atam Âdem Safiyullah anam Havvâ radyallah (K.235.9)

“Âdem” kelimesinin geçtiği birçok beyitte “Âdem” ifâdesi ile kastedilen insandır:

Anla Âdem sırrını mir'ât-ı Hakk'a kul nazar (G.93.2)

Cümle esrâr-ı hakikat Âdem'in zâtındadır (G.93.8)

Sâni'in sırrını anla Âdem-i mir'âta bak (G.131.1)

Feleklerin seyrânı bu Âdem'in devrânı (G.134.8)

Denilmez sûret ehli bî-cân Âdem cihân içre (G.193.5)

Ve ger sûretde oldu nesl-i Âdem (K.Ek-7.26)

'Âlem-i Âdemi mir'ât-ı halkı (G.221.6)

Âdem, birkaç beyitte de kâmil insan, mürşid, sevilen anlamlarında da kullanılmıştır:

Kim ki nefsinin anladı hoş bil ki Âdem oldu ol

Âdemi gör ayna olmuş 'ilimile hikmete bak (G.131.2)

Kâmili bul Âdem'i bul Âdem'i bil Âdem ol

Âdem'i Âdem'den al var 'azm edip hizmete bak (G.131.5)

2.8.2. Hz.İdris

“Hz.İdris'in ismi bir beyitte geçmektedir. İdris peygamber Allah tarafından gökte yüce bir makâma yükseltilmişti ve Miraç gecesinde, semâda Hz.Muhammed, Hz.İdris ile

karşılaşarak ona selâm verip duâ etmişti.” (Kazancı, 1997, C.1:81) Bu hadiseye telmihte bulunarak, Hz.İdris’in, Hz.Muhammed ile görüşmesi dolayısıyla o erkâna geldiğini söyler:

Seninle buldu İdrîs ol erkânı

Ger ravza Rıdvân’ı Muhammed

(K.Ek-7.15)

2.8.3. Hz.Lokmân

Lokmân aleyhisselâm’ın peygamberliği kesin olarak bilinmemektedir. Kur’ân’da adı geçen, Allah’ın kendisine hikmet verdiği bir zâttır.¹ Hikmet sahibi oluşu dolayısıyla beyitlerde genellikle teşbih unsuru olarak kullanılır.

Mustafa Rûmî Efendi, insanların manevî dertlerine devâ bulması bakımından babası Şeyh Halil Efendi’yi birçok beyitte Lokmân’a benzeter:

Genc-i ‘aşka mekân idi derd-i ‘aşka Lokmân idi

‘Asrında bir sultân idi sultân Halîlü’l Halvetî

(G.225.3)

Kul tumârı bârî şimdi dedine

Arayı gelmiş iken Lokmân seni

(G.219.8)

Derd-i yâr ile vücûdum yıkılıp harâb idi

Geldi Lokmân’ım şükür derdime tumâr eyledi

(G.226.4)

Yas u mâtem illerinde sîne-çâk olur idim

Şüphesiz merhem-i Lokmân ile timâr oldu gönül

(G.147.2)

Şâirin bulunduğu asrın Lokmân’ı babası Şeyh Halil Efendi’dir:

Mustafâ derdine çâre ne olur derdile devrân et merhem urulur

Gel bu devrân içre çâre bulunur derdililere zirâ Lokmân görünüür (G.96.5)

¹ “Andolsun biz Lokman'a: Allah'a şükret! diyerek hikmet verdik.” (Lokmân Sûresi-12)

Âh dirîğa bilmedik vaktinde kadr-i devletin

*Derdimize bulmadık ‘asrında **Lokmân**’ın devâ* (G.28.5)

Bir beyitte de Lokmân Şükrü’dür:

Ey tabibâ çek elin sen çâre kılmaktan bana

*Gayrıdan olmaz bu çâre Şükrü’dür **Lokmân** bana* (G.25.3)

Bazı beyitlerde de Lokmân sevgili yerine kullanılmıştır:

Ağyârı terk etmeden yârânı arzularsın

*Dûçâr-ı derd olmadan **Lokmân**’ı arzularsın* (G.136.1)

Açıldı yâreler sızlar gözüm kapıları gözler

*Teselli kılmadı sözler gel ey derde **Lokmânım** gel* (G.142.3)

Bütün dert sahiplerinin arzuladığı Lokmân’dır ve bu yönüyle Allah için teşbih unsuru olur:

*Derde düşen ‘**azm-i Lokmân**’ etmez mi gece gündüz zâr ü efgân etmez mi*

Derdin veren Allah dermân etmez mi gel ey gönül n’oldu niye ağlarsın (G.139.6)

Şehâ kâni’ olupdur Mustafâ derdinle senden

*Bilirim ‘âkıbet derdin bana **Lokmân** olur yâ Hû* (G.186.7)

2.8.4. Hz.İbrâhîm

Hz.İbrâhîm iki beyitte zikredilir ve “Halîlullah”¹ ismiyle anılır. “‘İbrâhîm’ kelimesinin mânâsı ‘cemaât babası’ demektir. Nitekim kendisinden sonra gelen peygamberler Hz.İbrâhîm’in soyundan gelmişlerdir.” (Kazancı, 1997, C.1:268) O aynı zamanda son peygamber Hz.Muhammed’in de büyük dedesidir. Şâirimiz de Hz.Muhammed’in

---

¹ Allah’ın dostu, anlamındadır.

ümmei olması nedeniyle, beyitteki “milletiyem” ifâdesi ile bu noktaya işaret etmektedir:

Atam Âdem Safiyullah anam Havvâ radiyallah

Ben İbrâhîm Halîlullah milletiyem milletiyem (K.235.9)

Hz.İbrâhîm’in beyitlerde zikredilme sebeplerinden biri de Bâbil hükümdarı Nemrut tarafından ateşe atılması dolayısıyladır. “Hz.İbrahim, Nemrut tarafından büyük bir ateşe atılmıştı ve Allah’ın ateşe ‘Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol! ‘emriyle bu alev yığını misk ve anber kokuları saçan bir gülistana dönmüştü.” (Kazancı, 1997, C.1) Şâir bu hadiseye telmihte bulunarak, bunu aşka bir teşbih unsuru yapar:

Düşesin âteş-i ‘aşka Halîlullah olup teslîm (K.Ek-20.35)

Yine divândaki başka bir beyitte, Hz.İbrâhîm’in ismini kullanmadan, onun ateşe atılması ve Allah’ın tecellisiyle ateşi mahvetmesi¹ ve gül bahçesine döndürmesi hadisesine telmihte bulunur:

Ne söz kala ne dil kala tecellî nârî mahvede

Hemân bi bakışı kala bu ru’yet özge ru’yetdir (K.Ek-20.38)

2.8.5. Hz.Ya’kûb

Hz.Ya’kûb iki beyitte zikredilmektedir. Ya’kûb peygamber, oğlu Yûsuf peygamberin üzüntüsü ve hasreti sebebiyle gam ve hüznün sembolü olarak ele alınır. Ya’kûb peygamber çok sevdiği ve ayrı kaldığı oğlu Yûsuf’un kokusunu sabah rüzgârından sorar. Sevilenin yakınlığı kokusu ile bilinir. Âşıkın virâne gönü bu kokuyla açılır. Ya’kûb’un gönü de bu kokuyu duyunca huzur bulacaktır. Bu özelliği ile âşıkın gönü için benzetme unsuru olur:

Ey bâd-ı sabâ cânıma cânân haberin ver

Dil Ya’kûbuna Yûsuf-ı Ken’ân haberin ver (G.83.1)

¹ “Ey ateş! İbrahim için serinlik ve esenlik ol!” (Enbiyâ Sûresi-69)

Bir beyitte de “Pîr-i Ken’ân” tâbiriyle ondan bahsedilmekte ve oğlunun Mısır’a sultân olması dolayısıyla anılmaktadır:

Pîr-i Ken’ân olmuş ‘âzîz-i hüsnün Mısır içinde Yûsuf sultân-ı hûbun (G.141.3)

2.8.6. Hz.Yûsuf

Üç beyitte ismi geçen Hz.Yûsuf peygamber beyitlerde “Yûsuf-ı Ken’ân, ‘âzîz-i hüsn, sultân-ı hûb” terkip ve tâbirleriyle işlenmektedir.

Kardeşleri tarafından kuyuya atılan Yûsuf’un, oradan geçmekte olan bir kâfile tarafından bulunup Mısır’a götürülerek köle olarak satılması ve sonunda Mısır’a âzîz olması hâdisesi âşık için teşbih unsuru olarak kullanılmıştır:

Şâh-ı ‘aşka kul olup her kim satılır bî-bahâ

‘Âkıbetten Mısır’ına Yûsuf olup emîr olur (G.70.3)

Ken’ân ilinde bulunan Ya’kûb peygamberin haber alamadığı oğlu Yûsuf’a olan özleminin anlatıldığı beyitte, Yûsuf sevilen unsur (mürşid) yerine zikredilmektedir:

Ey bâd-ı sabâ cânıma cânân haberin ver

Dil Ya’kûbuna Yûsuf-ı Ken’ân haberin ver (G.83.1)

“Hz.Yûsuf edebiyatımızda güzelliğin sembolüdür. Harikulâde güzelliği ile çok zaman sevgili ona benzetilir.” (Pala, 1995a:572) Şâirimiz de bir beyitinde sevgilinin güzelliğini anlatmak için Yûsuf’un güzelliğine teşbih yapar:

Pîr-i Ken’ân olmuş ‘âzîz-i hüsnün Mısır içinde Yûsuf sultân-ı hûbun

Gözlerin kaşların cerîrdir ruhun leşkerin yağmacı fettân saçların (G.141.3)

2.8.7. Hz.Hızır

Hızır, Hz.Muhammed'e için yazılan kasidenin bir beyitinde geçmektedir. Âb-ı Hayât'ı (Âb-ı Hayvân, Hızır suyu, hayat suyu) bulması ve ölümsüzlüğe kavuşması sebebiyle söz konusu edilir.

“Rivâyete göre Hızır ile İlyâs âb-ı hayâtı aramaya çıkmışlar, bir pınar kenarına oturmuşlar ve yanlarında bulunan pişmiş balıkları yerken Hızır'ın elinden bir damla su balığa damlamış. Balık o sırada canlanıp suya atlamış. Onlar da suyun âb-ı hayât olduğunu anlayarak kana kana içmişler. Böylece ölümsüzleşen Hızır ile İlyâs Allah'ın emri ile dünyada sıkıntıya düşenlerin yardımına koşarlarmış.” (Pala, 1995a:248)

Beyitte Hızır'dan, Hz.Muhammed'i överken bahsedilir. Şâire göre, susayan Hızır'a Âb-ı Hayât Hz.Muhammed hürmetine verilmiştir:

Hezârân Hızr-teşne muntazırdır

Ki vere Âb-ı Hayvânı Muhammed

(K.Ek-7.27)

2.8.8. Hz.Mûsâ

Hızır, Hz.Muhammed'e için yazılan kasidenin bir beyitinde geçmektedir. Âb-ı Hayât'ı (Âb-ı Hayvân, Hızır suyu, hayat suyu) bulması ve ölümsüzlüğe kavuşması sebebiyle söz konusu edilir.

“Allah, Tûr-i Sîna'da Hz. Mûsâ'ya ateş olarak tecellî eder, Hz.Mûsâ korkar ve duraksar. Bu esnada Allah Hz.Mûsâ ile konuşur 'Ben, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'ım.' der. Hz.Mûsâ Allah'tan zâtını göstermesini ister. Allah da 'Sen Beni göremezsün, fakat şu dağa bak, eğer benim tecellîme tahammül edersen beni görürsün.' der. Allah dağa tecellî eder, dağ parçalanır. Bu olay karşısında Hz.Mûsâ bayılıp düşer.” (Kazancı, 1997, C.2:153)

Aşağıdaki beyit bu hâdiseye işaret etmektedir:

Tûr'u nice arzular imiş Mûsâ

Bulunca zâtını Tûr'dan geçermiş

(G.111.4)

“Tûr'da Allah ile konuşmasından dolayı Hz.Mûsâ'ya “Kelîm” ünvanı verilmiştir.” (Pala, 1995a:321) Bir beyitte de bu ünvanıyla, Allah'la konuşmuş olması dolayısıyla anılır. Aynı beyitte babasının ismi de zikredilir:

Kelîm olmazdı ta'lîm etmeseydin

Eger Mûsâ bin 'Îmrânî Muhammed

(K.Ek-7.13)

2.8.9. Hz.Dâvûd

Hz.Dâvûd peygamberden sadece bir beyitte bahsedilmiştir. Hz. Dâvûd, hem hükümdar, hem peygamberdi. Bir nimet olarak bu iki özellik ona verilmişti. O, İsrailoğullarını kırk yıl yönetti ve Rabbine kavuştu. Yerine oğlu Hz. Süleyman geçti ve ona da peygamberlik geldi. Beyitte Hz.Dâvûd hilâfet mansıbı olması ve kendisine Hz.Süleymân'ın vâris kılınması sebebiyle zikredilir:

Hilâfet mansıbı Dâvûd'a sendin

Süleymân sürdü devrânı Muhammed

(K.Ek-7.12)

2.8.10. Hz.Süleymân

Hz.Süleymân peygamber, babası Hz Dâvûd ile aynı beyitte, Hz. Dâvûd'a vâris olması ve onun saltanatını devam ettirmesi nedeniyle zikredilmektedir:

Hilâfet mansıbı Dâvûd'a sendin

Süleymân sürdü devrânı Muhammed

(K.Ek-7.12)

2.8.11. Hz.İsâ

Hz.İsâ peygamberden iki beyitte bahsedilmektedir. Bir beyitte, ölülerini diriltmesi sebebiyle zikredilir ve Meryem'den babasız olarak doğması imâ edilir:

Ol rûh-ı kudsün demi şol ölüyü dirildir

Hakîkatde gör nice 'İsâ ibn Meryem oldu

(G.227.2)

H.z.Muhammed'e yazdığı kasidede geçen diğer beyitte ise ve H.z.İsâ'nın nefesiyle ölümlere can verip diriltmesi mu'cizesini H.z.Muhammed'in özüne bağlamıştır ve onu övmek için kullanmıştır:

Ölümler cismine 'İsa deminde

Özün nefh eyledi cân Muhammed

(K.Ek-7.14)

2.8.12. H.z.Muhammed (a.s.m)

Mustafâ Rûmî Efendi Divânî'nda en fazla anılan peygamber H.z.Muhammed'dir. Divânda son peygamber H.z.Muhammed ile ilgili on adet müstakil manzûme bulunmaktadır. Kaside tarzında yazılmış "Muhammed" redifli bir Na't, (MRED, K.Ek-7) "Yâ Resûlallah" redifli beş gazel, (MRED, G.194; G.197; G.198; G.200; G.Ek-11) ve yine doğrudan O'ndan bahseden dört gazel (MRED, G.20; G.21; G.45; G.119) yer almakla birlikte bunların dışında birçok beyitte de çeşitli özellikleriyle ele alınıp işlenir.

H.z.Muhammed beyitlerde şu isim, sıfat ve teşbihlerle anılır: "Muhammed Mustafâ, Resûlallah, Habibullah, Resûl-i Kibriyâ, Müctebâ, Şefî', Ma'den-i fazl u cûd, Bahr-i zâtın gevheri, Enbiyâlar severi, Şefâ'at-kân, Fahr-i 'Âlem, Kerâmet-kân, Sâhib-i nizâm, Emr-i Hüdâ, Mahbûb-ı dergâh-ı Hudâ, Vücûd-ı fazl-ı rahmet-i Kibriyâ, Reh-nümâ, Yâr, Şâh-ı cihân, Menbâ-ı nûr-ı hidâyet, Şefâ'at-kânı Ahmed, Sâhibe'l mu'cizât, Pâkize-zât, Cân mülkünün hânı, Şâh-ı Levlâk, Nokta-i pergâr-ı 'âlem, Enîs-i hân-ı mihmân, Livâ-yı hamd-i hakânı, Dürr-i ummânî, Halâvet şekeristânı, 'Âlem rahmeti, Mahbûb-ı ruhânî, Seherhân, Hakikat gülşeni, Mahbûb, Rahmet-i Rahmân, Hûb-ı Cemâl, Şefî', Âl-i Şân, Penâh, Şâh, Padişâh.

Sen ol mahbûb-ı dergâh-ı Hudâsın yâ Resûlallah

Vücûd-ı fazl-ı rahmet-i Kibriyâsın yâ Resûlallah

(G.198.1)

Divândaki "Hazâ Meslek-i 'Uşşâk" adlı şiirine O'na salavat getirerek başlar. O'nun peygamberlerin sonuncusu olduğunu, O'na uyanların hidâyete ereceğini, sözlerinin Allah'tan vahiy olarak geldiğini ve sünnetin kaynağını teşkil ettiğini belirtir:

Salat olsun Resûlüne ki ol hatm-i risâletdir (K.Ek-20.1)

Uyalar onlara ümmet olalar mühtedî cümle

Buyurmuşdur Resûlallah sözü vahy ile sünnettir (K.Ek-20.3)

“Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım” hadisinin başlangıcını iktibâs ederek âlemlerin yaratılış sebebinin O olduğunu, varlığın O’nunla anlam kazandığını, Allah’ın kendi zâtı için O’nu yarattığını belirtir ve O’nu “âlemlerin şâhı” olarak niteler:

Eger sen Şâh-ı “Levlâk”¹ olmayaydın

Niderdi bu eyvânı Muhammed (K.Ek-7.2)

Cümle ‘âlemleri hep senün için halk eyledi

Seni kendi zâtıçün halk eyledi Bâri Hudâ (G.21.2)

Bu âlemde ne varsa hep O’nun için yaratılmıştır ve O Hak yolunun rehberidir:

Cemî’-i ‘ âlemin varı seninçün halk olupdur hep

Yine Hak râhına sen reh-nümâsın yâ Resûlallah

O’nun dünyaya gelmesi Hak’tan bir inâyettir ve vücûdu hidâyet nûrunun kaynağıdır:

Zuhûrun ‘âleme Hak’dan inâyet yâ Resûlallah

Vücûdun menba-i nûr-ı hidâyet yâ Resûlallah (G.200.1)

Bu yönüyle bir beyitte O’nu güneşe benzetir:

Muhammed âfitâb-ı nûru vahyi lâ’yezâlu’llah (K.Ek-20.29)

O bütün âlemin merkezindedir. Bu yönüyle O’nu pergele benzetir:

Vücûdun nokta-i pergâr-ı ‘âlem

Mükemmel kıldı derbânı Muhammed (K.Ek-7.3)

---

¹ “Levlâke levlâke mâ halakte’l eflâk” hadisine işaretir: “Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.” (el-Aclûni, 1997:148)

O'nun dünyaya gelmesi bütün âlemleri şenlendirmiştir. O'nun nûr yüzüyle bütün âlem genişlemiş, huzur bulmuştur:

Yâ Resûlullah vücûdun 'âleme verdi neşât

Nûr-ı vechinle hemîşe buldu ' âlem inbisat (G.119.1)

Hz.Muhammed'den Miraç hadisesi dolayısıyla da bahsedilir. Mi'raç'ta yaratıklar âleminin son noktası ve cennetin de sonu olan Sidretü'l-müntehâ'ya ulaşması Cibrîl'in Sidre'den öteye geçemeyip aciz kalması ve Hz.Peygamber'e hayran olması anlatılır.

Erişdin Sidre'den tâ müntehâya

Kodun Cibrîl'i hayrânî Muhammed (K.Ek-7.9)

Peygamberimizin Mi'raç gecesinde Allah'a olan yakınlığı Kur'ân-ı Kerim'de "Ka'be kavseyni ev ednâ" ifâdesi ile "iki yay aralığından daha az" şeklinde anlatılmaktadır. Bu noktaya sadece Hz.Muhammed ulaşabilmiştir. Bu sebeple O ayrıcalıklıdır, çünkü bu makâmı (Ev-ednâ) Allah başka kimseye vermemiş, hiç kimseyi kendisine bu kadar yaklaştırmamıştır:

Senindir hâs-ı "Ev-ednâ" makâmı (K.Ek-7.8)

Aynı beyit içerisinde anlatılan O'nun diğer bir ayrıcalığı da, "Livâ-yı-hamd" sancağının hakanı oluşudur.

“Livâ-yı-hamd’ ismiyle adlandırılan ‘Sancak-ı şerîf’dir ki; mahşer gününde Muhammed ümmeti onun altında toplanıp, O ümmetinin şefâatçisi olan Peygamber, kendisine vaad edilen ‘Makâm-ı Mahmud’a erip Livâ-yı-hamd altında bulunan ümmetine şefâat edecektir.” (Erzurumlu İbrahim Hakkı, ?:36)

Bu sebeple O'na şöyle der:

Livâ-yı hamd-i hakani Muhammed (K.Ek-7.8)

Kasidenin 10. ve 16.beyitleri arasında Hz.Muhammed'i diğer peygamberlerle beraber zikrederek O'nun diğerlerine olan üstünlüğünü anlatır. Dâvûd ve Süleymân peygamberler Hz.Muhammed sayesinde saltanat sürmüştür; Hz.Mûsâ, O'nun talîmiyle Allah ile görüşmüştür; Hz.İsâ'nın ölüleri diriltmesinde de, onlara cân veren

Hz.Muhammed'in nefesidir; Hz.İdris'te O'nun sayesinde göğe yükseltilmiştir. O nübüvvet denizinin incisidir:

Nübüvvet bahri kim geldi zuhûra

*Sen oldun **dürr-i 'ummânî Muhammed*** (K.Ek-7.10)

Bütün peygamberlerin mu'cizeleri vardır ama O'nun mu'cizeleri hepsinden üstündür:

Her birinin mu'cizâtı var idi ammâ senin

Mu'ciâtın zâhir oldu cümlesinden infirât (G.119.3)

O, diğer peygamberlerden o kadar yücedir ki, mahşer gününde peygamberler ve veliler O'ndan şefâ'at isteyeceklerdir:

Senden isterler şefâ'at enbiyâ ve hep evliyâ

Rûz-ı mahşerde nasb olunca dahi mizân u sırât (G.119.2)

Cihânda kurmadı hiç bir peygamber

Bu resme vaz'-ı erkânî Muhammed (K.Ek-7.11)

O bütün varlıklar arasında çok müstesnâ bir yere sahiptir. O Allah'ın varlık denizinin incisidir. Ve bütün peygamberlerin serveridir:

Bahr-i zâtın gevherisin Yâ Muhammed Mustafâ

Enbiyâlar serverisin Yâ Muhammed Mustafâ (G.21.1)

O'nun güzel bûsesi Cemâl'in ışıltısıdır:

*Cemâlin pertevidir **hüsn-i bûsı***

Halâvet şekeristâmı Muhammed (K.Ek-7.16)

O'nun güzelliğini anlatmak için güneşle kıyaslar ve güneş O'nun güzelliği yanında güneş küçülüp, eriyip bir zerre olur:

Güneş hüsnünden elhak zerre oldu

Elinde mâh-ı nûrânî Muhammed (K.Ek-7.17)

O, Allah'ın en sevgili kuludur ve O'nu sevenlere şüphesiz Hakk'ın lütfu ve ihsânı erişir. Bu sebeple O, âlemlere rahmettir ve Rahmân'ın insanlara lütfudur. Dolayısıyla da bütün mukaddes ruhların sevgilisidir:

Seni sevenlere şeksiz erişir

Hak'ın lütfuyle ihsânı Muhammed

Anunçün cümle ervâh-ı mukaddes

Kim oldun lutf-ı Rahmânî Muhammed

Muhibbin cümle ervâh-ı mukaddes

Zihî mahbûb-u rûhânî Muhammed (K.Ek-7.21,22,23)

Bütün ümmet O'na muhtaçtır, çünkü Allah O'nu insanlığa rahmet kılmıştır:

Sana muhtâc kamu ümmet seni Hak kıldı çün Rahmet

Perîşân hâlîme şefkat şefâ'at yâ Resûlallah (G.194.4)

O cân mülkünün hânıdır. O ciğeri yaralılara merhemdir ve dertli gönüllerin dermânıdır:

Eyâ cân mülkünün hanı Muhammed

Gönüller derdi dermânı Muhammed (K.Ek-7.1)

Cigerler zahmına merhem sen oldun

Kamu derd ehl-i dermânı Muhammed (K.Ek-7.19)

Kim bir ihtiyacı için Allah'a yalvarırsa, O'nun adını zikrederek istemelidir ki duâsı kabul olsun:

Cümle 'âlem yalvarıp Hak'dan dilerse hâcetin

Olmadı hiç kimsenin hâcetleri sensiz revâ (G.21.4)

Allah'ın isimlerine ayna olması dolayısıyla da O'ndan bahseder:

Muhammed oldu mir'ât göründü kendi biz-zât (G.209.7)

İki âyetten iktibasla, Allah'ın emirlerine uyduğunu, ve âyetin emri üzere geceleri namaz kıılıp Allah'ı andığını söyler. Bu yüzden O'nu "seherhân" olarak vasfeder:

Yüceldi "Festakim"¹ emrinde kaddin

"Kumu'l-leyl" in² seherhânu Muhammed (K.Ek-7.24)

Küfür ile harâb olmuş, vîrâneye dönmüş dünyayı imâre eden O'dur:

Harâb olmuş idi küfr ile dünyâ

'İmâret kıldı vîrânı Muhammed (K.Ek-7.25)

Bir beyitte, varlıklar meyveye, Hz.Muhammed de bağ ve bahçeye benzetilir. Varlık yemişinin bağ ve bahçesi O'dur:

Bu varlık yemişinin yerde gökte

Olupdur bağ u bostânı Muhammed (K.Ek-7.24)

"Hiçbir şey yokken, en evvel yaratılan şey Hz.Muhammed'in nûrudur. Allah, O'nun nûrunu kendi nûrundan yaratmıştır ve bu nûr Allah'ın kudreti ile dilediği gibi gezerdi. Bu nûr ilk olarak Hz.Âdem'de parladı, sonra peygamberden peygambere geçerek Hz.İbrâhim'e ve ondan da oğlu Hz.İsmâil'e intikâl etti." (Suruç, 1998, C.1:17)

Yaratılan ilk şeyin Hz.Muhammed'in nûru olması ve yine O'nun peygamberlerin en sonuncusu olması, o nûrun tekrar O'nun bedeniyle buluşması ve bütün eşyada da o nûrdan bir hisse olması hakikatleri bilindiğinde aşağıdaki beyitin anlamı daha iyi anlaşılacaktır:

Kamu eşyânın andan ibtidâsı

Hakikat yine pâyânı Muhammed (K.Ek-7.30)

Hız.Muhammed kasidenin bir beyitinde de ahlâkı sebebiyle konu edilir. Sahih bir hadiste: "Hz..Aişe'ye O'nun ahlâkı sorulduğunda: Siz Kur'ân'ı okumuyor musunuz? O'nun ahlâkı Kur'ândı." (Müslim, 1374:139) buyrulur. Bu hadise telmihte bulunarak O'nun Kur'ân'ı ahlâk edindiğini söyler:

¹ "Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!" (Hûd Sûresi-112)

² "Birazı hariç, geceleri kalk namaz kıl." (Müzemmil Sûresi-2)

Anunçün hayr-ı halk oldu özüne

Ki hulk edindi Kur'ân'ı Muhammed

(K.Ek-7.33)

O'ndan, ümmetine cenneti, oradaki hûri ve gılmânları müjdelemesi sebebiyle de söz edilir:

Nedir dünyâ ki kodu ümmetiçün

Behişt ü Hûr u Gılmân'ı Muhammed

(K.Ek-7.33)

“Fahr-i âlem” olarak andığı Hz.Muhammed'in ümmeti olduğunu da ikrar eder:

Fahr-i 'âlem Mustafâ'nın ümmetiyem ümmetiyem

(K.235.6)

Bir beyitte O'ndan fakirliği nedeniyle bahseder. “Fakirlik benim iftihârımdır.” (el-Aclûnî, 1997:80) hadisini iktibâs ederek O'nun fakirliğiyle ve sâde yaşamıyla Cânân'ına ulaştığını belirtir:

Dedi “El fakru fahri” cism ü cânı

Koyup sayd etdi cânânı Muhammed

(K.Ek-7.35)

Dört halifeden Hz.Ebubekir, safâ ve sıdkını; Hz.Ömer adâletini; Hz.Osman nûrunu, Hz.Ali de ilim ve irfanını hep O'ndan almışlardır. Dünyada iken cennetle müjdelenen on sahabe de O'nun diliyle beşâret bulmuşlardır. Cüneyd-i Bağdâdî ve Bâyezıd-ı Bestâmî'ye de Sübhân'ın zikrini tattıran O'dur. Elhâsıl, Hz.Muhammed'i mânâ meclisinde bir kadehe benzetir, ve bütün âşıklar bu kadehten içerek doymuşlardır:

Me'ânî bezmi içre bir kadehdir

Doyurdu cümle mestânı Muhammed

(K.Ek-7.39)

Bu sebeple âşıklar bülbüle, Hz.Muhammed ise gül bahçesine benzetilmiştir ve O, bütün âşıkların dilindedir:

Hakikat gülşeni bülbüllerinin

Dilinde zıkr ü destânı Muhammed

(K.Ek-7.41)

Bütün âşıklar O'nun aşkıyla kendinden geçmiştir ve O'na kavuşma şarabından içerek dertlerine devâ bulmuşlardır:

Cümle 'âşıklar senin 'aşkınla ser-gerdân olup

İçdiler vaslın şarâbın buldular derde devâ (G.20.3)

O'nun nûr yüzünü görmeyi istiyor, çünkü kim O'nu gördüyse Allah'a daha fazla yakınlaşmıştır:

İntizârım dilde dâim nûr-ı vechin görmeğe

Kim ki gördü seni cânâ oldu Hakk'a âşinâ (G.20.4)

O, iki cihânın envârıdır, bütün âşıkların yâridir ve karanlık gönüllerin nûru ve ziyâsıdır:

İki cihânın envârı kamu 'âşıkların yâri

Karanu dillere nûrî ziyâsın yâ Resûlallah (G.198.4)

O, kapısı Hz.Ali olan bir ilim şehridir:

Fahr-i 'Âlem Mustafâ buyurdu 'ilmin şehriyim

Kapısı dedi 'Aliyyü'l-Murtazâ'dir¹ Murtazâ (K.22.3)

Hz.Muhammed beyitlerde "Ehl-i beyt"² vesilesiyle de anılır. Kim ki âlemlerin iftiharî olan Hz.Muhammed'i severse O'nun âilesine ve evlâtlarına dil uzatmaz, uzatmamalıdır:

Fahr-i 'Âlem Mustafâ'yı Murtazâ'yı kim sever

Sevdi evlâd-ı Resûlü dil uzatmaz hiç ana (K.22.5)

Şâir, 45, 194, 197, 200 ve Ek-11 numaralı şiirlerinde kendi hâlini Resûlallah'a arz eder. O'ndan necât ister. Günahlarından, isyanlarından pişmân olur. O'nun şefkatine, şefâ'aitine ve âli kapısına sığınır ve şöyle yalvarır:

¹ Hadisin tamamı şöyledir: "Ben ilim şehriyim, Ali onun kapısıdır." (el-Aclûni, 1997:184)

² "Ev halkı anlamındadır. Hz.Muhammed'in ev halkı ve yakın akrabası hakkında söylenir." (Akay, 2005:112)

Mürdeyim kapına geldim dilerim senden hayât

Zindân-ı gam içre kaldım yâ Resûlallah necât (G.45.1)

Hevâ-yı nefis ile 'ömrüm geçirdim tâ ezel eyvâh

Derûnum yakdı âteş-i nedâmet yâ Resûlallah

Bu girdâb-ı mezelletden elim tut kurtar ey şâhım

Kılayım emrine cândan itâ'at yâ Resûlallah (G.200.3,4)

*Garîb bî-çâreyim geldim huzûruna eyâ **mahbûb***

*Mükimim **bâb-ı 'âlinde** penâhım yâ Resûlallah* (G.Ek-11.4)

***Nigâh-ı şefkatinden** Mustafâ Rûmî'yi reddetme*

Yolunda ben de kemter-i bî-nevâyım yâ Resûlallah (G.197.5)

Eli bağı yüzü karam varıp dîvanına duram

*Katında duram **yalvaram şefâ'at yâ Resûlallah*** (G.194.3)

Şâir, bir şiirinde de Resûlallah'tan uzak olmasına üzülür ve gönlü O'nun hasretiyle yanar:

Esîr-i bezm-i erbâb-ı hevâyım yâ Resûlallah

Harâm-i kûy-ı kurbundan cûdayım yâ Resûlallah

Firâk-ı hasretinle dil harâb-ender-harâb oldu

Meded muhtâc-ı mi'mâr-ı bekâyım yâ Resûlallah (G.197.1,2)

Hz.Muhammed hürmetine Allah'tan lütuf ve hidâyet ister:

Fahr-i 'âlem hürmet için bize lutf u hidâyet kıl (G.146.4)

Hz.Muhammed birçok beyitte şefâ'atçı yönüyle işlenir. Divândaki gazel tarzında yazdığı 194.şiiri de “şefâ'at yâ Resûlallah” rediflidir. Divânda defalarca O'ndan şefâ'at diler. Bu vesileyle O'nu “Ey şefâ'at kânı Ahmed, Şefî” gibi sıfatlarla yâdeder. Zira O

ümmetinin günahkârlarına mahşer gününde şefâ'at edecek ve cehennem ateşinden kurtaracaktır. Şefâ'atle ilgili çok sayıda mısralardan ve beyitlerden bazıları şunlardır:

- Garîk-i bahr-i 'isyânım şefâ'at yâ Resûlallah*
- Esîr-i derd-i devvârım şefâ'at yâ Resûlallah* (G.194.1)
- Ey şefâ'at kâni Ahmed yâ Resûl-i Kibriyâ* (G.20.1)
- Cümle 'âlem yalvarı geldi kapına ey Şefî* (G.20.2)
- Mustafâ Rûmî garîbin bî-kes ü bî-çâreye*
- Kıl şefâ'at şân-ı zâtın hakkıçün yâ Müctebâ* (G.20.5)
- Mustafâ Rûmî garîbin derd-mende çâre kıl*
- Yevm-i dehşetde şefâ'at-kânısın hem pür-vefâ* (G.21.5)
- Eger olmaz sende şefâ'at cürmüme âhir*
- Yakar nâr-ı cahîminde ilâhım yâ Resûlallah* (G.Ek-11.5)
- Dirîg etme nigâh-ı şefkatini rûz-ı mahşerde*
- Garîbin Mustafâ'yı kıl selâmet yâ Resûlallah* (G.200.7)

2.9. Dört Halife (Çâr-Yâr)

Mustafa Rûmî Efendi, dört halifeden Fahr-i âlem Mustafa'nın dört yârî olarak bahseder ve onların aşkıyla yanmaya dâvet eder:

- Fahr-i 'âlem Mustafâ'nın sevgili dört yârıdır*
- Yan Ebâ Bekr ü 'Ömer 'Osman 'Alî'nin 'aşkına* (G.205.3)

Dört halifeyi bir beyitte “çâr-yâr” ifâdesi ile anar ve onlara selâm gönderir. Her birinin Hz.Muhammed'in sohbetine katılma mutluluğuna erdiğini söyler:

- Selâm ashâb u âline husûsan çâr-yârîne*

Ki her biri o Hazret'den sa'âdetyâb-ı sohbetdir

(K.Ek-20.2)

2.9.1. Hz.Ebubekir

Hz.Ebubekir'den safâsı ve sıddıkiyeti dolayısıyla bahsedilir:

Ebu Bekr'in safâ ve sıdkı andan

(K.Ek-7.36)

2.9.2. Hz.Ömer

Hz.Ömer, adâleti dolayısıyla anılır:

'Ömer 'adlinde buldu 'izz ü kudret

(K.Ek-7.37)

2.9.3. Hz.Osman

Hz.Osman'dan, Hz.Muhammed tarafından münevver kılınması dolayısıyla bahsedilir:

Münevver kıldı 'Osmân'ı Muhammed

(K.Ek-7.37)

2.9.4. Hz.Ali

Dört halife içersinden kendisinden en çok bahsedilen Hz.Ali'dir. Divânda 'Aliyyü'l Murtazâ, Murtazâ, Şâh gibi isimlerle anılan Hz.Ali'den hürmet ve saygıyla bahsedilir.

Beyitlerde ilimdeki üstünlüğü dolayısıyla zikredilmiştir. Hz.Muhammed'in Hz.Ali'nin ilimdeki üstünlüğünü anlatan "Ben ilim şehriyim, Ali onun kapısıdır." (el-Aclûnî, 1997:184) hadisine yer verilir:

Fahr-ı 'Âlem Mustafâ buyurdu 'ilmin şehriyim

Kapısı dedi 'Aliyyü'l-Murtazâ'dir Murtazâ

(K.22.3)

Ebu Bekr'in safâ vü sıdkı andan

Alî'nin ilm ü irfânı Muhammed

(K.Ek-7.36)

Hz.Ali'den evliyâların serveri olarak bahseder, zira tasavvufun temeli Hz.Ali'ye dayanır, çünkü birçok veli onun soyundan gelmiştir. Bu yüzden o “Evliyâlar serveri kân-ı velâyet meskeni”dir. Hz.Muhammed de “Ruhun ruhumdur yâ Ali.” diyerek onu yüceltmıştır:

Evliyâlar serveri kân-ı velâyet meskeni

Enbiyâ “Rûhuke rûhî Yâ ‘Alî” dedi ana

(K.22.4)

Kim ki velâyet kapısına ulaşmak isterse Hz.Ali'nin aşkıyla yanmalıdır:

Vâsıl-ı bâb-ı velâyet olmak istersen gönül

Yan dahi şâh ‘Alîyyü’l Murtazâ’nun ‘aşkına

(G.205.6)

Hz.Ali'nin ve cümle sahabelerin bendesi olduğunu söyler. Bir beyitte Hz.Ali sevgisi o kadar ileri gider ki “Alevîyem” ifâdesini kullanır:

Bendesiyem Murtazâ’nun cümle ashâb-ı safânın

(K.235.6)

Bende-i Âl-i Abâyım ‘alevîyem ‘Alevîyem

(K.235.14)

Kim Hz.Muhammed'i ve Hz.Ali'yi severse onların evlatlarına da dil uzatmaz:

Fahr-i ‘Âlem Mustafâ’yı Murtazâ’yı kim sever

Sevdi evlâd-ı Resûlü dil uzatmaz hiç ana

(K.22.5)

Bir beyitte de, aralarında dört halifenin de bulunduğu, dünyada iken cennetle müjdelenen ve “Aşere-i Mübeşşere” ismiyle bilinen on sahabeden¹ isimlerini zikretmeden “on yâr” diye bahseder:

Beşâret anunile buldu on yâr

Özünde kıldı seyrânı Muhammed

(K.Ek-7.38)

¹ “Bu on sahabenin isimleri şöyledir: Hz.Ebubekir, Hz.Ömer, Hz.Osman, Hz.Ali, Hz.Sa'd bin Ebî Vakkas, Hz.Abdurrahman bin Avf, Hz.Ebu Ubeyde bin Cerrah, Hz.Talha bin Ubeydullah, Hz.Zübeyir bin Avvam, Hz.Said bin Zeyd.” (Kurucan ve Mercan, 2001)

2.10. Ehl-i Beyt ve On iki İmam

Ev halkı anlamına gelen “Ehl-i Beyt” Hz.Muhammed’in ev halkı ve yakın akrabası için kullanılır. Beyitlerde Ehl-i Beyt; Âl-i Abâ, Hanedân, Evlâd-ı Resûl ifâdeleriyle zikredilir. Ehl-i Beyt olarak divânda şu isimlere yer verilmiştir: Hz.Muhammed’in amcasının oğlu ve aynı zamanda dâmâdı olan Hz.Ali, hanımı Hz.Hatîce, kızı Hz.Fâtımâ, torunları Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin. Şâir, ehl-i beyte olan sevgisini birçok beyitte dile getirir ve bende-i Âl-i ‘abâ olmakla övünür:

Biz muhibb-i Hânedânız bende-i Âl-i ‘abâyız

Zümre-i fakr u fenâyız câna fenâdan söyleriz (G.104.4)

Biz gürûh-ı nâzenîniz dervîşân bilir bizi

Bende-i Âl-i ‘Abâyız ‘âlî-şân blir bizi (G.241.1)

Âl-i ‘Abâ ve cümle sahabeler hürmetine günahlarının affını diler:

Cümle ashâb-ı safânın hürmetine yâ Kerîm

Kıl kerem ‘afvet günâhım hürmet-i Âl-i ‘Abâ (K.22.17)

Bir beyitte de Hz.Peygamber’in hanımı Hz.Hatîce’yi “kadınların iftiharı”, kızı Hz.Fâtımâ’yı da “kadınların en hayırlısı” olarak vasıflandırır:

Fâtımâ bid’î olup Hatîce oldu mahremi

Birisi “Hayrî’n-nisâdır birisi Fahrî’n-nisâ” (K.22.6)

On iki İmâmın birincisi Hz.Ali’dir.(Daha önce işlemiştik. Bkz.) Hz.Hasan ve Hüseyin ise, üzerinde en çok durulan kişiler olması dolayısıyla müstakil başlık altında işliyoruz.

2.10.1.Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin

Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin ehl-i beytten adı en çok anılan kişilerdir. Hasan ve Hüseyin Hz.Muhammed’in gözünün nûrudur ve muhabbet denizinin iki incisidir:

Enbiyânın çeşm-i enveri Hasan ile Hüseyin

Ol mahabbet bahrinin bî-hemtâ dürreyn-i Hudâ

(K.22.7)

Divânda onlar üzerine yazılmış üç mersiye mevcuttur.(MRED, M.85; G.205; M.Ek-6)
Bu mersiyelerde özellikle Hz.Hüseyin'in Muharrem'in onuncu günü Kerbelâ'da Yezid tarafından şehit edilmesi üzerinde durur ve şehâdetlerinden dolayı her ikisi için de yas tutar:

Yine açıldı yara gönül başladı zâra

Yanıp şefkat-i nâra ağlayalım dervişler

Analım o günleri akıdalım demleri

Terk edip gülmeleri ağlayalım dervişler

Muharrem'in onudur Kerbelâ'nın günüdür

Hüseyin'in mâtemidir ağlayalım dervişler

(M.85.4)

“VAK'A-İ KERBELÂ-YI ÎMÂM HÜSEYN (R.A.)” başlıklı mersiyesinde Hz.Hüseyin'den Hz.Peygamber'in göz aydınlığı olarak bahseder ve Kerbelâ Olayı'nı şu şekilde işler:

Kurreyü'l-'aynı Resûl'ün kıydı zâlim cânına

Ol vakit takıldı la'net halkası gerdânına

Bî-rahîm hâin nice girdi Hüseyin'in kanına

Ehl-i îmânın kulübü yandı şefkat nârına

Bî-nihâyet Kerbelâ'nın âteşi hâlâ yakar

Sîneler tâkat getirmez cânları illâ yakar

(M.Ek-6.4)

Mersiyenin diğer kısımlarında ise; ansızın Kerbelâ'ya bir kazanın eriştiğini, o anda cihânın vîran olup yıkıldığını, bu vefâsız cihânın Kerbelâ'ya şefkat etmediğini, bu olayda Hakk'ın bir hikmetinin olduğunu ve bu sırrın bilinemeyeceğini, Hz.Hüseyin'in kılıcını kuşanıp korkusuzca nasıl mücâdele ettiğini, bu olaydan sonra bütün âşıkların kalbinin yandırıp ciğerlerinin kebab olduğunu, bütün mübarek insanların ve meleklerin mâtem ettiğini, bu fesâdı yapan zâlim Yezid'in mekânının cehennem olduğunu,

Hüseyin'in ise cânân elinden şehâdet şerbetini içip cennette Hudâ'ya kavuştuğunu, Kerbelâ'da ehl-i beytin çok sıkıntı çektiğini, eşkiyaların imam Hüseyin'e bir yudum su bile vermediğini, Şam İli'nde Yezid'in evlâd-ı Resûl'e hakaret ettiğini, onlara çok belâlar çektirdiklerini, bu hâlde sînelerin dayanmayacağını, hâlâ Kerbelâ'nın ateşinin canları yakıldığını, o Resûl'ün âline cânının fedâ olduğunu söyler:

Kerbelâ'da ehl-i beytin çektiği derd ü belâ

*Bir içim su vermedi **İmâm Hüseyin**'e eşkiyâ*

*Verdiler zehri **Hüseyin şehîde** etdi nûş eyâ*

Cân gözü açıldı tâ gördü ki sâkî Kibriyâ

Bir kazâdır Kerbelâ'nın âteşi hâlâ yakar

Sîneler tâkat getirmez cânları illâ yakar (M.Ek-6.7)

Onlardan Allah'ın kendilerinden râzı olduğu iki şehit, cihânın iki şâhı olarak bahseder; Kerbelâ ise aşk ilidir:

Ol sa'îdeyni'ş-şehîdeyn ol iki şâh-ı cihân

*'Aşk ilinde oldular şehîd-i sultân **Kerbelâ*** (G.22.8)

Onları öldüren Yezid'den de habisliği ve şefkatsizliği dolayısıyla bahseder ve ona lanet okur:

Olsun Yezîd'e la'net çünkü kıldı habâset

Etmedi zerre şefkat ağlayalım dervişler (M.85.8)

Mersiyede onları anmak için o günlerde 'âşûrâ pişirilmesi geleneğine de temâs eder:

Pişdi 'âşûrâ bugün mâtemle oldu düğün

Hasan-Hüseyin için ağlayalım dervişler (M.85.5)

"Evlâd-ı Resûl" olarak andığı Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin'i dâima medh ü senâ ettiğini söylüyor:

Sevdim evlâd-ı Resûlü eylerim medh ü senâ (K.22.1)

H.z.Muhammed'i ve H.z.Ali'yi sevenler onların evlatlarını da severler ve evlâd-ı Resûl'e dil uzatmazlar:

Fahr-i 'Âlem Mustafâ'yı Murtazâ'yı kim sever

Sevdi evlâd-ı Resûlü dil uzatmaz hiç ana (K.22.5)

2.10.2. On iki İmâm

Mustafâ Rûmî Efendi, On İki İmâm olarak anılan "İmâm Aliyy'ül-Murtaza, İmâm Hasan'ül-Müctebâ, İmâm Hüseyin'üş-Şehîd, İmâm Alî Zeyn'ül-Âbidîn, İmâm Muhammed'ül-Bâkr, İmâm Ca'fer'üs-Sâdik, İmâm Mûsâ'l-Kâzım, İmâm Aliyy'ür-Rızâ, İmâm Muhammed'ut-Tâkîyy'ül-Cevâd, İmâm Aliyy'ün-Nâkîyyü'l-Hâdî, Hasan'ül-Askerî, İmâm Mehdîyy" isimlerini beyitlerde çeşitli vesilelerle zikreder.

Bazı beyitlerde ise onlardan genel olarak bahseder. On İki İmâm'ı sevdiğini, her zaman andığını ve öldükten sonra onlarla haşr edilmek istediğini belirtir:

Severim Hasan-Hüseyini dahi On İki İmâmı (K.235.7)

Hem bu On İki İmâmı fikr ederim dâimâ (K.22.1)

Fahr-i 'Âlem cümle ashâb On İki İmâm ile

Mustafâ Rûmî'yi haşr et dilerim yâ Rabbenâ (K.22.18)

İmâmların üçü yukarıda geçmişti. Diğer dokuz imâm ise divânda aşağıdaki sıra ile zikredilmiştir.

2.10.2.1. Zeyn'ül-Âbidîn

On İki İmâm'ın dördüncüsü olan Zeyn'ül-Âbidîn'den, H.z.Peygamber'in torunları olan Hasan ve Hüseyin'den hemen sonra geldiği için "İslâm dininin bağı" olarak bahseder:

Dîn-i İslâm'ın bağıdır ol şâh Zeynü'l-Âbidîn (K.22.9)

2.10.2.2. Muhammed'ül-Bâkr

Övgüyle andığı On İki İmâm'ın beşincisi Muhammed'ül-Bâkr'ın herhangi bir vasfı zikredilmez:

Yahşi oldu Muhammed Bakır'ı Zi'l-Kibriyâ (K.22.9)

2.10.2.3. Ca'fer'üs-Sâdık

Altıncı İmâm Ca'fer'üs-Sâdık, “emîn” olması dolayısıyla anılır:

Ca'fer-i Sâdık emânet-i Hak emîn-i ehl-i dîn (K.22.10)

2.10.2.4. Mûsâ'l-Kâzım

Yedinci İmâm Mûsâ'l-Kâzım'dan, ilmi ve sırrı- Mevlâ'nın emîni olması dolayısıyla bahsedilir ve inciye benzetilir:

Kâzım olmuşdur mekân-ı ma'den-i 'ilm-i Hudâ
Sırr-ı Mevlâ'nın emîni dürr-i deryâ-yı 'atâ (K.22.11)

2.10.2.5. Aliyy'ür-Rızâ

Sekizinci İmâm Aliyy'ür-Rızâ'yı şâh olarak andığı beyitte onu ve diğer imâmları güneşe benzetir:

Oldular hurşîd-i 'âlem şâh 'Alî Mûsâ Rızâ (K.22.10)

2.10.2.6. Muhammed'ut-Tâkîyy'ül-Cevâd

Dokuzuncu İmâm Muhammed'ut-Tâkîyy'ül-Cevâd, rahmetin lütfuna mazhar olması dolayısıyla zikredilir:

2.10.2.7. Aliyy'ün-Nâkîyyü'l-Hâdî

Onuncu İmâm Aliyy'ün-Nâkîyyü'l-Hâdî iki beyitte zikredilir. Ondan hakikat sırrının kaynağı, zenginliğin madeni, evliyâ ve asfiyânın gözünün nûru, âriflerin imâmı ve velâyetin pîri gibi ifâdelerle övgüyle bahseder:

Menba-ı sırr-ı kakâkat ma'den-i cûd u sehâ (K.22.12)

Şâh Nâkî envâr-ı çeşm-i evliyâ vü asfiyâ

Hem imâm-ı 'ârifîn pîr-i velâyet bâ-safâ (K.22.13)

2.10.2.8. Hasan'ül-Askerî

Onbirinci imâm olan Hasan'ül-Askerî'den bahsederken de, âlemin şâhı, kerem hazinesinin kaynağı, rahmet nûrlarının mazharı ve bekâ âleminin devleti gibi ifâdeler kullanır:

'Askerî'dir şâh-ı 'âlem menba'-ı kenz-i kerem

Mazhar-ı envâr-ı rahmet devlet-i dâr-ı bekâ (K.22.14)

2.10.2.9. Mehdî

Mehdî, On ikinci ve sonuncu İmâmdır. Hasanü'l-Askerî'nin oğludur. Kıyamete yakın tekrar zuhûr edeceğine inanılır.¹ O'ndan "Mehdî-i Hâdî" olarak bahseder. Livâ-yı hamd sancağının elinde oluşu, zamanın insanlarına ve cinlerine imâm olup hidayetlerine vesile olması, kâfirleri katledip âlemin nizâmını düzelterek olması,

¹ "Şif-Batînî inancısına göre; onbirinci imâm Hasanü'l-Askerî'nin oğlu olan Mehdî, babası öldüğünde daha küçük iken ölmüş gibi gizlenmiştir. Fakat bu ölüm gerçek ölüm değildir. Kıyamete yakın tekrar hayata dönecek ve mehdîlik görevini üstlenecektir." (Pala, 1995a:363)

kerâmet sahibi olması, bütün cihânın hükmünde olması ve zamanında âlemin padişâhı olması dolayısıyla zikredilir:

Ol Muhammed Mehdî-i Hâdi zamân-ı ins ü cîn

Kâtil-i küffâr olupdur sâhib-i sancak-livâ

Pâdişâh-ı'âlem ol hükmüdedir cümle cihân

Hem kerâmet kânıdır sâhib-nizâm emr-i Hudâ (K.22.15,16)

Zamanın sahibi olan Mehdî'nin ne zaman geleceği ve kim olduğu da herkes tarafından bilinemez:

Bilin sâhib-i zamândır Mehdî

Bilinmez tulû'ı câr olmayınca (G.210.9)

2.11. Kazâ ve Kader

Beyitlerde kazâ ve kader kavramı “baht-ı siyâh, rûzigâr, tâli’, felek, çarh-ı gerdûn, çevgân” gibi tâbirlerle işlenir. Kader, Cenâb-ı Hakk’ın, ezelf ilmi ile, kâinata olmuş ve olacak bütün her şeyin varlık ve yokluğunu, geçmiş ve geleceğini bilip takdir ve tayin etmesidir. Kazâ ise, ezelde takdir edilmiş şeylerin, zamanı gelince yaratılması her konuda Allah’ın ezelf hükmünün yürümesidir.

Mustafâ Rûmî Efendi, kader konusunda İslâmî esaslara uygun düşünür. Felek, rûzigâr, yıldız, baht vs. şiirinde estetik bir unsur olarak kullanılmakla beraber, aslolanın “takdir-i İlâhî” olduğunu kabul eder.

Mukadder ne ise Hak’dan mezâhirde olu zâhir

Eger nûr eger zulmet sa’âdet yâ şekavetdir (K.Ek-20.6)

Allah neyi takdir etmiş ise o olur. İnsanın başına gelecek olan her şey ezelde takdir edilmiş ve o insanın kısmeti olarak yazılmıştır.

Eger zillet eger ‘izzet eger mihnet eger münhatt

Yazılmışdır ne var ise ezelden bahşu kısmetdir

(K.Ek-20.7)

Mustafâ Rûmî Efendi, kaderi işlerken ehl-i sünnet inancına uygun olarak iradenin de önemine dikkat çeker. İnsanın aklını ve iradesini kullanarak yaptığı bütün fiiller onun kaderini oluşturur. İnsan hakkında hayır ve şer kaderinde yazılmıştır ama bu yazı yazılırken insanın akli ve ihtiyarı da hesaba katılmıştır. İnsan iradesiyle hayrı ve şerri seçmekte serbest bırakılırken, akli ve iradesiyle de hayrı seçmek ve ibadet etmekle mükellef kılınmıştır:

Kaderdir hayr ü şer ammâ ki ‘akl u ihtiyârın var

Mükellef oldun anunla ki hayra bezl-i tâ’atdır

(K.Ek-20.8)

Kaderi tasavvufî olarak işlediği beyitlerde, iradeden maksadın nefes tutmak ve itaât etmek olduğunu söylüyor. Mürit, iradesini emre yönünde kullanmazsa, onun tarikatta yeri yoktur:

Mürid olup ana dilden murâdın terk edip cümle

İrâdetden murâd ancak nefes tutmak ‘itâ’atdır

İrâdet iddiâ edip muî’ olmazsa ger emre

Yeri yokdur tarîkatde anun yolu gavâyetdir

(K.Ek.20.41,42)

“Tasavvufî edebiyatta çevgân Allah’ın ezeli iradesini, top da insanı temsil eder.” (Pala, 1995a:125) Şâir, bir beyitinde insanı topa, kazayı da çevgân değneğine benzetir. İnsanı çevgân değneği yani kaza karşısındaki top gibi düşünür, dünya da meydân-ı merdânedir. Çevgân değneğinin topa vurduğu gibi kazâ da insanın başına vurur. İnsan bu durumu külfet ve mihnet bilmemelidir:

Girip meydân-ı merdâne başı top eyle çevgâna

Koya cân ile fermâna deme külfet ya mihnetdir

(K.Ek.20.43)

Asıl güç sahibi O’dur ve bütün kullar O’nun kullarıdır. Her şey O’nun lütuf ve ihsanıdır. Bazen kahriyle tecelli edip kan ağlatır, bazen lutf eyleyip insanı mutlu eder; bazen kullarını âleme rezil eder, bazen gül ve reyhân eder; bazen güldürür, bazen

ağlatır; bazen dert verip dünyayı zindan eder, bazen dünya zindanını bağ u bostân eder; hâsılı her şey O'nun takdiridir:

Gâh melâmet illerinde 'âleme rüsvây eder

Gâhi kulları yedinde gül ile reyhân eder

Gâhi kahr ile tecellî eyleyip kan ağlatır

Yine lutf ile tesellî eyleyip şâdân eder

Gâhi derdlere düşürüp zindân eder 'âlemi

Gâhi zindân-ı cihânı bağ ile bostân eder (G.63.3,4,6)

Bu âlemde olaylar herkesin gönlünce gelişmez. Kaderinde ne varsa başına o gelir. O sebeptendir ki, bülbülün meskeni kafes olmuştur:

*Kimsenin gönlünce dönmez **çarh-ı gerdûn** bir nefes*

Ol sebepten 'andelîbin meskeni oldu kafes (G.Ek-2.1)

İnsanın başına gelen çeşitli belâlar da Hakk'tandır, o yüzden insan ümitsizliğe kapılmamalıdır:

*Nice **envâ-ı belâsı** var bu 'âlemde Hakk'ın*

Birbirinden hem eşedd fehm eyle etme imtinâ' (G.122.2)

Klasik divân edebiyat geleneğimizde olduğu gibi, şâirimiz de kazâyı oka benzetmiştir. Sevgilinin kirpiğinden atılan oklar şâirin sînesini yaralar:

Atılır kirpiğinden ok açar sînemde yaralar

Dil pervâne edip şem'-i ruhun ya Rab ya Rab (G.31.4)

Bir beyitte kazâyı rüzgâra, kendisine de gemiye benzetir. Rüzgârın ters esip gemiyi denize attığı gibi, kader de onu dert girdâbına atmıştır:

***Rûzigâr esdi muhalif** atdı engine gemim*

Mustafâ girdâb-ı devvâr olmuşum yâ Rab meded (G.59.5)

Hz.Hüseyin için yazdığı mersiyede de, kazâ beklenmedik bir belâ anlamında kullanılır. Kazâ rüzgârdır ve vefasızdır çünkü Kerbelâ'ya şefkat etmemiştir:

Bir kazâ erişdi Kerbelâ'ya nâ-gehân

Kerbelâ'ya etmedi şefkat vefâsız rûzîgâr

Yer yüzünü sarsalayıp eylemedi târ u mâr

Bir kazâdır Kerbelâ'nun âteşi hâlâ yakar (M.Ek-6.1,2)

Mersiyede geçen “dest-i cânân” tâbiri ile kastedilen Allah'tır. Hz.Hüseyin, Allah'ın takdiriyle şehit olmuştur:

Dest-i cânândan sunuldu şerbet-i şehâdet (M.Ek-6.6))

Başka bir beyitte de kendisine gelen belâları dikene benzetir:

Ne 'aceb olmadı gönlüm derd-i ağyârdan halâs

Olmadı gitdi niçin cân bülbülü hârdan halâs (G.113.1)

Kader bazı beyitlerde “felek” tabiriyle ele alınmıştır. Felek, genellikle hâlinden şikayet ettiği beyitlerde kullanılır. Felek, şâiri sevgilisine kavuşturmadığı için gaddardır:

Bezme- vaslından cüdâ kıldı felek şimden gerü

Durmasın yansın gönül nârına hicrân ağlasın (G.181.3)

Visâlinden cüdâ etdi beni âhir felek-gaddar

Ciger yakdı zîrâ firkatın büryâne döndürdü (G.244.3)

Bir beyitte “tâli” kelimesi, bedduâ ederken “talihi gülmesin” tabiri içerisinde kullanılmıştır:

Mustafâ her kim ki saf olmaz zer-i hâlis gibi

Ol yalancı 'âşıkın tâli'i bîdâr olmasın (G.179.7)

Birkaç beyitte kaderle ilgili olan “atâ” kavramına yer verilmiştir. İnsanın başına gelecek bir belânın onun yaptığı bir iyilik sebebiyle kaldırılması anlamında olan atâ kavramını, lütuf ve kerem kavramlarıyla birlikte kismet anlamında kullanmaktadır:

Sana lâyık nice hamd eylesin bu ‘abd-i çâkerin

Kereminden bize kıldın nice lutf u kerem ‘atâ (K.1.2)

Ey lutfu çok perverdigâr eyle kereminden ‘atâ

Koyma bu mihnetde nâ-çâr ey kerem-kân-ı Kibriyâ (G.29.1)

Şâir kendi kaderinden bahsettiği bir beyitte, “baht-ı siyâhım” ifâdesi ile, talihinin kötü olduğunu, onu bir sevdaya düşürüp Mecnun gibi gezdirdiğini belirtiyor:

*Düşürdi Mustafâ **baht-ı siyâhum** özge sevdâya*

Bizi Mecnûn gibi gezdirdi ser-geşte nice müddet (G.43.7)

Şâir, yıldızların, insanın kaderinde etkisi olduğuna inanmaktadır. Bu sebeple, iki ayrı beyitte, halkın kendisine cevr etmesini ve zemmetmesini “Akrep burcu” olmasına bağlamaktadır:

***Burc-ı ‘akrebde** olurmuş âşıkın seyyâresi*

Ol sebebden halk-ı ‘âlem zemmeder yatar beni (G.214.7)

***Burc-ı ‘akrebde** olurmuş âşıkın seyyâresi*

Ol sebebden halk-ı ‘âlem cevr-i elvân etdiler (G.Ek-1.5)

Genellikle âşıklar gam çekerler. Çünkü onların yıldızları belâ burcundadır. Şâirin de ezelden vücûdu gam ile yoğrulduğu için bahtsız bir burcu olmuştur:

*Çün **belâ burcundadır** âşıkların seyyâresi*

Ol sebebden âşinâ-yı yâr olan ağyar olur (G.65.3)

*Tâ **ezel** yoğrulmuş ol hâk-i vücûdum gam ile*

*Olmadı **burcum** anunçün **nahs-ı seyyârdan** halâs* (G.113.2)

O sevgiliden (Allah'tan) gelen her şey, memnuniyetle kabul edilmelidir. Yâr için çekilen çileden usanıp kaderden şikâyet edilmemelidir:

Her ne gelirse dil-ârâdan kabûl et cân ile

Yâr için çille-i ağyar çekmeden usanma hiç (G.52.2)

Başka bir beyitte de dert ve gamdan dolayı şikâyet edilmemesi gerektiğini söyler ve insanları sabra çağırır:

Derd ü gamdan etme şekvâ sabr ile dermânı bul

Mihnet ü gamdır verâsında bulunmuş çün neşât (G.118.4)

Kendisi de her şeyi Hak'tan gördüğü için, dostlarının ona çektirdiği gamdan dolayı şikâyet etmez. Çünkü bu, onun kaderidir:

Ey gönül dostun gamından sabredip etme fezâ'

Her şeyi Hak'dan görüp bir kimseye etme nizâ' (G.122.1)

Şâir, halkla arasının iyi olmadığını, onlarla geçinemediğini anlattığı bir şiirinin sonunda, bunları talihinin böyle olduğuna bağlar ve kaderine rızâ gösterir:

Mustafâ Rûmî tâli'i böyle halk etmiş Hâliki

N'itsin vaktin zenâdıkı buğdayı kor saman görür (G.98.9)

İnsan ömrünün sonunu düşünüp de endişeye kapılmamalıdır. Zira her şey Allah tarafından takdir edilmiştir. İnsana düşen hayatın zorluklarını düşünüp ömrünü hebâ etmek değildir; gönlünü Mevlâ'ya bağlayıp, O'na itimat etmeli ve gayrıdan ümidi kesmelidir:

Fikredip âhir serencâm 'ömrünü etme hebâ

Gönlünü Mevlâ'ya bağla gayrıdan ümîdi kes (G.Ek-2.3))

Kadere teslimiyeti "tevekkül" kavramı ile anlatan şâir, Hakk'a tevekkül edip dünyada rahata erdiğini söylüyor ve insanları tevekkül kapısına çağırıyor:

Hakk'a tevekkül kılmuşam 'âlemde râhat olmuşam

Ben bir kalender dervîşem ben dervîşânı neyelerem (G.170.6)

Bu dünyâ kesbini hâl etme ağıyâra olursun yâr

Tevekkül kapısın tut gayrı bir kapuyu neylersin (G.Ek-10.4)

2.12. Ahiret ile İlgili Kavramlar

2.12.1. Âhiret

Divânda âhiret, “dâr-ı bekâ, mülk-i bekâ, bekâ illeri, uhra, âhiret dârı” gibi isimlerle zikredilir. İnsan bir yolcudur; dünyadan göçüp, bekâ köprüsünden geçip içinde ebedî kalınacak olan âhirete gider. Bütün insanların gideceği yer orasıdır. Şâir insanın bu yolculuğunu şöyle anlatır:

Bu râh-ı dünyâyâ konup göçmüşler bekâ köprüsünden geçip gitmişler

Vahdet şarâbının meyin içmişler mülk-i bekâyâ per açıp giderler (G.81.5)

Doğup gün gibi dünyâyâ ziyâ bahş edip hevâyâ

Dolunup âhir uhrâyâ dolununca doğan insan (G.Ek-9.3)

Beyitlerde âhiret, genellikle bâki bir âlem olması dolayısıyla işlenir ve yüceltilir. Âhiret geçici ve kısa olan dünya ile kıyaslanır. Fenâ-Bekâ tezadı birçok beyitte tekrarlanır. Bâki olan âhiret âleminin aksine dünya fâni bir evdir:

Göz açıp dâr-ı fenâda görmeyen Hakk’ı ‘ayân

Göremez dâr-ı bekâda yine bî-basîr olur (G.70.4)

Bâki olan âhiret âleminin yanında bu fâni cihânın bir kıymeti yoktur:

Vahdet ilinden gelmişem kesret mekânı neyelerem

Meylim bekâyâ salmışam fâni cihânı neyelerem (G.170.1)

“Bekâ illeri” diye bahsettiği âhirete tâlip olan, bu dünyanın fâni zevklerine ve malına meyl etmez:

Bekâ illerine ‘azm-i râh eden

Ağıtmaz bu fâni zevki mâlinden

(G.177.2)

Bu yalancı dünya çok çabuk geçer, o yüzden fâni olan dünyayı terk edip bâki olan âhiretin aşkına düşmelidir. Bâki olan âhiret fâni olan dünyaya değışilmemelidir:

Bu yalancı rûzigârın tîz geçer eyyâmı yok

*Terk edip gayrı fenâyı **düş bekânın ‘aşkına***

(G.205.2)

Âşıkların dünya zevklerinden kendini alıkoymasını bir nevi oruca benzeten şâir, onların bekâyâ kavuşmalarına da iftara benzetiyor. Âşıkların iftârı bekâdır. Oruçlu için iftar saati ne kadar değerliyse, âşıklar için de bekâyâ kavuşmak da o kadar değerli bir nimettir:

Hakikatde nedir savmı bu ‘uşşâkın bilir misin

*Nedir **iftârı ol savmun bekâdır** özge ni’metdir*

(K.Ek-20.82)

Gaflet içinde olan ve dünyaya saplanıp kalan insanlar, âhiret yurduna gittiğinde, pişmânlık duyup âh u vâh edecektir:

***Âhiret dârına** geçip ta’ayyünât sırrın seçip*

Ndâmet bâdesin içip nice heyvâh diyen insan

(G.Ek-9.10)

Bir beyitte de babasının ölümü dolayısıyla âhireti zikreder ve onun bekâyâ teşrif eylediğini söyler:

*Peder bu dâr-ı fânîden **bekâyı eyledi teşrif***

Yakıp sînemi yandırdı pederin nâr-ı hicrânı

(K.242.5)

2.12.2. Kıyâmet (Haşir, Mahşer)

Kıyâmet kavramı beyitlerde, “mahşer, haşir, haşr u neşr, hesap günü, rûz-ı cezâ, rûz-ı hesâb, yevm-i dehşet” gibi isimlerle zikredilir. Kıyâmet, dünyanın son bulunduğu zamanda, varlığın bozulup dağılması, kâinatın ölümünden sonra bütün ölülerin dirilip

ayağa kalkmaları, mahşerde toplanmalarıdır. Mustafâ Rûmî Efendi, imânın altı şartından biri olan haşr u neşre imân ettiğini açıkça beyân eder:

Kitâbımdır benim Kur'ân kalbim oldu beyt-i Rahmân

Haşr u neşre etdim imân mü'miniyem mü'miniyem (K.235.10)

Mahşerin “cezâ günü” olarak ele alındığı beyitte, kabirden sonraki durağın mahşer olduğuna işaret edilir:

Hem beşâretler kılıp der çekme gam

Merci'in kabir içre tâ rûz-ı cezâ (G.12.4)

Hesap günü, Allah'tan af dilemesi vesilesiyle zikredilir:

'Afv u gufrânın diler 'abd-i le'im

'Adl edersen hükm ile rûz-ı hesâb (G.35.5)

Bütün enbiyâ ve evliyânın mahşerde Hz.Muhammed'den şefa'ât istediğini belirttiği beyitte, mizân ve sırât köprüsünden de bahsetmektedir ki, o gün insanların günahları ve sevapları mizâna (terâziye) konulur sonra da sırat köprüsünden geçirilirler:

Senden isterler şefâ'at enbiyâ hep evliyâ

Rûz-ı mahşerde nasb olunca dahi mizân u sırât (G.119.2)

Mizân ve sırat bahsettiği diğer bir beyitte de, sırat köprüsü, altında ateş olması dolayısıyla işlenir.

“Kıldan ince kılıçtan keskin olan sırat köprüsünden mahşer halkının tamamı geçecektir. Allah'tan korkup güzel amel işleyenler şimsek gibi geçerlerken; kâfirler ve münafıklar o köprüyü geçemeyip, cehennemın ortasına yaklaştıklarında yuvarlanıp aşağıya düşeceklerdir.” (Aydın ve İnci, 1992:176)

Beyitteki sırat altındaki ateş tabiri ile de bu olay hatırlatılmaktadır:

Haşr u neşr ile mizân sırat altında nirân

Cennet hûri vü gilmân nefsimdedir kendimin (G.134.5)

Şâir, “dehşetli gün” olarak nitelediği haşirden ürperir ve Hz.Peygamber’in haşirde şefâ’atçisi olduğunu söyler:

Mudtafâ Rûmî garîbin derd-mende çâre kıl

Yevm-i dehşetde şefâ’at-kânısın hem pür-vefâ (G.21.5)

Şâir, kıyâmet gününü bir beyitte sevgiliye kavuşma günü olarak kabul eder ki, bu dünyada vuslata eremeyenler için o gün hasret bitecektir:

‘Aceb vuslat bize nasîb ola mı

Bilmem hasret kıyâmet kala mı (G.229.1)

Sevgiliyi överken, kıyâmet estetik bir unsur olarak kullanılır. Sevgilinin boyu kıyâmete benzetilir ve onun boyundan kıyâmetin sırrı keşfolunur:

Kıyâmet sırrı keşf oldu boyundan

Hesâbın gün müdür yoksa mahşer (G.94.4)

Hz.Hüseyin için yazdığı mersiyede “haşr olmak” fiilini “dirilmek” anlamında Yezid’e lânet ederken kullanır:

Zârı zârı ağlasın tâ haşr olunca gülmesin (M.Ek-6.9)

Şâir, dertlerinin sürekliliğini ifâde ederken, bir zaman unsuru olarak “haşre dek” tâbirini kullanmaktadır:

Yanayım pervâne-veş ruhsârına şimden gerü

Olmıyacak haşre dek bildim ki bu nârdan halâs (G.113.4)

2.12.3. Cennet ve İlgili Kavramlar

2.12.3.1. Cennet

Divânda cennet, “Cennet-i â'lâ, Behişt, bağ-ı Cennet, Ravza, Uçmak, Dârü's-selâm, gülşen-i Firdevs, bâğçe-i gülşen-i Cennet, bağ-ı gülşen” gibi isimlerle ve terkiplerle anılır.

Cennetteki sonsuz zevklerin yeridir. Oradaki lezzetler, dünyadakiler gibi geçici değildir. Şâirimiz bunu, “zevk-i bâkî” terkihiyle anlatır. Allah'a kavuşma cennette olacağından beyitte, vuslat ve cennet beraber zikredilmiştir. Cennette yâre kavuşmanın ve hiç bitmeyecek olan zevklere ulaşmanın yolu fâni şeyleri terk etmekle olur:

Zevk-i bâkî vuslat-ı yâr Cennet istersen eger

Mâsivâ-yı fâniyi terk etmeden usanma hiç (G.52.3)

Cennetin bölüm bölüm olduğuna işaret edilen bir beyitte, normal insanların derecelerine göre cennete gireceği, ama âşıkların aşk ateşiyle yanacağı söylenir:

Başladı taksîme Cennet ehlini bölük bölük

Her birine verdi Cennet 'âşıkâ nâr-ı 'azâb (G.34.2)

“İnsanların derecelerine göre girecekleri sekiz cennet vardır.” (Aydın ve İnci, 1992:225) Bir beyitte “sekiz cennet” ifâdesine yer verilmiştir:

Yedi esmâ yedi müsemmâ yedi tamu sekiz Cennet bir

Yedidir Fâtihâ oku “Seb’u-mesânî” (K.242.49)

Cennet, zâhidlerle âşıklar arasında bir tezat unsuru olur. Zâhidlerin ibâdetten maksadı cennetin zînetlerine kavuşmaktır:

Velî zühdde 'ibâdetde recâsı bu ola ancak

Verile Hürî koçmağı göre uçmağı zinetdir (K.Ek-20.14)

Âşıkların istediği cennet değildir; zâhidler cenneti isterler, ama âşıkların maksadı Allah'a kavuşmaktır, Cemâlullâh'ı görmektir, asıl saadet de budur:

Zâhidin matlabı Cennet ‘âşıkın maksadı vuslat

Hak’dan olursa ‘ inâyet ne devletdir ne sa’âdet (G.46.4)

Egerçi iştiâh nefse yemek içmek ve ‘işretidir

Velâkin maksad-ı aksa cemâlullâhı ru’yetdir (K.Ek-20.15)

Âşıkların gidecekleri yer, cennetin yüksek mertebelerinden olan Firdevs-i â’lâdır. Şâir, bu sebeple babasının mekânının da cennet-i âlâ olduğunu söylüyor:

Ruh-ı kudsî şübhesiz rûhun senin

Cennet-i â’lâdadır yerin senin (G.23.7)

Cennet, sevgilinin huzuru olarak da ele alınır. Zira o Sevgili, kullarını Firdevs cennetinin bahçelerine davet eder ve orada gül yüzünü gösterir:

Edip gülşen-i Firdevsine da’vet

Açar vechi gülün gülzâre karşı (G.189.3)

Cennet nimetlerinin “câm-ı Cennet” terkihiyle işlendiği beyitte, cennet kadehinden içmek isteyenlerin sabır ve şükür ehli olması gerektiğini söyler:

Mihnet ü gamla geçer ‘âşıkların günleri

Sâbir şâkir olur câm-ı Cennet isteyen (G.178.3)

Beyitlerde cennet nimetleri övülenin ve sevgilinin sözleri (dudağı) için teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Sâkî’nin sunduğu şarap ve şerbet, yani Mürşid’in sözleri, o kadar lezzetlidir ki, Cennetin nimetleri bile bu kadar lezzetli değildir:

Sâkî şarâb u şerbetin gâyet lezîzleren lezîz

Nûş eyledim la’l-i lebin Cennet lebeninden lezîz (G.62.1)

Şâir, sevgiliyi cennet bahçesinin gülü olarak tasavvur ve insan o gülün bülbülü olmalıdır:

Gülşen-i firdevs gülüne ola gör bülbül müdâm

Her yüze gülen gül-i handâna verme gönlünü (G.240.3)

Cennet, Şeyh Halil Efendi'nin makâmına teşbih unsuru olmuştur. Onun makâmı can bülbülünün cennetidir. Başka bir beyitte de şâirimiz, hidâyet ve velâyetin merkezi olan Şeyh Halil Efendi'nin cennet bahçesinin bülbülüdür:

Türbe-i şîrîni gülzâr oldu çün âşıklara

*'Andelîb-i câna **Cennetdir** makâm-ı Şeyh Halîl* (G.152.4)

Menbâ'-i feyz-i hidâyet merkez-i sâhib-i velâyet

***Bâğçe-i gülşen-i Cennet bülbülüym** bülbülüym* (K.235.3)

Cennet, Halvetî dervişlerinin halvete çekilmeleri için de teşbih unsuru olmuştur. Çekilmek; ibadet, zikir, riyâzet ve murâkabe ile meşgul olmak üzere تنها bir hücreye kapanmak demek olan halvet, dervişlerin cennetidir:

***Cennetdir halvetleri** hikmet söyler dilleri*

Halleder müşkilleri halvetî dervişleri (G.222.3)

Bezm-i şerbetde behreyâb içenler oldu feyziyâb

*İki cihân çekmez 'azâb **cennetdir** halvet şerbeti* (G.230.10)

Başka bir beyitte de cennet Mustafa Rûmî Efendi'nin gönlü için teşbih unsuru olur:

Gönlüme vesvâs-ı nefsim dûzah idi mekân

*Bu safâ vü zevkile oldu şükür **dârü's-selâm*** (G.171.2)

Baharda canlanan tabiat, “bağ-ı gülşân” olarak nitelendirilir:

'Aşk ile dâim ağlardım derdile nâle eylerdim

*Seherde efgân eylerdim beklerdim **bâğ-ı gülşânı*** (K.242.19)

Dünyayı cennet ile kıyaslar, Hz.Muhammed'in ümmetine müjdelediği cennetin yanında dünya nimetlerinin hiç kıymeti yoktur:

Nedir dünyâ ki kodu ümmetiçün

Behişt ü Hûr u Gilmân'ı Muhammed

(K.Ek-7.33)

Beyitlerde cennetliklerden de bahsedilir. “**Beşâret** *anunile buldu on yâr*” ifâdesi ile kastedilen dünyada iken cennetle müjdelenen on sahabedir. Bunlardan başka Hz.Hüseyin’in de cennete girip Allah’a kavuştuğunu söyler:

Dest-i cânândan sunuldu şerbet-i şehâdet

Girdi Hüsün Cennet’e buldu Hudâ’ya vuslat

(M.Ek-6.6)

Ve şâirimiz, cennete gitmek için Allah’a yalvarır:

Mustafâ Rûmî’ye lutfet vücûdum varlığın mahvet

Cürm ü günâhını afvet lutf eyle Cennet yolunu

(G.237.7)

2.12.3.2. Hûrî (Hûr) ve Gılman

Hûri, Allah’ın temiz ve iyi kullarına birer cennet nimeti olarak başlıyacağı çok güzel ve tertemiz cennet eşlerine verilen isimdir. Gılman ise, cenneteki erkek hizmetçilerdir. Beyitlerde bu iki kavram genellikle “Hûr u Gılman” şeklinde beraber işlenir. Sadece bir beyitte Hûrî kelimesi tek başına zikredilmiştir.

Hz.Muhammed’e yazdığı kasidede, Dünya lezzetlerini Hûri ve Gılman’la kıyaslar. O’nun ümmetine Hûrileri ve Gılmanları müjdelediğini, bunların yanında dünya lezzetlerinin bir kıymetinin olmadığını söyler:

Nedir dünyâ ki kodu ümmetiçün

Behişt ü Hûr u Gilmân'ı Muhammed

(K.Ek-7.33)

Hûrileri ve cennetin zînetlerini isteyenler, ibâdetlerinde maksadı bu olanlar zâhidlerdir:

Velî zühdde ‘ibâdetde recâsı bu ola ancak

Verile Hûrî koçmağı göre uçmağı zinetdir

(K.Ek-20.14)

Dildâr beyitlerde Sevgili(Allah) için kullanılır. Şâirin maksadı Ravzâ Cennetinin nimetleri ya da Hûri ve Gılman değildir, bütün istediği dildârdır:

Gözlerim dildârı gözler gayrıya etmem nazar

*Bağ-ı Cennet Ravzâ vü **Hûrî vü Gilmân** olmasın* (G.Ek-12.2)

Hûri ve Gilman kavramları, insanda her şeyin gizli olduğunun anlatıldığı beyitlerde şu şekilde işlenmiştir:

Nokta-i gönliinde cem' olmuş kamu 'âlem ne var

*Yer ü gök nâr-ı cehennem **Hûr u Gilmân** sendedir* (G.72.4)

Haşr u neşr ile mizân sırat altında nîrân

*Cennet **hûri vü gilmân** nefsimdedir kendimin* (G.134.5)

2.12.3.3. Tûbâ

Cennette bir ağaç olan Tûbâ, bir beyitte geçer ve sevgilinin boyu için benzetme unsuru olur:

Takalı zencîr-i 'aşkı boynuma zulmedip gamzenle kıydın cânıma

*Her ne kılarсан gelir mi 'aynıma görmeyeli **ey boyu Tûbâ** seni* (G.212.4)

2.12.3.4. Kevser

Kevser, bir cennet nehridir. Beyitlerde kevser, genellikle benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Kevser, suyunun tatlılığı yönüyle beyitlerde sevgilinin dudağına ve sözlerine teşbih unsuru olmuştur. Şâir sevgilinin dudağından çıkan kevser tadında sözlerle kendinden geçer:

Gelmez oldu gözlerime uyku zikr ü fikrim dâim oldu ism-i Hû

***Lebin kevserinden** içelden berü zülâlin fikr edip ağlar gözlerim* (G.173.4)

Lebin feyzi meyi estirdi beni

*Bu ne sırdır ne sevdâdır ne **kevser*** (G.94.5)

Meyhâne-i âlemle terkibiyle kastedilen tekke'dir. Tekkeye gelen dervişler, Pîr'in elinden kevser içerler, yani onun sohbetini dinlerler:

Ölmeyip dâim bekâ bulmak dilersen Mustafâ

Var yürü meyhâne-i 'âlemde nûş et kevseri (G.220.5)

Pîr yedinden kevseri içenlerdir ekseri

Mehdî Sultân Askerî halvetî dervişleri (G.222.7)

Halvetin cennete benzetildiği beyitte şerbet de kevserdir:

Halvetimiz cennet misli şerbetimiz kevser resmi

İçenler yanmaz cismi rahmetdir halvet şerbeti (G.230.6)

Kevser şâirin gönlü için teşbih unsuru olmuştur:

Nûş eyle Mustafâ gönül kevserin

Geçe gör dünyânın mâh u sâlinde (G.177.12)

2.12.3.5. Rıdvân

“Rıdvân, bütün cennetlerin muhafızı olan sevimli ve büyük bir meleğin adıdır.” (Erzurumlu İbrahim Hakkı, ?;35) Hz.Muhammed'e yazdığı kasidenin bir beyitinde sevilen övmek maksadıyla ismi geçer:

Seninle buldu İdrîs ol erkânı

Ger oldu ravza Rıdvân'ı Muhammed (K.Ek-7.15)

2.12.4. Cehennem ve İlgili Kavramlar

Cehennem, beyitlerde “dûzah, nâr, nâr-ı cehennem, cahîm, nâr- câhîm, nâr-ı 'aşk, nâr-ı hasret, azâb” gibi isimlerle ve terkiplerle işlenir. Cehennem ateş dolu bir yerdir. Âşık için cennet nasıl vuslat (kavuşmak) demekse, cehennem de hicrân (ayrılık) demektir.

Beyitlerde aşkın cehenneme benzetildiği görülür. Bu teşbihin sebebi, aşkın âşıka verdiği sıkıntılardır. O kadar ki aşk ateşiyle yana yana şâirin ciğeri kebâb olmuştur:

Nûş edip bezm-i ezelde dest-i kudretten şarâb

Nâr-ı 'aşka yanayana kılmışım ciğer kebâb (G.Ek-12.3)

Sevgilinin verdiği sıkıntılar, gamlar ve Sevgilinin hasreti cehennem ateşine benzetilir:

Firâkın acı şerbetin tadırma sevdiğim lutf et

Gamin nârına yandırma kerem kıl sevdiğim lutf et (G.42.1)

Sen irag olma gözümden ey gözüüm nûru benim

Nâr-ı hasretinle zîrâ dil yanar nîrân olur (G.71.2)

Bir beyitte de ,cehennem (dûzah), nefsin vesveseleri için teşbih unsuru olmuştur. Şâir, nefsinin vesveselerini gönlündeki cehennem olarak tasavvur ediyor:

*Gönlüme vesvâs-ı nefsim **dûzah** idi mekân*

Bu safâ vü zevkile oldu şükür dârü's-selâm (G.171.2)

Her şeyin insanın gönlünde gizli olduğunun anlatıldığı beyitte, cehennem ateşi de bunlar arasında sayılır:

Nokta-i gönlünde cem' olmuş kamu 'âlem ne var

*Yer ü gök **nâr-ı cehennem** Hûr u Gilmân sendedir* (G.72.4)

Cehennemliklerden “ehl-i nâr” ifâdesi ile bahseder. Dini ve imâmı olmayanların gidecekleri yer cehennem ateşidir:

Dîn ile îmân emânetdir hakîkat mü'mine

*Kimde yok ise emânet ol kim oldu **ehl-i nâr*** (G.77.2)

Cehennem zikredilme sebeplerinden biri de Kerbelâ'da Hz.Hüseyin'i şehit eden Yezid'in meskeni olması dolayısıyladır. Zâlim Yezid, şerre ve fesâda rağbet ettiği için cehenneme gitmiştir:

Eyledi zâlim Yezîd şerr ü fesâda rağbet

*Meskeni oldu **cehennem** nefesine bin lâ'net* (M.Ek-6.6)

Bezm-i şerbet terkihiyle anlattığı pîrinin feyzini alanların bu dünyada ve cehennemde azap çekmeyeceğini söylüyor:

Bezm-i şerbetde behreyâb içenler oldu feyziyâb

*İki cihân çekmez '**azâb** cennetdir halvet şerbeti* (G.230.10)

Cehennem Allah'ın Celâl isminin tecellisidir. Celâlin korkusunun ateşi şâirin sînesini yakar ve O'nun kapısından rahmet talep eder:

*Sînemi yakdı **celâlin havfi nârı** ey Kerîm*

Rahmetin bâbında her dâim talebkâr kul benem (G.169.4)

Şâir, eğer Hz.Muhammed'in şefâ'ati olmazsa cehennemde yanacağından korkmaktadır. Cehennem ateşinden kurtulmak için Resûlallah'tan şefâ'at dilemektedir:

Eger olmaz ise senden şefâ'at cürmüme âhir

*Yakar **nâr-ı cahîminde** ilâhım yâ Resûlallah* (G.Ek-11.3)

2.12.5.Ezel Bezmi

Beyitlerde “ezel bezmi, bezm-i ezel, bezm-i vahdet, derd-i ezel” gibi terkiplerle anılan elest meclisi, “Allah'ın ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ sorusuna, rûhların, ‘Evet Rabbimizsin’ diye cevap verdikleri ve kıyâmet günü ‘Bizim bundan haberimiz yoktu’ dememeleri için Allah'ın rûhları şahit tuttuğu yaratılış günüdür.” (Sefercioğlu, 2001:35) Mustafâ Rûmî Efendi de bir beyitinde ezel bezminde verdiği bu söze işaret eder:

*Bezm-i vahdetde ezelde verdiğim ikrâr u '**ahd***

*Şimdi kesretde o '**ahd** peymânelerde gezdirir* (G.88.3)

Beyitlerde sık sık bu hâdiseye telmihte bulunulur. Allah'ın insanlara imânı ezel bezminde lutfetmiş olduğu ve o Mahbûb ile ezelden tanışıklığın olduğu belirtilir:

Ezel bezminde lutf etdi Hudâ imânı Kur'ânı

Bihamdillâh bizi âhir kılıp 'âşık-ı Rahmânî (K.242.1)

Ezelden ol mey-i mahbûb ile âlûde-i ülfet

Anunçün dem-be-dem rûy-ı nigârı etdigim ru'yet (G.43.1)

Şâir, ezel bezminde Allah'ın insanlarla konuşmasını, Sevgilinin kudret elinden içilen şarâb olarak tasavvur eder ki, o gündür ciğeri aşk ateşiyle yana yana kebâb olmuştur:

Nûş edip bezm-i ezelde dest-i kudretten şarâb

Nâr-ı 'aşka yanayana kılmışım ciger kebâb (G.Ek-12.3)

Bütün âşıklar, ezel bezminde bu vahdet şarâbından içmişlerdir. Dolayısıyla onların aşka düşmelerinin sebebi bu şaraptan içmiş olmalarından dolayıdır:

İçmişler ezelde mey-i vahdetten

Sözü efsâne olur çün hoş sırdır (G.78.3)

Ezel, insanın başına gelecek olayların takdir edildiği zaman olması sebebiyle beyitlerde konu edilir. Şâirin de ezelde toprağı gam ile yoğrulduğu için dertlerden kurtulamamıştır:

Eger zillet eger 'izzet eger mihnet eger münhatt

Yazılmışdır ne var ise ezelden bahşu kısmetdir (K.Ek-20.7)

Tâ ezel yoğrulmuş ol hâk-i vücûdum gam ile

Olmadı burcum anunçün nahs-ı seyyârdan halâs (G.113.2)

Ezel kelimesi, beyitlerde zaman belirtme amacıyla da kullanılmıştır. Birkaç beyitte “Tâ ezel” ifâdesi ile bunu anlatmaktadır. Ezelden beri dert ehli olduğunu, ezelden beri de lütuf kapısından ümid-kâr olduğunu söylemektedir:

Biz 'âşık-ı cânânlarınız cânâ safâdan söyleriz

Tâ ezelden derd ehliyiz câna devâdan söyleriz (G.104.1)

Âsitânende yüzü kara günâhkâr kul benem

Tâ ezelden bâb-ı lütfunda ümid-kâr kul benem (G.169.1)

2.13. Diğer İtikâdi Kavramlar

2.13.1.Mi'râc ve Sidretü'l-Müntehâ

“Mi'râc çıkılacak yer, merdiven, göğe çıkma anlamındadır. Hz.Muhammed'in, Recep ayının 27.gecesinde, Mekke'deki evinden alınarak Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya götürülmesi ve oradan göğe yükseltilerek Rabbinin âyetlerinin kendisine gösterilmesi hâdisesidir.” (Akay, 2005:309)

Mir'âc yolculuğunda Hz.Peygamber'e Cebrâil kılavuzluk etmiştir. Sidretü'l-Müntehâ Cebrâil'in makâmıdır ve Cebrâil buradan yukarıya çıkamaz. Beyitlerde Hz.Muhammed'in Mi'raç'ta yaratıklar âleminin son noktası ve cennetin de sonu olan Sidretü'l-müntehâ'ya ulaşması, Cibrîl'in Sidre'den öteye geçemeyip aciz kalması ve Hz.Peygamber'e hayran olması anlatılır:

Erişdin Sidre'den tâ müntehâya

Kodun Cibrîl'i hayrânî Muhammed (K.Ek-7.9)

Peygamberimizin Mi'raç gecesinde Allah'a olan yakınlığı Kur'ân-ı Kerim'de “Ka'be kavseyni ev ednâ” ifâdesi ile “iki yay aralığından daha az” şeklinde anlatılmaktadır. Bu noktaya sadece Hz.Muhammed ulaşabilmiştir. Bu sebeple O ayrıcalıklıdır, çünkü bu makâmı (Ev-ednâ) Allah başka kimseye vermemiş, hiç kimseyi kendisine bu kadar yaklaştırmamıştır:

Senindir hâs-ı “Ev-ednâ” makâmı

Livâ-yı hamd-i hakânı Muhammed (K.Ek-7.8)

Beyitlerde “Kabe kavseyn” “Ev edna” ve “Mi'râc-ı rûhânî” ifadeleri tasavvuftaki seyr-i sülûka ve nefis mertebelerine teşbih unsuru olmuştur:

Yedi nefsin makâmın geç ‘urûc et “Kabe kavseyn”e

Erip andan “Ev ednâ”ya kılıp mi’rac-ı rûhânî (K.242.46)

Mir’âç’ta Hz.Peygamber’in Allah’a yakınlığını anlatan “Kabe kavseyn” ifâdesi Sevgili’nin kaşları için de benzetme unsuru olur ve Sevgili’ye kavuşmayı anlatmak için kullanılır:

Yüzün şems-i hakîkatdir bugün ‘âlemde ey dilber

Visâlin “Kabe kavseyn” kaşların ya Rab ya Rab (G.31.2)

2.13.2.Ölü ve Ölüm

Beyitlerde ölüm, “mevt, memât, ecel, can verme, ahvâl-i mevt, şerbet-i şehâdet” gibi isim ve terkiplerle işlenir.

Her insan mutlaka bir ölecektir. Fakat ölüm yok olmak ve hiçlik değildir. Bu sıkıntılı dünya hayatından ebedî rahat bir âleme geçmektir. Yani ölüm sadece bir yer değiştirmekten ibarettir. Yani bir evden başka bir eve göç etmek gibidir ki tabîatiyle bu göç, göç sahibinin ölümünü mülzem olmaz. Ölüm dediğimiz rûhun bedenden görünüşte ayrılması ise onun için cennet kokusu kadar hoştur. Ölmek değil öldükten sonra ne olacağını düşünmemek felakettir. Zirâ ölmeden ölümün sırrını anlayan için ölmek ve dirilmek büyük bir saadettir:

Mustafâ ölmeden ölmek kıyâmet sırrını bilmek

Ölüp de yine dirilmek ne devletdir ne sa’âdet (G.46.7)

İnsan ömrünün sonunu ve ölümünü düşünmeli ve hayatını gaflette geçirmemelidir. Akıllı insan ölümü unutup şeytana uymaz, hayatını bir gün öleceğini düşünerek yaşar.

Ecel bir gün gelip tablın vurmada

Uyan ey gözlerim gaflettten uyan (G.174.1)

Şu şeytân sözünü tutma başını bulayıp yatma

Sakin ölümünü unutma eger ‘âkil isen ‘âkil (G.153.3)

İnsan fırsat elden çıkmadan, ömür sermayesi tükenmeden günahlarına tevbe edip temizlenmelidir. Çünkü ecel geliyorum demez âniden insanı yakalayır:

Gel imdi tevbe kıl pâk ol günâhına hışım eyle

Ecel vardım demez sakın bu dem fırsat ganimetdir (K.Ek-20.57)

Bir beyitte öldükten sonra girilecek olan kabre dikkati çeker. İnsanın sonunda varacağı yer karanlık bir kabirdir. İnsan bunu düşünüp endişelenmelidir, gülmeyi terk edip mâtem etmelidir:

Karanu kabri fikr eyle nihâyet merci'in oldur

Sürûr etme gönülde mâtem et gülmeyi neylersin (G.Ek-10.3)

Ölüm ve âşık münasebeti bulunan beyitlerde âşık ölümden korkmaz, ölüm kolaydır fakat yârdan ayrılmak zordur.

Ölmek âsândır firâk-ı yâr güç

Böyle müşkil maraz-ı 'aşka tımâr güç (G.56.1)

Âşık ölmeden önce ölmelidir.

“Sûfilerce ‘Ölmeden önce ölmek’ âşıkın maddî, manevî bütün arzularından vazgeçmesidir ve irâdî ölümü ifade eder. Bu irâdî ölümle, yani zorla değil de kendi isteğiyle ölmekle, mânâ âleminde, ruh bakımından hayat bulunacağına inanılır.” (Gölpınarlı, 2004:250)

“Mevt, nefsin hevâ ve hevesinin kökünü kazımadır. Nefsin cânı bu hevâ ve hevestir. Onu maddî hazlara ve bedenî zevklere yönelten hevâ ve hevesin yok edilmesi nefsin ölümü anlamına gelir. ‘Ölmeden evvel ölmek’ budur.” (Ceylan, 2000:240)

Varlığın mahv etmeden tevhîde erişmeden

Nefsinle bilişmeden Sübhânı arzularsın

Ölmezden ön ölmeden cism-i sâni olmadan

Sen aslına ermeden bürhânı arzularsın (G.136.4,5)

Ölmezden evvel ölüp haşr ile neşri görüp

Bir insân-ı kâmil olup bulurdum nûr-ı 'irfânı (K.242.35)

Bu anlamdaki başka bir beyitte de aşk yolunda nefis ve arzu cihetiyle ölmenin gerekliliğinden bahseder:

Menzil-i maksûda ermedi yolum

Râh-ı 'aşkda Mustafa ölmek gerek (G.133.5)

Ve şâir fânî arzularından sıyrılıp nefisini öldürmekle yaşadığı hayattan memnuniyetini, hayat – ölüm tezadı içinde şu şekilde ifâde eder:

Bahr-i fenâda gark olmak nâzike hoş hayat imiş

*Gerçi adı **memât** imiş lâkin bir hoş **hayat** imiş* (G.112.1)

Hız.Hüseyin'in şehit edilmesini anlatırken ölümü şerbete benzetilir, ölüm meleği Azrâil'den dest- ecel şeklinde bahsedilir ve ölüm Allah'a kavuşmak olarak işlenir :

*Dest-i cânândan sunuldu **şerbet-i şehâdet***

*Girdi Hüseyin Cennet'e buldu **Hudâ'ya vuslat*** (M.6)

İki beyitte de ölümden, Hz.İsâ'nın ölüleri diriltmesi dolayısıyla bahsedilir:

*Ol rûh-ı kudsün demi şol **ölüyü dirildir***

Hakîkatde gör nice 'İsâ ibn Meryem oldu (G.227.2)

***Ölüler** cismine 'İsâ deminde*

*Özün **nefh eyledi cân Muhammed*** (K.Ek-7.14)

Her ne kadar ölüm bu fânî dünyadan ebedî bir âleme geçiş olsa da insanı derinden etkileyen ve üzen bir olaydır. Şâir babasının ölümüyle bekâ âlemini şereflendirdiğini söyler ve onun üzerine duyduğu üzüntüyü şu ifâdelerle anlatır:

*Peder bu **dâr-ı fâniden bekâyı eyledi teşrif***

Yakıp sînemi yandırdı pederin nâr-ı hicrânı (K.242.5)

Ölümlerin arkasından İhlâs sûresi okunması inancı işlenir. Şâir, babası Halil Efendi'nin türbesini ziyarete gelenlerden ona İhlâs sûresini okumalarını ister:

*Ağlayu semt-i kademde kâ'im ol **İhlâs** oku*

Bî-kese makbûl-i hazretidir makâm-ı Şeyh Halîl (G.152.3)

Babası Halil Efendi'nin ölümü üzerine yazdığı mersiyede, onun türbesinde hayatdâr olduğu kendisini sevip gelenleri gördüğü inancındadır ve kabrinde nûr içinde yattığını söylemektedir:

Türbesinde Haydır el-ân muhibleri görür her ân

Münkirlere olmuş pinhân sultân Halîlü'l-Halvetî

*Yâdolur dillerde ismi **nûr içinde yatur sismi***

Yokdur bu 'âlemde resmi sultân Halîlü'l-Halvetî (G.225.5,6)

Şâir bazı velî şahısların öldükten sonra da tasarruflarının devam ettiği inancındadır. Bir derdi olanlar, sıkıntıya düşenler, hasta olanlar Şeyh Halil Efendi'nin türbesine ziyâret gelirler ve ondan himmet isterlerse, yardım dilerlerse elbette hasta olan şifâ bulur, sıkıntıda olanlara imdâd edilir ve her işleri selâmet olur:

Hasta olur inler isen tîz şifâ diler isen

Ger sözüümü dinler isen Şeyh Haîilullah'a gel

*Hayırla kıl ismini yâd **rûhdan eyle istimdâd***

Elbet eder sana imdâd Şeyh Haîilullah'a gel (G.157.5,6)

2.13.3.Rûh

Mustafa Rûmî Efendi'ye göre beden rûhun evidir. Rûhlarımız cisim hânemizde yani bedenimizde bize misafirdir:

*Hâne-i cism içre **mihmândır bize ervâhumuz***

Zill-ı 'aşkdır 'âlem-i cismi hemân tâbân eden (G.180.3)

Mustafa Rûmî Efendi rûhu bir latife-i Rabbâniye olarak gördüğü beyitlerde nefsin zıddı olarak işler. Rûh nefsin rağmına gelişir. Nefsin arzularının peşinden gidilmesi halinde rûh nefse esîr olur. İnsan, rûhunu nefsinin esâretinden kurtarmalıdır. Rûhen terakki etmek ve rûhuna izzet vermek isteyen nefsinin isteklerinden vazgeçmelidir:

Rûhunu nefsine kılmışsan esîr

Özge bir âdem sanır ihvân seni (G.219.2)

*Nefsine zillet verir **rûha** izzet isteyen*

Ağyara dil verir mi yâre vuslat isteyen (G.178.1)

“Rûh-ı kudsî” ifâdesi ile kastedilen Şeyhi Halîl Efendi’nin rûhudur:

Rûh-ı kudsî piür-ziyâ şu’le-i feyzi Kibriyâ

Mazhar-ı nûr-ı Mustafâ sultân Halîlül-Halvetî (G.225.8)

Beyitlerde rûh kelimesinin işlenme sebeplerinden biri de ölmüş kişilerin ruhundan yardım istenmesi sebebiyledir. Şâirin himmet ve istimdâd istediği rûh Halil Efendi’dir:

*Cân u dilden kıl ziyâret **himmet-i rûhunu al*** (G.157.4)

*Hayırla kıl ismini yâd **rûhdan eyle istimdâd*** (G.157.6)

H.z.Huhammed’i sevenler için “mukaddes ruhlar” tâbirini kullanır. H.z.Muhammed de “ruhların sevgilisi”dir:

*Muhibbin cümle **ervâh-ı mukaddes***

*Zihî **mahbûb-ı rûhânî** Muhammed* (K.Ek-7.23)

2.13.4.Perî

Beyitlerde perî, görünmez oluşu sebebiyle işlenir. Hâlini sormaya gelmeyen ve uzun süre görülmeyen sevgili için perî benzetme unsuru olur:

Senden ayrı kimse bilmez hâlimi sen de bir kez sormadın ahvâlimi

Cevrile bükdükçe bükdün belimi görmeyeli ey perî hâlâ seni (G.212.3)

Aşağıdaki beyitte de sevgili ile perî arasında görünmeme yönünden bir benzerlik kurulmuştur. Nasıl ki perî görünmüyor, Mevlâ da sevgiliyi düşmanların kötü bakışları karşısında saklasın ki sevgiliye bir zarar gelmesin:

Ey perî türlü hatâdan saklasın Mevlâ seni

Çeşm-i a'dâdan nihân etsin seni gül-i ra'nâ seni (G.234.1)

2.13.5. Cin

Beyitlerde cin, insan kelimesi ile birlikte “ins ü cin” şeklinde kullanılmaktadır. İnsanlar ve melekler gibi cinler de Allah’ın aşkıyla devr etmektedirler:

Senin ‘aşkınla devrândır felekler

Kamu ins ü cîn cümle melekler (G.76.1)

Rahmân’ın aşkının kapladığı şeyler arasında insanla birlikte cinler de sayılmaktadır:

İns ü cîn cümle eşyâyı kamu

Kaplamış başdan başa Rahmân-ı ‘aşk (G.129.4)

H.z.Muhammed sadece insanların değil aynı zamanda cinlerin de peygamberidir ki, zamanın insanlarını ve cinlerini hidayete dâvet eder:

Ol Muhammed Mehdî-i Hâdi zamân-ı ins ü cîn

Kâtil-i küffâr olupdur sâhib-i sancak-livâ (K.22.15)

2.13.6. Şeytan

Beyitlerde şeytan, “mel’un, ‘azâzil, iblis-i lâin, şeytânî” gibi isim ve terkiplerle işlenir.

“Hz.Adem’in üstünlüğünün kabulü anlamında ona secde edilmesi ile ilgili ilâhî emre, kendisinin ateşten ve Adem’in (insanın) topraktan yaratılmış olmasını bahane göstererek, kibir ve başkaldırı gösterisinde bulunan, melekler içinde tek

başına isyan eden ve iblisçe mantığıyla secde etmekten çekinen şeytan bu hareketi sebebiyle semâdan kovulmuş ve sonsuza kadar nimet ve rahmetten uzaklaştırılmıştır.” (Akay, 2005:441)

Aşağıdaki beyitlerde bu olaya telmihte bulunulmakta ve insanın varlıkların en üstünü şeklinde yaratıldığına inanmayanlar için şeytan teşbih unsuru olmaktadır:

Etme inkâr sûret-i pâkizeyi ey zâhidâ

Ahsen-i takvîm’i inkâr eyleyen şeytân olur (G.69.3)

Şeytanın melek bulunduğu sıralardaki adı olan “‘azâzil” şeytanlaştığı döneme ait özellikleri ile kullanılmıştır. Ahde vefâ göstermeyen insanlar bu yönleriyle şeytana benzetilmiştir ve artık bu insanlara nasihat tesir etmemektedir:

Fesâd-ı zulmet içre kalmışsın ey ‘azâzil

Nasîhat kâr eder mi ‘ahdi yok bî-vefâdır (G.92.2)

Kovulduğu günden beri insanın apaçık düşmanı kesilen şeytan insanları birçok hilelerle azdırıp saptırmaya da and içmiştir. Mü’minlere düşen ise şeytanın bu azdırmalarına ve hilelerine uymamaktır. Şeytanın azdırıcı ve mü’minlerin düşmanı olarak işlendiği beyitler şöyledir:

İblîs-i la’înin etdiği iğvâ

Bilindi hep hebâ oldu bu gece (G.206.9)

Çokdur iğvası bu yolda mü’mine şeytânın

Uyma iğvasına sakın hem bilesin düşmanın (G.151.3)

İnsan şeytana karşı daima teyakkuzda olmalıdır, onu gönlüne koymamalıdır. Aksi halde şeytan gönle girdi mi çıkarması çok zor olur:

Koyma şeytânı dile çıkarması güç olur

Mustafâ bekle dili şeytândan kurtulunca (G.54.7)

Nefsin yedi mertebesinin sırrını anlamayan insanlar için de şeytan teşbih unsuru olur:

Yedi nefsin sıfatın geç yedi esrârın anla

Bu sırrı kim ki bilmedi denildi ana şeytanî (K.242.45)

Riyâkar olan sofiler ve laf taşıyıp başkasının sırlarını açıklayan dostlar için de şeytan benzetme unsuru olmuştur:

Sûreti zîbâ sofiler kapladı dünya yüzün

Sûreti sofi içi şeytana verme gönlünü (G.240.6)

Râzını keşf etme sakın dost diyü

Fâş eder esrârını mel'ûn dost (G.40.3)

2.13.7. İlim, Amel

Divânda konu edilen ilimler Hakk'a ulaşmaya ve insanı kendini tanımaya, insan-ı kâmil olmaya götüren ilimlerdir. Beyitlerde ilim "ilm-i zâhir, ilm-i esrâr, ilm-i vücûd, ilm-i dil, ilm-i ledünnî, ilm-i hikmet, ilm ü irfan, ilm-i hakîkat, ilm-i ihfâ, ilm-i cism-i 'âlem, tasarruf ilmi" gibi terkip ve tâbirlerle işlenir.

"İlmin bir kısmı inanç ve ibadete bağlı kelâm ve fıkıh ilimleridir ki buna ilm-i zâhir denir. Ahlak ve kalp temizliğine götüren diğer kısım ilimlere ise ilm-i bâtın denir." (Ceylan, 2000:221) Mustafa Rûmî Efendi'nin divânında daha çok bâtın ilmi üzerinde durulur. İlm-i bâtının kazanılması ihlâs, mürşidi ile beraber bulunup zikretme, az yeme, az uyuma ve inzivâ sayesinde. İlm-i hakîkate ulaşmanın yolu dünyayı, nefsi arzuları ve varlığı terketmekle olur. Hakikat ilmine tâlip olanlar sadakatle mürşide gelmelidir:

Tâlib-i 'ilm-i hakîkat olmuş isen zâhidâ

Dergeh-i pîr-i Halîl'e sıdk ile hizmete gel (G.158.4)

Sırların ilmi de ancak şeyhlerden öğrenilir. Zâhir ilimlerini bilenler içinde ilm-i Gaffâr'ı sadece şeyhler bilir:

Bu irfân mektebi içinde hâlâ

Okutan 'ilm-i esrârı meşâyih

'Ulûm-u zâhir erbâbı içinde

Bilenler 'ilmi- Gaffâr'ı meşayih (G.58.10.11)

İnsanın okuması gereken ilimlerden biri de ilm-i vücuddur ki, insan bu sayede nefsini anlar ve nefsini bilen de Allah'ı bilir:

Gel oku ilm-i vücûdu sen de anla nefsini

Kim ki nefsini bildi adı kul iken Gufrân olur (G.69.4)

Gönül ilmini bilenler bütün ilimleri bilmiş olur çünkü ilm-i dil bütün ilimleri içinde barındırır:

Kim bilir 'ilm-i dili kâmil kamu ilm câmi'i

Mustafâ ol kim hakikat reh-nümâ-yı yâr olur (G.87.5)

Şâir şeyhinden ilm-i ledünnü okuyanların yüksek bir mertebeye erişeceği inancındadır. Bir başka beyitte de ilm-i ledünnün Rabb'in ilhâmıyla olduğunu söylemektedir:

Şâh-ı şer'e kul olup sıdk ile hizmetlerin et

Merd-i kâmilden oku ilm-i ledünnü ol havâs (G.114.3)

Bu bir 'ilm-i ledünnü'dür olur ilhâm-ı Rabbânî

'Aceb sırr-ı İlâhîdir ne hikmetdir ne hey'etdir (K.Ek-20.25)

Mustafa Rûmî Efendi ilim ile ameli birlikte düşünür. İlimsiz amelin de, amelsiz ilimin de hiçbir faydası yoktur, cehalettir ve dalâlettir:

'İlim olsa 'amelsiz bil vebâl olur müfid olmaz

'Amelde olmasa 'ilim cehâlet hod dalâletdir (K.Ek-20.62)

İlim ve amel sırf Allah rızası için olmalıdır, başka bir maksatla olan ilim ve amel makbul değildir. Ayrıca amelden murat da Hakk'ı bilmek ve bulmaktır ki, bunun haricinde bir amaç olursa bu amel lafızdan ibâret kalır:

Bu 'ilm ile 'amel dahi eger olmaz ise lillah

Kabûle geçmez ol ta'ât anuñçün kim irâetdir

Murâd olan 'amelinde Hak'ı bilmek ve bulmaktır

Kıyas eyleme kim ancak bu lafz ile ibâdetdir (K.Ek-20.63,64)

2.13.8.Hayır ve Şer

Beyitlerde hayır ve şer kavramlarından İslâm'daki kader inancı çerçevesinde bahsedilir. Hayrı da şerri de yaratan Allah'tır. Kulun yaptığı hayra ve şerre sadece aklıyla ve irâdesiyle meyletmekten ibarettir:

Kaderdir hayr ü şer ammâ ki 'akl u ihtiyârın var

Mükellef oldun anunla ki hayra bezl-i tâ'atdır (K.Ek-20.8)

Zâhir bâtın cümle eşyâ muhit ancak ulu Mevlâ

Hayr u şer işlenir hâlâ sanma gayrı Yezdân kamu (G.187.8)

İnsan neyin hayır neyin şer olduğunu bilemez. Bizim şer bildiklerimiz hayır, hayır bildiklerimiz de şer olabilir. Hakkımızda hayır ve şerri bilen yalnız Allah'tır:

Sen bilirsin hayrı şeri hakkıma

Sen esirge kangı işde var 'azâb (G.35.10)

2.13.9.Kandil Geceleri

Kandil gecelerinden sadece Kadir gecesinden bahsedilmiştir.

“Kadir gecesini Ramazan ayının son on gecesinden birinde olmakla birlikte Ramazan'ın 27.gecesi olduğu görüşü kabul görmektedir. Kur'ân bu gecede indirilmiştir. Kadir gecesini bin aydan hayırlı olup diğer bütün gün ve gecelerden daha önemli ve değerli sayılır. Bu gecede yapılan ibâdetler çok daha bereketli sonuçlar verebilir.” (Karahana, 1986:140)

Bu sebeple mü'minler bu gecede yoğun olarak namaz kılma, Kur'ân okuma, zikir ve duâ gibi ibâdetlerle meşgul olurlar.

Beyitte Kadir gecesi âriflerin gecesi için teşbih unsuru olur. Nasıl ki mü'minler kadir gecesinde sabaha kadar uyumayıp zikir ve ibâdetle meşgul olurlar, ârifler ise her geceyi kadir gecesi gibi ihyâ ederler:

*'Ârifîn gündüzü bayram gecesi **leyle-i kadr***

Lutf-i Hak'dır Mustafâ her kandadır dağ üstü bağ (G.125.5)

Mi'râc olayının anlatıldığı beyitlerde Mi'râc gecesinden bahsedilmez. Recep ayının 27.gecesi Mi'râc gecesi olarak kutlanmaktadır.

2.14. Din İle İlgili Kavramlar

2.14.1.Din, İmân, Şeriât, Mü'mîn

Din ve iman Allah'ın insanlara emânetidir. İslâm, emâneti korumayı yani dinine ve imanına sahip çıkmayı Müslümanlık alâmeti sayar. Emânete hıyânet edenlerin imânı yoktur:

Dîn ile imân emânetdir hakikat mü'mine

Kimde yok ise emânet ol kim oldu ehl-i nâr (G.77.2)

*Emânete hıyânet edende **yokdur imân***

'Ahdine kılma vefâ ol veled-i zinâdır (G.92.4)

Divânda mü'min (ehl-i imân) kavramının kâfir tezâdıyla işlendiği beyitler de vardır. Şâirin dertleri o kadar etkileyicidir ki, ne dertler çektiğini eğer kâfirler görselerdi hemen imâna gelirlerdi:

Ger olaydı bu derûnum derdi zâhir 'âleme

*Tîz olurdu **ehl-i imân** görse ger **küffâr** beni* (G.214.3)

Mustafa Rûmî Efendi devrinin mü'minlerinden şikâyet ettiği bir şiirinde, onların dünya malına dinden çok daha değer verildiklerini söylemekte ve bunu ifâde ederken de “dinleri altın gümüş oldu” ifâdesini kullanmaktadır:

Dinleri oldu ma'azallah kamu altun gümüş

Küçükler büyükleri etmekte her işler mât (G.120.3)

Maksadı din olanlar dünyaya değer vermeyip Allah'a yönelmelidirler:

Maksudun dîn ise ger dünyâdan geç

Allah'a yönel cümle eşyâdan geç (G.50.1)

Dinin emir boyutuyla işlendiği beyitlerde şeriât tâbiri kullanılmıştır. İlâhî emirlerin ve kanunların bütününe şeriât denir. Tek doğru yol şeriâttir ki, o selâmet ve güvenlik yoludur:

Çün şeri'ât emrini terk eyleme cânını odlara ilkâ eyleme

Hak yolunda sakınıp 'âr eyleme taşra gezme sendedir cânân sana (G.13.4)

Şeri'ât râh-ı selâmet tarîkat râh-ı hidâyet

Hakîkat râhıdır vıslat mazhariyam mazhariyam (K.235.15)

Hakîkata ulaşmanın yolu da şeriâtı yaşamaktan geçer:

Tut şeriât dâmenin egle hakîkate sefer

Muktezâ-yı asr olan devrâna verme gönlinü (G.240.8)

2.14.2.Küfür, Kâfir

Beyitlerde kâfirlerden bahsederken “dinsiz, münkir, ehl-i nâr, mülhid, küffâr, nâdân” tâbirlerini kullanılır. İmân ve mü'min bahsine belirtildiği gibi beyitlerde küfür ve kâfir, imân ve mü'min tezâdıyla işlenir. İmân – küfür tezâdı sevgilinin güzelliğini anlatmak için teşbih unsuru olmuştur:

Âfitâb-ı hüsnüniün katında mâh pinhân olur

Hüsn-i rûyun görse kâfir küfrü hep imân olur (G.71.1)

Riyâkâr olanlar ve sözleri gerçek olmayanlar için mülhid teşbih unsuru olmuştur. Zirâ bu özellikler mülhidlerin sıfatıdır:

Kim riyâ ehli olur yâ sözleri gerçek değil

*Ol mukallid **mulhidin** bezminde pinhân olur* (G.Ek-17.4)

Bir beyitte küfrün hâkim olduğu bir dünya vîrâne olarak tavsif edilir ve küfrün dünyayı harâb ettiği, Hz.Muhammed'in bu vîrâneği tamir ettiği söylenir:

*Harâb olmuş idi **küfr** ile dünyâ*

'Îmâret kıldı vîrânı Muhammed (K.Ek-7.25)

2.14.3.Münkir

Divânda “münkir” tâbiri genellikle sevileni (mürşidi) inkâr edenlerin ve merhametsiz tiplerin bir sıfatı olarak karşımıza çıkmaktadır:

Türbesinde Haydır el-ân muhibleri görür her ân

Münkirlere olmuş pinhân sultân Halîlü'l Halvetî (G.225.5)

Birçok beyitte aşkın safâsı ile münkirin cefâsı tezat unsuru olarak karşımıza çıkar. Sevilen âşıklar için safâ sebebi olurken münkirlere ise cefâ sebebi olmaktadır:

Bil dergâhın safâsı münkirlerin cefâsı

Pîrin Şeyh Mustafâsı sırf 'irfânsız kalır mı (G.217.7)

Münkir âşkın rakibidir, çünkü sevileni reddetmektedir. Münkirlerle görüşülmemelidir zirâ onlara uyanlar felâh bulmazlar. Münkirlerin bağı katıdır. Onlar câhil oldukları için yüzdeki imân nûrunu göremezler. Âşıklar o câhil münkirlere karşı aşkın sırrını fâş etmemeliler. Münkir, âşkın rakibi olarak işlendiği beyitlerde, dünya malından düzülmüş çürük yayıyla âşkın sabırlı gönlüne zulüm okları göndermektedir. Fakat aslında bu yayı kendine tutmuştur, yani kendisi zarar görmektedir:

*Mâl-ı dünyâdan düzülmüş **münkirin yayı** çürük*

Özüne tutmuş yayını okları taşdan geçer

Münkir oklar arzeder sabr-ı sine-i 'âşıkâ

Münkir okundan diler ammâ ki iş işden geçer (G.90.4,5)

Âşıklar münkirin saldırısından korkmaz çünkü onun gönlü nazar-gâh-ı Hudâdır ve münkirin saldırıları tesir etmemektedir:

Münkirlerin ta'nundan havf eylemez 'âşıkân

Çünkü bilir gönüller nazar-gâh-ı Hudâdır (G.92.9)

Âşıkın inci gibi sözleri münkire saplanan bir cefâ oku olarak düşünülmektedir:

Münkire tîg-i cefâdır 'âşıkın gevher sözü

Mustafâ söyleme te'sîr eylemez nâdâna söz (G.100.7)

2.14.4.Münâfık

Münâfık ikiyüzlü, kalbinde küfür gizlediği halde Müslümanmış gibi görünen kimse olarak geçmektedir. Ramazan ayının gelmesiyle münâfık açık inkâra yönelir:

Mü'min gönlü i'mâr oldu 'âsiler tevbekâr oldu

Münâfık pür-inkâr oldu geldi mübârek ramazân (M.183.3)

2.14.5.İslâm, Müslüman, Ümmet, Mezhep

Mustafa Rûmî Efendi bazı beyitlerde inancının sınırlarını çizer. Dininin İslâm, milletinin ehl-i sünnet, mezhebinin Hanefî ve Hz.Muhammed Mustafa'nın ümmeti olduğunu açıkça ifâde eder. Bu kavramları divânda klasik İslâm anlayışına uygun anlamda kullanır:

Milletim ehl-i sünnettir çok şükür dinim İslâmdır

Der isen mezhebin kimdir hanefiyem Hanefiyem

Bendesiyem Murtaẓâ'nın cümle ashâb-ı safânın

Fahr-i âlem Mustafâ'nun ümmetiyem ümmetiyem (K.235.6,8)

Ümmet tâbiriyle kastedilen Hz.Muhammed ümmetidir. “Ahyâr-ı ümmet” ifâdesi ile kastedilenler velîler, sâdıklar, Hak yolunda yürüyenlerdir:

Velîler cümle sâdıklar tarîk-i Hakk'a sâlikler

Bulurlar zevki tâ'atde bular ahyâr-ı ümmetdir (K.Ek-20.68)

2.15. İbâdet ile İlgili Kavramlar

2.15.1.Namaz ile İlgili Kavramlar

2.15.1.1. Namaz

Namaz İslâm'ın beş şartından biridir ve dinin en önemli ibâdetidir. Beyitlerde namazla ilgili “ibâdet, ubûdiyet, salat, kıyâm, secde, tesbih, Terâvih, nâfile namaz” kavramları işlenmiştir. Namaz kılanlar için “namaz ehli” tâbirini kullanır. Namaz çeşitlerinden terâvih namazı ne nâfile namazlardan söz edilir. Kul nâfile namazlarla Allah'a yaklaşır. Namaz ihlâsla edâ edilmelidir yoksa ihlâssız kılınan namaz vakti zâyi etmekten başka bir şey değildir:

Evkatını zâyi' etme ey namâzsız bî-haber

Namâz zâhir ü bâtın ihlâsla eyle edâdır (G.92.4)

Namaz Sevgili'ye ulaşmak içindir. Âşık gönülde O'nunla vahdet bulunca namazdan ve tesbihten vazgeçiyor:

Bulunca yâr ile gönülde vahdet

Zikir tesbîh salâtından geçermiş (G.111.3)

Namazın rükûnlarından biri olan kıyam (ayakta durma) devrândaki sâlikler için teşbih unsuru olarak kullanılmıştır:

İşâret nigâhu oldu siz görûn soyunun dervişler tîz 'uryân olun

Kıyâm üzre durun siz hâzır olun sâlik olanlara devrân görünüür (G.96.4)

Başka bir beyitte de kıyâm, dünyanın fenâsında boğulan insanın hidâyete ermesine teşbih edilmiştir:

Mustafâ Rûmî kulun gark etdi fenâ bahrine

*Mahv edip var vücûdum **yeniden kıldı kıyâm*** (G.171.5)

2.15.1.2. Abdest

Namaz kılmak için abdest almak gerekir. Abdest su ile alınır. Su insandaki kirleri temizler. Âşıklar ise hakikat suyu ile abdest alır. Yani zihinlerini bütün bâtlı düşüncelerden ve kalblerini Allah'tan gayrı herşeyden temizlerler ve vahdet câmiinde namaz kılarlar:

*Âb-ı hakîkatle **abdest** aluban*

*Vahdet câmi'inde **namâz** kılarız* (G.101.15)

2.15.1.3. Tesbih

Tesbih, Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih etmek, "Sübânallah" demektir. Mü'minler her namazın sonunda otuzüçer defa "Sübânallah" "Elhamdülillah" "Allahuekber" diyerek tesbih çekerler. Yukarıda belirtildiği gibi tasavvufî mânâda düşünüldüğünde âşık Allah'ı bulunca tesbihten ve namazdan vazgeçiyor, çünkü artık Sevgili'ye kavuşmuştur:

Bulunca yâr ile gönülde vahdet

*Zikir **tesbîh** salâtından geçermiş* (G.111.3)

Tesbih beyitlerde Allah'ı takdis etmek anlamında kullanılmıştır. Ramazan ayı geldiğinde daha fazla tesbih çekilir. Şâir Ramazan'ın gitmesiyle bu tesbihlerin de azalmasına üzülmektedir:

Ne ‘aceb bilmedik kadrini hey vâh yandı nedâmet nârına dil âh

*Olurdu **tesbîh** ü senâ zikrullah âh firkatâ vâ firkatâ ramazân* (G.184.2)

2.15.1.4. Câmi, Mescid, Minâre, Müezzin, Mihrap, Minber

Divânda geçen ibâdet yeri ile ilgili bu kavramlar bazen klasik anlamlarıyla kullanılmış bazen de teşbih unsuru olmuşlardır. Büyük bir câmide vaaz veren vâiz şöyle tasvir edilir:

*Bugün **câmi’-i kübrâda** dediler var yine **vâ’iz***

*Varıp gördüm ki **minberin** oturmuş üstüne **vâ’iz*** (G.117.1)

Müezzinler bülbüle, ezân okumaları da bülbülün ötmesine benzetilir. Ramazan ayının gitmesiyle minâreler boşalır ve bülbülleri ötmez olur. Mü’minlerin gönlü de bülbülün kanıyla dolar:

Minâreler** kaldı bu gece hâli **ötmedi** hiçbirisinin **bülbüli

*Mü’minlerin **hûn** ile doldu dili âh veyletâ tâ firkatâ ramazan* (G.184.3)

Mustafa Rûmî Efendi yeni yapılan bir câmide müezzin olup ezân okuduğunu söylüyor:

*Bir **câmi** yapıldı yeni ister namâzın ehlini*

*Oldum anun **müezzini** okurdum her dem **ezânı*** (K.242.42)

Câmi kavramı bir beyitte de Vahdet’e inanmış hakikat suyuyla abdest almış âşıkların namaz kılmak için toplandığı yer anlamında kullanılmıştır:

Âb-ı hakîkatle abdest aluban

***Vahdet câmi’inde** namâz kılarız* (G.101.15)

Divanda mescid ve medrese, meyhâne ile mukayese edilerek işlenir. Mescid ve medrese zâhidlerin mekânıdır, âşıkların mekânı ise meyhânedir:

***Mescid ü medreseyi** verdim anı zâhidlere*

Tenbel-i meyhâneyim dem ile devrân isterim (G.164.1)

Mihrap, Kabe kavramı ile beraber işlenir. Sevilenin yüzü Ka'be, kaşı ise mihraptır. Bu sebeple Ka'be ve mihrap kible-gâh olmuşlardır:

Kaşın mihrâp yüzün Ka'bedir ey cân

Anunçün Mustafâ'nın kible-gâhı (G.211.5)

2.15.2. Oruç, Ramazan, Bayram

2.15.2.1. Oruç

Oruç İslâm'ın beş şartından birisidir. Beyitlerde “savm, savm-ı hicrân, savm-ı vasl” terkipleriyle işlenir. Oruç (savm), âşıkın sevdiğinden ayrı olmasından dolayı duyduğu üzüntü için bir benzetme unsuru olur:

Düşürüp gurbete cânı tutardım savm-ı hicrânı

Göründü mâh-ı tâbânî şükür gün bayrâm oldu (G.245.6)

Âşıkların orucunun anlatıldığı bir beyitte, âşıkların bu dünya zevklerinden kendilerini mahrum etmeleri oruç için benzetme unsuru olurken, orucun açıldığı vakit olan iftar vakti de ahiret için benzetme unsuru olur. Âşık kendi dünyanın zevklerinden mahrum etmekle oruç tutar, bu orucun iftarı da bekâdır:

Hakîkatde nedir savmı bu 'uşşâkın bilir misin

Nedir iftârı ol savmın bekâdır özge ni'metdir (K.Ek-20.82)

Bir beyitte de “geceleyin orucu bozmayıp iki gün birbirine bitişik olarak oruç tutulması” (Bilmen, 1996:260) demek olan “savm-ı visâl”den riyâzet sahibinin orucu olarak bahsedilmektedir:

'Ubûdiyet yüzün sürer fenâ toprağına dâim

Futûr-ı savm-ı vasl olur bular sâhib-i riyâzetdir (K.Ek-20.81)

2.15.2.2. Ramazan

Divânda Ramazan'la ilgili iki tane müstakil manzûme bulunmaktadır. Ramazan ayı mübarek bir aydır. Bu ayda mü'minler oruç ibâdetini yerine getirirler. Ramazan ve oruç hilâlin görülmesiyle başlar ve cihân nûr ile dolar, bütün mü'minlerin gönlü şâd olur. Ramazan rahmet ve mağfîret ayıdır. Bu ayda mü'minlerin günahları affedilir:

Hoş geldin merhabâ şehri ramazân

Safâ geldin eyâ rahmet-i Rahmân (M.183.1)

Bu ayda mü'minlerin gönlü imâr olur, âsiler tevbekâr olur, münâfıklar açığa çıkar, bütün mü'minler ibâdetlerini yoğunlaştırır, Kur'ân hatimleri yapılır, günahkârların gözü yaşlanır, bütün evlere bereket gelir, şükürler artar, nefisler gemlenir, iki cihân bu ayda kazanılır. Ramazan'ın gitmesiyle âşık çok kederlenir. Öyle ki ayrılık ateşi gönülleri dağlar:

Yandı hasret oduna cân u cihân âh elvedâ vâ firkatâ

Sîneler dâgladı nâr-ı hicrân âh hasretâ vâ firkatâ ramazân (G.184.1)

Ramazan'ın bitmesiyle Terâvihler biter ve hoca hatim duâsını yapar. Âşık, bu ayın kadrini bilemediğinden, tesbihlerin ve zikirlerin bittiğinden elhâsıl Ramazan'ın gittiğinden yakını. Ramazan'ın bitmesiyle minârelerde geceleyin bülbüller ötmez olur, mü'minlerin gönlü kan ile dolar. Beyitte “mübârek” olarak vâsfedilen Ramazan'a Muhamed ümmetinin gereken hürmeti yapamadığını ve bu pişmanlık ateşinin onları yaktığını söyler:

Ağlayalım ey Muhammed ümmeti edemedik mübareğe hürmeti

Yakdı bizi âteş-i nedâmeti âh mihnetâ vâ firkatâ ramazân (G.184.5)

Ramazan ayının bitmesi karşısında âşık çâresizdir. Bir dahaki seneye kadar âşıkın gönlü hasret ateşi içinde yanacaktır ve dâima gurbet yaşayacaktır:

Neylesin bî-çâre n'itsin Mustafâ olmadı râh-ı maksûda intihâ

Nâr-ı hasret ile yansın dâimâ âh gurbetâ vâ firkatâ ramazân (G.184.6)

2.15.2.3. Bayram

Beyitlerde bayram “ıyd, ıyd-ı ekber, ıyd-ı meserret” isim ve terkipleriyle ele alınıp işlenir. Bayram, Ramazan orucunun sonunda mü’minlerin ulaştığı mutlu bir gündür. Ama âşıkların bayramı Sevgili’ye kavuşmaktır. Bu kavuşmadan sonra asla ayrılık olmayacaktır. Bu yüzden en mutlu bayram budur:

Budur ‘âşıkların ‘ıydı ere vaslına dildârın

Ki firkat olmaya asla ‘aceb ‘ıyd-ı meserrettir (K.Ek-20.83)

Ramazan’ın sonunda hilâlin görülmesiyle bayram edilir. Âşık için ise ayrılık ve gurbet orucunda iken Sevgiliyi görmek bayramdır:

Düşürüp gurbete cânı tutardım savm-ı hicrânı

*Göründü mâh-ı tâbânî şükür gün **bayrâm oldu*** (G.245.6)

Bayram, âşıkın Sevgili’sinin cemâli için teşbih unsuru olarak kullanılmıştır ki, O’nun cemâlinin görüleceği gün en büyük bayramdır:

‘ıyd-ı ekberdir cemâlin ru’yeti ‘âşıklara

Feyz-i la’l-i leblerin âb-u hayât u cân olur (G.69.2)

2.15.3. Zekât

“Zekât, mal ve paranın en az kırkta birinin her sene muhtaçlara verilmesi demektir.” (Akay, 2005:508) Bir beyitte geçen zekât kavramı Hz.Peygamber’den yardım ve şefaât isteme anlamında kullanılmıştır:

Bir fakîr bî-çâre müflis uma geldim kapına

*Yâ Resûla’llâh ola mı hûb cemâlinden **zekât*** (G.45.3)

2.15.4. Hac ve Ka'be

2.15.4.1. Hac ve Hacı

İslâm dininin beş şartından biri olan Hac'la ilgili "tavâf, sa'y, safâ, Hacc-ı ekber, hüccâc" kavramları kullanılmıştır. Hacılar âşıklar için mukayese unsuru olur. Sevilenin (mürşidin) gönlü beyt-i Hudâ'dır, âşıklar onun etrafında hacılar gibi tavâf etmektedirler:

Kıldı hüccâc seni ziyâret tavâf

Oldu gönül beyt-i Hudâ bu gece (K.206.19)

Hacc'ın rükûnlarından olan sa'y ve tavâf kabul olmaması, sebatsız dostların davranışları için teşbih unsuru olur:

Bî-sebâtdan dostluk kabûl olunmaz

Ne kadar sa'y edip kılsa tavâf (G.127.3)

"Hacc-ı ekber"¹ Ahirette Cemâlullah görmek için teşbih unsuru olmuştur:

Ederler cânını kurbân görürler kan-bahâ vechin

Cemâli Hacc-ı ekberdir 'aceb sûru ziyâfetdir (K.Ek-20)

2.15.4.2. Ka'be

Ka'be İslâm dini için büyük ve önemli bir mekândır. Ka'be beyitlerde, "Ka'be-i şerîf, beyt-i Hudâ, Beytullah, Ka'be-i 'ulyâ-yı 'aşk, kible-gâh" gibi isim ve terkiplerle ele alınıp işlenir. Ka'be, gönül ve kalp için benzetme unsuru olur. Kim Ka'be-i Şerîfi tavaf etmek isterse gönlüne yönelmeli, gönlünü tavâf etmeli orası da Allah'ın evidir:

Ka'be-i şerîfi her kim ki tavâf etmek diler

Gel ziyâret eyle gönlin 'ayn-i beytullahı bul (G.156.4)

¹ "Hacc-ı Ekber: Hacc-ı Ekber farz olan hacdır. Halk arasındaki yaygın inanişâ göre, arefe günü cumaya rastlarsa yetmiş hac sevâbi meydana gelir." (Dînî Terimler Sözlüğü, C.I, ? :146)

Menâzilde kalıp durma yürü maksûda erince

Gönül Ka'besini görüp **tavâf** et beyt-i izzetdir (K.Ek-20.61)

Ka'be, müşşidin dergâhı için benzetme unsuru olur. Dergâh aşkın Kabesi'dir:

Şu'le-i ervâhı feyzi sanki Huşîd-i cihân

*Dergeh-i a'lâsı olmuş **Ka'be-i 'ulyâ-yı 'aşk*** (G.128.4)

Sevilenin yüzü Ka'be, kaşı ise mihraptır. Bu sebeple Ka'be kible-gâh olmuştur:

*Kaşın mihrâp **yüzün Ka'bedir** ey cân*

*Anunçün Mustafâ'nın **kible-gâhı*** (G.211.5)

2.15.5. Kurban

Kurban, Allah'a yaklaşma vesilesiyle kesilen eti yenir hayvandır. Kurban kesmek bir ibâdetdir. Allah uğruna yapılan bir fedakârlıktır. Beyitlerde ise âşık sevdiği uğruna kurban olmaya hazırdır. Bunu "yolunda kurban olmak" deyimini ile anlatır:

Ben de sevdim cân ile ol güzeli

*Hem yolunda şimdi **kurbâna** geldim* (G.161.3)

Sevgili uğruna cânına ve başına kıyamayan aşk davâ etmesin. Âşık nesi varsa mâşukuna verir. Gerçek âşık cânını seve seve cânânına kurban eder:

Etmesin da'vâ-yı 'aşkı cân u başa kıyamayan

*Gerçek 'âşık cânını **kurban eder** cânanına* (G.191.3)

'Âşkın her nesi varsa hep verir ma'şûkuna

*Bir cânı vardır gerekdir ol dahi **kurbanına*** (G.196.2)

Beyitlerde âşık Sevgili'sini görmek için de kurban olmaya hazırdır:

Mustafâ seni diler lutf eyle yüzün göster

Kabul edersen eger kurbâna geldim ben sana

(G.26.6)

2.15.6. Duâ

Duâ beyitlerde “münâcât, niyâz, nidâ” gibi isimlerle zikredilir. Divân, gazel tarzında yazılmış tevhîd ve münâcâtlarla başlar. Bu manzumelerde şâir Allah’tan af diler ve O’na isteklerini arz eder. Mustafa Rûmî Efendi Allah’a duâ ederken “Yâ Rab, Yâ Rabbenâ, Yâ İlâhî, Ey Kerem-kân-ı kibriyâ, Yâ Rahmeten li’l âlemîn, Yâ Erhame’r-Rahimîn, Ey Mevlâ” gibi ifâdelerle yalvarır:

Yâ Rahmeten li’l-âlemîn ve yâ erhame’r-Rahimîn

Geldik kapına kıl emîn fağfir lenâ zünûbenâ

(G.2.2)

Bizi gezdirme yabanda hevâ-yı nefis ile Yâ Rab

Beni benlikden al tapu kılam senin ile sana

(G.1.3)

Duâ sıdk ile yapılmalıdır. Âşık duâ ettikçe bütün sıkıntılarından kurtulur. Şeyhin huzurunda yapılan duâlar daha makbuldür:

Gâfîl olma kıl ziyâret tut şefî’ eyle du’â

Tîz ola makbûl- hâcet Şeyh Halîlullah’a gel

(G.157.3)

Âşık için duânın en makbul olduğu vakit seher vaktidir, bu vakitte hâcet kapısı açılır, âşık ne dilerse kabul olunur. Onun için âşıkın nidâ vakti olan seherde uyanıp duâ etmelidir:

Seherde açılır hâcet kapısı ne dilerse kabûl olur du’âsı

Anınçün ‘âşıkın vakt-i nidâsı uyan sa’y eyle vakt-i seherde (G.192.3)

Allah’a duâ edilip O’ndan istemelidir ki, O, duâlara icâbet edendir. Bu mânâda Bakara ve Mü’min sûrelerinde bahsi geçen Allah’ın duâlara karşılık verip duâları kabul edeceğine dâir “Rabbimiz şöyle buyurdu: Bana dua edin, kabul edeyim.” (Mü’min sûresi-60) ve “Bana duâ ettiği vakit duâ edenin dileğine karşılık veririm.” (Bakara sûresi-186) âyetlerine telmihte bulunulur:

Bu kıyl u kâli terk edip gönül hâlin taleb eyle

Teveccüh eyle Allâh'a du'â kıl kim 'icâbetdir (K.Ek-20.27)

Bir beyitte de Ramazan ayında Kur'ân'ın hatmedilmesi sonucu edilen "hatim duâsı"ndan bahsedilir:

Terâvihler tamâm oldu bu gece hatminin du'âsını etdi hoca

Yakdı gönülleri yandırdı nice âh dirîgâ vâ firkatâ ramazân (G.184.4)

Gazel ile duâ arasından bir irtibat kurar ve "gazel halka duâm oldu" ifâdesini kullanır:

Sözüm kesildi kalmadı özüm Hak'dan ayrılmadı

Gazele hâcet olmadı gazel halka duâm oldu (G.245.2)

Bedduâ, birinin kötülüğü için edilen duâdır. Âşıkların zâhidlere bedduâ etmesi sebebiyle konu edilir:

Bed-duâsın aldı 'âşıkların ol zâhid yine

'Âşıkânın etmedi gönlünden asla ictinâb (G.34.4)

2.15.7. Harâm ve Helâl

Harâm, İslâm dininde mükellefin yapması kesin yasaklanan hükümlerdir. Helâl de yapılmasında bir mahzûr olmayan hükümlerdir. Beyitlerde genellikle harâm ve helâl kavramları birlikte işlenir. İnsan yediklerinin harâm mı helâl mi olduğuna dikkat etmelidir:

Hayvân gibi hemân yatma sakın kaygılara batma

Haram-helâl lokma yutma hâsıl olur zulmân sana (G.27.9)

Bir beyitte "kesb-i helâl" tâbiriyle helâl mal kazanmaya işaret edilir:

Eger kesb-i helâl eyler alır-verir bu halk ile

Görüşür söyleşir ammâ diliyle sanma ülfetdir (K.Ek-20.80)

Âşıkların bir özelliği de harâm ve helâlden vazgeçmeleridir. Burada helâlden geçmekten maksat dînen yapılmasında bir mahzûr olmayan ama bir sevap da kazandırmayan amellerdir. Harâmları zaten işlemeyen âşık bu anlamdaki helâlleri de terk eder:

Âşıklar olmadı tâlib-i dünyâ

*Geçdiler **helâl ü hem harâmından*** (G.177.10)

Âşık seyr u sülûkunda birtakım sırlara erer ve hazinelere sahip olur. Âşıkın bu sırları cahillere vermesi haramdır:

Bu sırra erse bir sâlik cevâhir gencine mâlik

*Anı nâdâna vermeklik künûz-dâra **harâm oldu*** (G.245.9)

2.15.8. Tevbe, Günâh, Savâb

Günah kavramı beyitlerde “cürm, sehv, hatâ, kusur, isyân, girdâb-ı mezellet, girdâb-ı günâh, gam girdâbr”; tevbe kavramı da “tevbe-i nasûh, inâbe, nedâmet bâdesi” gibi isim ve terkiplerle ele alınıp işlenir.

Mustafa Rûmî Efendi sık sık günahının çokluğundan yakınmaktadır ve tevbe edip Allah’tan af dilemektedir. Kul hatalıdır, günahkârdır; Allah ise affedicidir, affi sever. O’nun rahmet denizinin sınırı yoktur, rahmeti sonsuzdur:

*Kulda ola **sehv ü hatâ** senden ola ‘afv u ‘atâ*

‘Afvi seversin ey Mevlâ fağfir lenâ zünûbenâ

*Yüzüm kara **günâhum çok** sana lâyıık bir ‘amel yok*

Rahmetin bahrine had yok fağfir lenâ zünûbenâ (G.2.3,5)

Şâir bir çok beyitte tekrar tekrar ömrünün günahlarla geçtiğini, günahlarından çok pişman olduğunu, O’na lâyıık bir amelinin olmadığını vurgular. Bu halinden çok şikâyetçidir. Allah’ın huzûruna varacak hâli yoktur. Yüzü karadır, pişmanlık ateşiyle sürekli yanmakta ve tevbe etmektedir. Fakat Allah’ın rahmetinden de ümidini

kesmemektedir. Çünkü Allah'ın rahmet deryâsının yanında günahları bir katre gibi kalacaktır:

Yanıp nârı nedâmetle dem-â-dem ederim heyvâh

Geçirdim 'ömrümü bunca zamândır eyledim hebâ

Senin dergâhına lâyık 'amelim yok n'ola hâlim

*Nice varam huzûruna **yüzüm kara vü pür-hatâ***

*Kamu etdiğime cândan nedâmet **eyledim tevbe***

*Kulun **günâhını** 'afvı seversin eyâ Mevlâ*

*Bu bî-kes Mustafâ gerçi **günâhı cürmü** gâyet çok*

Ola mı katre katında olıcak rahmetin deryâ (G.3.2,3,4,5)

Günahlar girdâba (anafora) benzetilir. Girdâb, rüzgârın etkisiyle suların döndüğü ve çukurlaştığı burgaçtır. Böyle bir girdâba düşen insan, nasıl çaresiz kalır da, kendi kendine kurtulamayıp bir yardımcı el beklerse, günâh girdâbına düşen insanın durumu da aynıdır ve bu durumdan insanı kurtaracak olan da Allah'tır:

*Neyleyim düşdüm bu **girdâb-ı günâh** içre hayf*

Tut elim kurtar eyâ mahbûb-ı dergâh-ı İlâh (G.201.6)

Günâhlar karşısındaki hâlini “gam girdâbı” olarak niteleyen şâirin, bir sığınağı da Hz.Peygamber'in şefâ'atidir. Zira o mahşer günü günahkârlara şefâ'at edecektir:

*Bu **gam girdâbına** daldım nedâmet nârına yandım*

*Perîşân çâresiz kaldım **şefâ'at** yâ Resûlallah (G.194.2)*

Ramazan ayının gelmesiyle âsiler tevbekâr olur. Gafletten uyanmayıp günâhlarına tevbe etmeyenler ebede kadar bâtil üzere kalacaklardır. Ecel gizlidir, her an insana gelebilir. Bu sebeple insan fırsat elden gitmeden günâhlarına cephe alıp tevbe ederek günâhların kirinden temizlenmelidir:

*Gel imdi **tevbe kıl** pâk ol **günâhına hışım eyle***

Ecel vardım demez sakın bu dem fırsat ganimetdir (K.Ek-20.57)

Bir beyitte de cürmünden ötürü Allah'ın kendini cezalandırmamasını diler ve mücrim olduğunu itiraf edip “*Şânına lâyük ne ise anı yap*” (G.35.8,9) diye Allah'a yalvarır.

Hak yoluna dönme anlamında olan “inâbe” kelimesinde îhâm sanatı vardır. Günahlara tevbe edip Hak yoluna dönme ve bir mürşide başvurup tasavvuf yoluna girme anlamları ikincisi ağırlıklı olarak berberce kastedilmiştir:

Bu yolun şart-ı evveli hevâ-yı nefsi terk edip

Çıkıp çâh-ı tabi'atden nedâmetle 'inâbedir (K.Ek-20.56)

Bâde, günahlardan pişmân olup tevbe etmeye teşbih unsuru olur:

Çün hevâ-yı nefis ile 'ömrüm geçirdim tâ ezel

Nûş edip şimdi nedâmet bâdesin ederim âh (G.201.4)

Beyitlerde tevbe işlenirken Kur'ân-ı Kerim'de Tahrir Sûresi, 8. ayette geçen “tevbe-i nasûh” kavramından bahsedilir. Tevbe-i nasûh, bir daha bozmamak üzere yapılan tevbedir. “Nasûh tevbesi, kulun işlemiş olduğu günahdan öyle içten pişmanlık duyması ve Allah'tan özür dilemesidir ki, memeden çıkan süt nasıl memeye geri dönmezse, bu kul da, terk ettiği günâha artık bir daha asla dönmez” (Akay, 2005:353)

Her ne etdinse yeter ey dil kamusun terk edip

Cân u dilden tevbe-i nasûhu kıl Hak-râha gel (G.154.2)

Kendisinin de bütün cürüm ve günahlarından pişman olup cândan nasûh tevbesi ettiğini söylüyor:

Kamu cürm ü günâhuma nedâmet eyledim cândan

Nasûhî tevbesin âhir nasîb etdi Kerem-kânu (K.242.4)

Savâb kavramını bir beyitte kendi sözlerini temize çıkarmak için kullanır. Sözlerinde riyâ ve yalan yoktur, hepsi yararlı ve güzeldir:

Mustafâ Rûmî sözünde var ise söylen yalan

Etmedim kizb ü riya bu sözlerim cümle savâb (G.34.6)

2.15.9. Gazâ-yı Ekber

Gazâ, Allah için yapılan savaş demektir. Beyitlerde gazâ, nefisle mücâdele çerçevesinde ele alınıp işlenir. Nefisle mücâdeleyi büyük savaş olarak zikreden, “Dedi: Küçük cihaddan büyük cihâda döndük. Dediler: Nedir büyük cihâd? Dedi: Nefisle cihâddır.” (el-Aclûnî, 1997:375) hadisine beyitlerde telmihte bulunur. Bu beyitlerde “gazâ-yı ekber” nefisle mücâdeleyi ifâde için kullanılır:

Gazâ-yı ekberi nefse bize emr eylemiş ser-ver

Tutalım emrini biz de bize imdâd edip yâ Râb (G.33.3)

Nefis en büyük ve en zararlı düşmandır. Bu yüzden en büyük savaş nefisle yapılan savaştır. O kadar ki, bu savaşın yanında dünyanın diğer bütün savaşlarından geçilir:

Nefsine gazâ-yı ekber edenler

Geçerler dünyânın hep cidâlınden (G.177.4)

2.15.10. Şehîd

Divânda şehîdlerden “şâh-ı şehîd, şehîdeyn” gibi terkiplerle bahsedilir. Bahsi geçen şehidler Hz.Hüseyin ve Hz.Hasan’dır. “Şehideyn” tâbiri ile kastedilen de onlardır:

Ol sa’îdeyni’ş-şehîdeyn ol iki şâh-ı cihân

‘Aşk ilinde oldular şehîd-i sultân Kerbelâ (G.22.8)

Şehîdlerin şâhı ise Hz.Hüseyin’dir:

Çekdi bunca ‘askeri şâh-ı şehîdin önüne

Takdı ol dem seyfini şâh Hüseyin de beline (M.Ek-6.3)

Şehîdlerden, sevgili eliyle şehâdet şerbeti içip cennete gitmeleri dolayısıyla da bahsedilir:

Dest-i cânândan sunuldu şerbet-i şehâdet

Girdi Hüsyn Cennet'e buldu Hudâ'ya vuslat (M.Ek-6.6)

Beyitlerde şehîdle ilgili başka bir tasavvura rastlanılmaz.

2.15.11. Nûr

“Nûr, aydınlık ışık, parlaklık; varlığı gözlerimize gösteren veya gözlerimizde görmeye vesile olan şey anlamındadır. Bütün varlıkları yoktan varlığa çıkaran, gözlerimize gösteren Allah'tır, bu bakımdan O, göklerin ve yerin nûrudur.” (Akay, 2005:366) Nûr, beyitlerde “envâr, nûr-ı ‘aşk, nûr-ı vech, nûr-ı îmân, şûle-i nûr-ı tecellî, pür-nûr, envâr-ı Hû, çeşm-i envâr, nûr-ı Habîbullah, nûr-u İlâhî, nûr-ı zât, nûr-ı Hak, tecellî nûru, Hakk'ın nûru, cemâl-i nûr-ı Sübhân, nûr-ı irfân, âfitâb-ı nûr, hidâyet nûru, nûr-ı ferâset, nûrânî” gibi isim ve terkiplerle ele alınıp işlenir. Bütün varlıklarda Alah'ın nûru tecelli etmektedir ve her şeyin varoluşu, O'nun nûrundandır. Nûr, Esmâü'l-Hüsna'dandır. Esâsen bütün nûrların kaynağı Allah'tır, bütün âlemi nûrlarla dolduran Cenâb-ı Hakk'ın nûrlarıdır. Allah, Zâtının nûrunu âlemdeki eşyânın içine gizlemiştir:

‘Âlemi pür-nûr eden envâr-ı Hû

Her cihetle görünen didâr-ı Hû (G.190.1)

Gizleyip eşyâ-yı ‘âlem içre nûr-ı zâtını

Zâtına bürhân edip insânı hoş-vâr eyledi (G.226.3)

Nûr her varlığın ruhu ve sırrıdır. Bu öyle bir İlâhî sırdır ki taştan bile O'nun nûru görünür:

Ne sırdır bu ne esrârdır İlâhî

Hacerden görünür nûr-ı lâhî (G.211.1)

Hakk'ın nûru kâmil insanlarda tecelli eder ve bunu âşıklar görür. Mustafâ Rûmî Efendiye'de kâmil insânların nûrunu görmek nasîb olmuştur:

Kâmil insândan görünmüş nûr-ı Hak 'âşıklara

Hamdülillah Mustafâ'ya kâmil-i yâr eyledi (G.226.5)

Şem', nûrun gönülde tecelli etmesine teşbih unsuru olur. Hakk'ın nûru gönülde zuhûr edip de mum gibi yanınca, gönüldeki karanlıklar aydınlanır ve her şey nûrânîleşir:

Hak'ın nûru zuhûr edip dilimde şem'a-veş

Karanuları ışıdıp görürdüm cümle nûrânî (K.242.18)

Her kim tevhîde inanır ve Allah'ı zikrederse cân ili nûr ile dolar. Seherde yapılan zikir de gönlü nûr ile doldurur. Nûr, birçok yerde gönül kavramıyla beraber zikredilir. Nûr, âşıkın gönlüne tecellî eder ve âlem nûrle dolar:

Gönlüme nûru tecellî kılıp

'Âlemi hep dolu nûr eder (G.6.4)

Nûr sıklıkla, kalbi ve gönlü aydınlatan ışık, kandil, mum olarak değerlendirilir. Bu nûr, bazen Hz.Peygamber'in nûru da olabilmektedir:

Şu'le-i nûr-ı tecellîden sînende yak çerâğ

Varlığından pâk olup gördüklerini eyle sağ (G.125.1)

Yak çerağı kalbine nûr-ı Habîbullah ile

Durma yan server-i cümle enbiyânın 'aşkına (G.205.8)

Hz Muhammed, "âfitâb-ı nûr", "hidâyet nûru" gibi ifâdelerle zikredilir. Hz.Peygamberin yüzü Allah'ın nûr ismine mazhardır. Bütün âlem Resûlallah'ın nûr-ı vechiyle açılıp genişlemiştir:

Yâ Resûlallah vücûdun 'âleme verdi neşât

Nûr-ı vechinle hemîşe buldu 'âlem inbisât (G.119.1)

Bir beyitte de “*Enbiyâ'nın çeşm-i envârı Hasan ile Hüseyin*”(G.205.7) ifâdesi ile, Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin, Hz.Peygamber'in gözünün nûrları olarak nitelendirilir.

Divânda nûr kavramının nûr-zulmet tezâdıyla işlendiğini görüyoruz. Âşıkın gönlünün zulmetini (karanlığını) Resûl'ün aşkının nûru, kandil gibi aydınlatmaktadır:

Zulmet-i gönlüme eyle nûr-ı 'aşkından sirâc

Kılayım cürm ü günâh derdime 'aşkından ilâc (G.53.1)

Küfür zulmettir, imân da nûrdur. Aynı beyitte küfür ve imân ile zulmet ve nûr tezâd teşkil edecek şekilde kullanılmıştır:

Küfr-i zulmet içre nûr oldu imân

Görünüpdür sana hatt u hâlimden (G.177.9)

Sevgilinin gözleri âhûdur, yüzü de nûrdandır, nûr rengindedir:

Dil-rübâlar içre bir dildâra verdim gönlümü

Gözleri âhû yüzü envâra verdim gönlümü (G.239.1)

Sevgili'nin yüzünden imân nûru görünür ama münkirler bunu göremezler, sadece âşık görür:

Yüzünde nûr-ı imân göremez çün olan münkir

Bilemez sırr-ı dehânın o kim nâdân olur yâ Hû (G.186.4)

Sevgili, envâr istiâresiye de işlenir:

Ne kanda Mustafâ baksa görünüür

Gözümde çünkü envârum sen oldun (G.138.4)

Mustafâ Rûmî Efendi “Nûr içinde yatmak” deyimini babası ve mürşidi olan Halil Efendi için kullanmıştır. Onun kabrinde rahat ve huzûr içinde yattığını, Allah'ın rahmetine kavuştuğunu ifâde etmektedir:

Yâdolur dillerde ismi nûr içinde yatur cismi

Yokdur bu 'âlemde resmi sultân Halîlü'l Halvetî (G.225.6)

Beyitlerde bir de “nûr-ı ferâset”ten bahsedilir ki, ferâset mü'minin anlayışı ve sezişi anlamındadır. Muhakkik ve mukallid ancak ferâset nûruyla fark edilir:

Belî bu cümle 'ârifler yolu vahdetdir ammâ

*Muhakkik ü mukallid fark eden **nûr-ı ferâsetdir*** (K.Ek-20.75)

BÖLÜM 3: TASAVVUF

3.1. ‘Âşık

Divânda âşık için kullanılan isimler, tâbirler ve terkipler şunlardır: “‘Uşşâk, zümre-i uşşâk, ‘âşıkân, bezm-i ‘uşşâk, ehl-i ‘aşk, gürûh-ı ‘âşıkân, Pâdişâh-ı bâtın, kutb-ı cihân, kâmilân, derviş, dîvâne, Mecnûn, mesken-i kenz, ehl-i zevk, âşık-ı cânân, meyl-i âşık, âyine-i ‘âşık, esîr-i ‘aşk, meclis-i ‘âşık, sâhib-i hâlât, hâl ehli, mazhâr-ı ‘aşk, ehl-i mezâk, derd-i ‘âşıkâne, sâlik, sâhib-i serîret, harâbâtî, makbûl-ı hazret, ahyâr, niyâz-ı derd-mendân.”

Mustafa Rûmî Efendi’nin divânında ideâlize insan tipi “âşık”tır. Âşık divânda çok geniş olarak işlenmiştir. Beyitlerde âşıkın mahbûbu genellikle Allah’tır;

Ol cemâl-i mutlakın ‘aşkına düşeli bu cân

Geceler ta subh edip eshâra verdim gönlümü (G.239.6)

Olmuşam esîri ‘aşkın dinlemem sözünü halkın

Tâ ezelden zât-ı Hakk’ın ‘aşkıyam ‘aşkıyam (G.235.5)

Bazen Hz.Peygamber, bazen de mürşid âşıkın mahbûbu olarak karşımıza çıkar.

Âşıkların özelliklerinin anlatıldığı birçok manzume vardır. “Hazâ Meslek-i ‘Uşşâk” ismini verdiği uzun bir şiirinde âşıkların mesleklerini anlatır. Âşıkın muradı Hak’tır. Bunun haricinde bir arzusu yoktur. Bu sebeple o, hulûs-ı kalb ile Hakk’a yönelir. Âşık gönlünden masivâyı çıkarmış kişidir. Onun kârı uzlet ve halvettir. Cihanda gördüğü her şeyi vahdet tecellileri olarak kabul eder. Âşıklık yolunun en evvel şartı nefsin hevâsını terk edip, tevbe ederek Allah’a yönelmektir. Âşıkların yolu şeriâttir, zâdları ve azıkları da takvadır. Amellerini zevk için, âdet düşüncesiyle ya da gösteriş için değil sırf Hakk’ın rızası için yapar. Onlar ilmiyle amel ederler, amelsiz ilmin faydası yoktur. Amelden maksat da Allah’ı bulmak ve bilmektir. Âşık hâl ehlidir. Âşıklar yârin nazını severler ve onlar sevgilinin şarabını içerek sarhoş olup vahdet denizinde boğulanlardır. Yabancıların gözü onlardaki sırrı göremez, çünkü yüzlerinde iffet perdesi vardır.

Âşıkların hakiki halveti sivâdan gönü sınırmaktır ki, asıl uzlet de budur. Ruhsatla değil azimetle amel ederler. Âşıklık yolunda en önemli şey gönü korumaktır. Onlar da insan oldukları için bir hırkaya ve bir lokmaya ihtiyaçları vardır ve bu sebeple mâişetleri için halk ile görüşüp alış-veriş ederler, helâl yoldan çalışıp kazanırlar ama bu gönüllerinde yer tutmaz, gönüller hep Allah'ladır. Âşıkların orucu dünyanın geçici nimetlerinden istifâde etmemektir ve bir ömür boyu bu oruç devam eder. Bu orucun iftarı bekâdır, ahirette Sevgili'ye kavuşmaktır, O'nun cemâlini görmektir. Bu onların en güzel ziyafetidir. Onlar ki Sevgili'nin cemâlini görmek için canlarını kurban ederler. Âşıklar nâfile ibâdetlerle Allah'a yaklaşırlar ve bunun sonucunda Hak onların gören gözü, işiten kulağı, tutan eli ve yürüyen ayağı olur. Âşıkın dünyasında kesrete ve ikiliğe yer yoktur. Onlar vahdeti esas tutmuşlardır. Âşık nâm, nişân ve kerâmet peşinde değildir; kendisini gizler. Âşık benliğini terk eder, kendini unuttur, böylece vuslata erer. Öyle bir hâli vardır ki sürekli gözünden yaş akar. Bu hâlin sebebinin kendi gönü de bilmez. Bu ağlayış hasretten, ayrılıktan veya korkudan değildir, aşkın gereğidir.

Arayan derdine dermânı bula 'âşık olanların yüzü mü güle

Ağlayı ağlayı çıkmışlar yola gözleri yaşını silip giderler (G.81.2)

O âşıklar ki zâhirde gösterişsizdirler ama mânâ âleminin padişâhdırlar. Fenâ denizinde boğulup bekânın incisi olmuşlardır. Her türlü bilinmez sınırları kerâmetle keşfederler. Âşıklar görünüşte Mecnûn gibi deli divâne gezerler ama bütün dertlilere ve dîvânelere dermân yine onlardır:

Deliyiz dîvâneyiz Mecnûn gibi gezeriz zâhirâ

Dertliye dîvâne dermân olan bizden olur (G.79.6)

Görünüşte âdi elbiseler giymiş fakirlerdir ama sonsuzluk hazinesinin meskeni onlardır:

Gerçi sûrî Mustafâ ednâ kabûlular biziz

Mesken-i keniz içre bî-pâyân olan bizden olur (G.79.7)

Gerçek bilgililer ve sohbet erbâbı da âşıklar gürûhundadır:

Biz gürûh-ı 'âşıkânız 'ârifân bizden olur

Kanda var ise bir erbâb-ı zebân bizden olur (G.79.1)

Cânâna âşık olan âşıklar cânâ safâ veren cânândan bahsederler. Âşıklar tâ ezelden dert ehlidir. Bu sebeple de cânâ devâdan bahsederler:

Biz ‘âşık-ı cânânlarız cânâ safâdan söyleriz

Tâ ezelden dert ehliyiz cânâ devâdan söyleriz (G.104.1)

Âşık aşktan kaynaklanan bütün sıkıntılara göğüs germeye hazırdır. Tâ ezelden aşk ateşiyle yanan âşık bu ateşin yakıcılığından dolayı aşkıdan vazgeçmez:

Tâ ezelden nâr-ı ‘aşka yanageldim ‘âleme

Mazhar-ı ‘aşk nârıyım sûzânededen etmem ferâğ (G.123.2)

Âşık tabiblerde derdine çâre aramaz, zira tabipler onun derdine çare bulamaz. Onun derdinin dermânı yine kendi derdidir:

Tabîbâ çek elin sen çâre kılmakdan bana zirâ

Ki ‘aşkın derdine derdi yine dermân olur yâ Hû (G.186.6)

Âşıklar dünyayı da ukbâyı da istemezler; onların gönlü Sevgili’ye âşinâ olduğundan O’ndan başka bir şeyle tatmin olmazlar, sadece Sevgili’yi isterler:

N’ider dünyâyı ‘âşıklar n’ider ukbâyı sâdıklar

Seninle âşinâlıklar bulan diller seni diler (G.80.2)

Onlar cihânda şöhret olmayı ve şânı da istemezler. Amaçları gönüllerinde Yâr ile vahdet bulmaktır. Aşkın esiri olanlar cânâdan ve bedensel isteklerinden de geçerler:

Esîr-i ‘aşk olan cânâdan geçermiş

Safâ-yı cân bulan tenden geçermiş (G.111.1)

Âşık için ölüm korkulacak bir şey değildir. Can vermek kolaydır ama yârin ayrılığını çekmek ve tekrar O’na kavuşmak için beklemek zordur:

Firkat-ı dildârı çekmeden ‘âşık

Cân vermesi kolay vasl-ı dildâr güç (G.56.4)

Sevgilinin cemâlini görmek âşıklar için büyük bir bayram günü olarak nitelenir. Sevgilinin yanağının ve dudaklarının feyzi âşık için cân ve hayat suyu olur:

'Yd-ı ekberdir cemâlin ru'yeti 'âşıklara

Feyz-i la'l-i leblerin âb-u hayât u cân olur (G.69.2)

Hak âşıkları, derde düşüp ağlarlar, sular gibi çağlarlar, gece gündüz inlerler, cân dan ve baştan geçerler, mihnet ve gam çekerler, yâr için âh u zâr ederler, yâri diledikleri için ağyârı terk etmişlerdir, geceleri uyanıktırlar, aşk ateşiyle yanmaktadırlar:

Hakk'a cân dan 'âşık isen 'aşk oduna yanık isen

Geceler uyanık isen gel yanıma Hû diyelim (G.165.1)

Âşıkların günleri sıkıntı içinde geçer ama onların bir özelliği de bu sıkıntılara karşı sabretmek ve şükretmektir:

Mihnet ü gamla geçer 'âşıkların günleri

Sâbir ü şâkir olur cân-ı Cennet isteyen (G.178.3)

Âşık, aşk kadehinden içip sarhoş olur deryalar gibi çoşar. Aştan kisbet giyer, bu yüzden çok kınanmıştır ama nefsi-nikbeti yenip pehlivân olmuştur:

'Aşkdan geydim kisbeti çok çekdim melâmeti

Yendim nefsi-nikbeti pehlivân oldum yine (G.202.12)

Aşkın harâreti âşıkın canını yakar ve kendinden geçip gündüzü geceyi bilemez hâle gelir. Ancak sâkinin ona vereceği halvet şerbeti bu harâreti dindirir:

Harâret yakdı cânımı bilmez oldum subh u şâmı

Yetiş sâki doldur cânı ne 'aşkdır halvet şerbeti (G.230.2)

Maşuklar âşıklarına bazen cefâ bazen de vefâ ederler ama şâirin maşuku ona sürekli cefâ etmektedir, cevri oklarını onun sînesine gönderip gönlünü yaralayıp kana bulamaktadır:

'Âşık ma'sûk kılar gâhi cefâ gâhi vefâ

Görmedim vefânı cevri ber-karâr olmaktadır (G.75.3)

Tîg-ı cevriyle vurup bu sînemi

Bu dil-i mecrûhumu kan etme (G.145.2)

Yârin vefâsını isteyen âşık cefâsına da katlanmak zorundadır:

Katlanır elbette yârin cevri cefâsına

‘Âşık isterse hemîşe yârinin vefâsını (G.228.6)

Eğer âşık yârin cefâsına katlanamıyorsa kadri yoktur.

Yârdan gelen acı ve tatlı her şey güzeldir. Aşk bazârına gitmemiş, ezelden derdini almamış olanlar bunu anlayamazlar. Âşıkın nesi varsa maşûkun yolunda fedâ eder. Bir cânı vardır onu dahi maşuku yolunda kurban etmeye hazırdır.:

‘Âşıkın her nesi varsa hep verir ma’sûkuna

Bir cânı vardır gerekdir ol dahi kurbânına (G.196.2)

Âşık ne kadar cefâ görse de aşk yolunda çekilen cefâlar hep safâdır. Yâri onun vefâdârıdır. Yârin derdine düşen âşıkların bütün işi âh u zâr etmek ve gece gündüz zikretmektir. Âh u efgân eden âşık için bülbül bir benzetme unsuru olur:

Etdiği yârin cefâ cevri safâdır ‘âşık

Çek cefâsın yârin ey dil ol vefâdarın senin (G.137.2)

Mustafâ Rûmî gülşende âh u afgân eder anda

Bülbül olup bağ-ı tende öten diller seni ister (G.80.5)

Âşık-maşuk ilişkisi bülbül-gül alegorisiyle anlatılır. Âşıkı temsil eden bülbülü konuşturur. Ona, güle âşık olmasının bu yüzden sabahlara dek inlemesinin sebebini sorar. Zira bülbülün inlemesi şâirin de bağırmı delmektedir. Çünkü o da âşıktır. Gülistanda figân eden bülbülün efgânı âlemi tutmuş ve dillere destân olmuştur. Bülbül bir âşık timsâlidir. Âşıklar ondan aşkın sırrını öğrenirler ve bülbül âşıkın aşkını arttırır:

Gel ey bülbül sana vardur suâlim söyle ey bülbül

Güle 'âşık isen söyle ne gördün gülde ey bülbül
Nedir âh u enînin her geceler subh olunca tâ
Delersin bağırımı delik delik zârunla ey bülbül
Eger âşık isen güle gülün rengi fenâ ola
Ne gördün gülde gel söyle güle feryâd ne ey bülbül
Gülistânda olan hâlin figân etmek durur şânın
Tutup 'âlemi efgânın dile destân ey bülbül
Gel ey bülbül-i şûride düşürme bizi de derde
Görüp dildârını gülde haber ver bize ey bülbül (G.143.1,2,3,4,5)

Âşık bazen de mum etrafında dönen pervânedir:

Senin âteş-i 'aşkınla nice demdir yanar cânım
Ruhun şem'ine her dâim nice döner ki pervânım (G.172.1)

Âşıkın sevgilisinin güzelliği için saçlar ve ok teşbih unsuru olur. Sevgilinin saçlarından atılan oklar âşıkın cânına kasteder ama âşık bu oklardan şikayetçi değildir çünkü sevgilinin saçları âşıkların derdine çâre olur:

Deste deste olmuş sol u sağında herbirisi güyâ çeker bağında
'Âşıklara tutmuş ok var yanında kasd eder sevdiğim cânâ saçların (G.141.5)

Leylâ'nın zülfünün sırrını anlamak için Mecnûn olmak gerekir. Mecnûn olmayan onun zülfünün sevdâsının ne anlama geldiğini bilemez.

Âşık o kadar dertlidir ve bu dertle öyle bir âh eder ki, onun âh oku mermerî taşı delip geçer:

Ehl-i 'aşkın tîg-i âhu mermerî taşdan geçer
Sâlik-i Hakk'ın nigâhu cân ile başdan geçer (G.90.1)

Bir beyitte de âşık, aşk meydanında zülfün çevgânına başını top eyler:

Başını top eyle gel gir bu 'aşk meydânına

'Âşık isen ey gönül gir zülfünün çevgânına (G.191.1)

Âşıkın rakibi münkirdir. Münkirin attığı oklar âşıkın sabırlı sinesine çarpar ama zarar vermez. Çünkü münkirin yayı dünya malından yapılmış olduğundan çürüktür:

Mâl-ı dünyâdan düzülmüş münkirin yayı çürük

Özüne tutmuş yayını okları taşdan geçer

*Münkir oklar arzeder **sabr-ı sine-i 'âşık***

Münkir okundan diler ammâ ki iş işden geçer (G.90.4,5)

Âşıkların diğer bir rakibi de zâhidlerdir. Beyitlerde sık sık âşıklarla zâhidler karşı karşıya getirilir. Âşıklar övülürken zâhidler şekilciliklerinden ve samimiyezsizliklerinden dolayı eleştirilir. Hatta bir beyitte âşıklar zâhidlere bedduâ ederler:

Bed-duâsın aldı 'âşıkların ol zâhid yine

'Âşıkânın etmedi gönlünden asla ictinâb (G.34.4)

100 numaralı şiirinde âşıkların sözlerinden bahseder. Âşıkların sözlerini önemsiz, boş sözler gibi görmemeli zirâ bu sözler gönüllerinin hikmet hazinesinden dillerine gelir. Onların sözleri gönül denizin içindeki hakikat incisidir ve onların sözleriyle hikmet deryâsı coşar. Fakat âşıkların bu inci gibi sözleri münkire cefâ okudur, câhil olduklarından bu sözler onlara tesir etmez. Âşıkların gönülleri hep yârin fikri ve zikri ile dolu olduğundan onların dostlarına söylediği sözler de hep yârin zikri ile ilgilidir. Âşıkların divânını okumalıdır. Bu sayede hem aşkımız artar hem aşk derdimize teselli buluruz. Âşıkların sözlerini anlamak için âşık olmak gerekir. Âşksız olan cânlara bu sözler bir mânâ ifâde etmez:

'Âşıkın sözlerini fehme etmeğe 'âşık gerek

Neylesin 'âşksız olan bî-cânlara merdâne söz (G.100.5)

*Münkire tîg-i cefâdır 'âşıkın **gevher sözü***

Mustafâ söyleme te'sîr eylemez nâdâna söz (G.100.7)

Âşık için beyitlerde Hallac-ı Mansûr ve Mecnûn teşbih unsuru olur. Âşık için Mansur gibi darağacına çıkıp idâm edilmek gam değildir:

'Âşıka Mansûr-veş çün dâra çıkmak gam degil

Dârı gördü bildi kim derdine dermân gösterir (G.93.6)

Mecnûn, âşık için, aşktan dolayı kendinden geçip çarşı-pazar gezmesi yönüyle benzetme unsuru olur:

Düşeli 'aşkına dilde koymadı sabra karâr

Gezdirip sûk u bâzârı eyledi Mecnûn beni (G.233.4)

Âşıkın boynuna aşk zinciri takılmıştır. Aşk onu Mecnûn'a döndürmüştür ki Leylâ'nın arzusunu çekip melâmet-şân olmuştur:

Takıldı boynuma zencîr-i 'aşkın eyledi Mecnûn

Çeker arzû-yı Leylâ'yı melâmet-şân olur yâ Hû (G.186.3)

Âşıkların tekkedeki halleri klasik edebiyatımızdaki mazmunlarla da anlatılır. Tekkede âşıklar toplanır, muhabbet meclisi kurulur. Şeyhin dudaklarından dökülen sözler âşıkları kendinden geçirip sarhoş eder:

Meclis-i mahabbet kuruldu güyâ doldu kadehleri oldu müheyyâ

Şarâb-ı lebinden sunar sâkiyâ 'âşıklara yine sekrân görünür (G.96.2)

Âşıkların bir özelliği de gecedен seher vaktine kadar uyanık olmalarıdır. Bu vakitte âşıkın gözüne başka hiçbir şey görünmez, gördüğü hep dîdârdır:

Âşık olanlar yârine şeb-tâ-seher bîdâr olur

Gayrı görünmez gözüne hep gördüğü dîdâr olur (G.95.1)

Âşıkların hidâyet ve nidâ vakti seherdedir. Hakikat kapıları ve hâcet kapısı da âşıka seher vaktinde açılır. Onun bütün duâları da seherde kabul olur. Bu yüzden âşıklar seher vaktinde uyumamalıdır.

Mustafâ Rûmî kendisi de bir âşıktır. Divânda anlattığı âşık tipi aslında kendisidir. Şâir âşıklar zümresinden olduğu için çok mutludur. Halk ona ne derse desinler hiç önemli değildir çünkü onu âşıklar zümresine yazmışlardır:

Her ne derlerse desinler Mustafâ Rûmî'ye hoş

Hamdülillah yazdılar zümre-i 'uşşâkdan beni (G.224.5)

Divândaki âşıkların ahvâlini anlattığı birçok gazelinden biri de şöyledir:

Katreyiz zâhirde gerçi ma'nâda 'ummân biziz

Kendi ikliminde dâim hükm eden sultân biziz

Seyredip sahrâ-yı cânı fâriğ ü azâde dil

Cümleden pinhân olup tâ cism içinde cân biziz

Berk-i 'aşkla mahz edip perdeyi açmışız gözü

Zerreden 'âlemleri seyr eyleyen seyrân biziz

Şevk-i 'aşk içre demâdem cân ile bâzâr edip

Ol bâzâr içre her an 'aşk ile devrân biziz

Herkesi kandığı yerden veririz dâim sebak

Mustafâ Rûmî bu yolda sâhib-i iz'ân biziz (G.Ek-4)

3.2. Tarikat, Mezhep, Meşrep

Tarikat yol anlamındadır. Beyitlerde tarikat “tarîk-i Hak, râh-ı hidâyet, hakîkat râhı, tarîk-ı 'aşk, tarîk-i istikâmet, semt-i tarîkat” gibi terkiplerle ala alınıp işlenir. Mustafa Rûmî Efendi'ye göre tarikattan maksat Hakk'a ulaşmaktır:

Vâsıl-ı Hak olmadır ancak tarîkatdan garaz

Nefsini fehm etmedir mürşide hizmetden garaz (G.115.1)

Hak yolunun yolcuları, “Târîk-i Hakk’a sâlikler” ifâdesi ile işlenir. Bunlar ümmetin en hayırlılarıdır ve bunlar için zevk ibâdettedir:

*Velîler cümle sâdiklar **tarîk-i Hakk’a sâlikler***

Bulurlar zevki tâ’atde bular ahyâr-ı ümmetdir (K.Ek-20.68)

Tarikat bir aşk yoludur. Bu yola girenler mâsivâyı gönlünden çıkarmalıdır, uzleti ve halveti ihtiyar etmelidir:

***Tarîk-i ‘aşka** girenler sivâyı def’ eder dilden*

Ki zirâ ‘âşkın kârı hemân ‘uzletde halvetdir (K.Ek-20.49)

Şeriat olmadan tarikat olmaz. Tarikat semtine şeriat kanadıyla uçulur. Şeriat dâiresine girmeyen ve şeriatın kurallarına uymayan kişi tarikat ehli olamaz:

*Şer’in cenâhını aç **semt-i tarîkata** uç*

Bâlâyâ eyle ‘urûc ikrâr-ı tevhîd ile (G.204.5)

***Tarîkat ehli** olamaz kişi*

Şerî’at hizmeti kâr olmayınca (G.210.6)

Şeriat selâmet yolu, tarikat ise hidâyet yoludur. Tarikat bir beyitte de hakikat yolu olarak ele alınır. Yakîn ehli olan âriflerin yolu tarîk-i istikâmet olarak anlatılır:

Yakîn ehli olur ‘arif şuhûdu zevk-i vicdândır

*Sakamet olmaz onlarda **tarîk-i istikâmetdir*** (K.Ek-20.23)

“Maruf olan tarikatların sayısı onikidir.” (İz, 2000:165) Bir beyitte de buna işaret ederek oniki tarikat ifâdesi kullanılır:

Cümle ‘âriflerin serveri hep âşıkların dilberi

***On iki tarîkin** pîri sultân Halilü’l-Halvetî* (G.225.7)

Şâir Halvetiyye tarikatına mensup olduğundan, tarikatla kastedilen Halvetîlik’tir:

Gözlere perde külâhum gizledim zilletde câhum

Bileceksen Hakk'a râhum halvetîyem Halvetîyem (K.235.17)

Mustafa Rûmî Efendi, milletinin ehl-i sünnet ve mezhebinin Hanefî olduğunu belirtir:

Milletim ehl-i sünnetdir çok şükür dînim İslâm'dır

Der isen mezhebin kimdir haneftiyem Haneftiyem (K.235.8)

Meşreb kavramı ise tasavvuf çerçevesinde âşıkâne bir edâ ile ele alınır:

Herkese kandiğı yerden vermeli dâim sebak

Çün sıfât ehli olanın meşrebi cân olmalı (G.Ek-17.2)

3.3. Tarikatlarla İlgili Kavramlar

3.3.1. Abdal

“Abdal, sayıları yedi, yetmiş ya da kırk olarak gösterilen evliya zümresidir. Abdal tabiri ayrıca dünyadan habersiz yaşayacak kadar kendini âhirete, gönlünü Hakk'a veren insanlar için kullanılır.” (Uludağ, 20001:21) “Bunlar az konuşan, az yiyen, az uyuyan Hak âşığı kimselerdir. Abdal sözü aynı zamanda derviş yerine de kullanılmıştır.” (Gölpınarlı, 2004:5) Beyitlerde abdal kelimesi gösterişsiz olmak, görünüşteki fakirlik, insanlara zahirde kötü görünmek anlamlarında dervişlerin bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Hak âşığı zâhirine bakılırsa gösterişsiz ve fakirdir. Bu yönüyle ona bir değer verilemez ama onlar görünmeyen âlemin, iç âlemin sultânı ve hünkârdırlar. Yani onların zenginlikleri dışta değil içtedir:

Görünür sûret-i zâhirde abdâl

‘Âlem-i sûretde lâkin hünkârdır (G.78.4)

Sûret-i zâhirde abdâl olmuşuz

‘Âlem-i sûretde gör ki sultânuz (G.101.13)

Bu özellikleriyle onları sûrete önem verenler bilemez, ancak kendileri gibi sûreti sûrette mahvetmiş olan erenler onları anlayabilirler:

Kimse fehm etmez bizi biz sûretin abdâhıtz

Sûreti sûretde mahvetmiş olan bilir bizi (G.241.4)

3.3.2. Kalenderî

“Kalenderiyye tarikatına mensup olan kişiye “Kalenderî” denir. Halk arasında da yoksul ve kimsesiz kişiye “Kalender” denir.” (Gölpınarlı, 20004:172) Bir beyitte geçen “kalender dervişem” ifâdesiyle kastedilen mânâ da fakirliktir. “Kalenderîliğin ana karakterini teşkil eden iki telakki ‘fakr’ ve ‘tecerrüd’dür.” (Ocak, 1999:143) Kalenderîler fakirliği özellikle tercih ederler. Şâir de fakir oluşu yönüyle Kalenderî dervişlerine benzediği için “kalender dervişem” ifâdesini kullanmıştır. Bu hâlden de şikâyetçi olmayıp bilakis tevekkül ederek âlemde rahat bulunduğunu ifâde etmektedir:

Hakk’a tevekkül kılmışam ‘âlemde râhat olmuşam

Ben bir kalender dervîşem ben dervîşânı neylerem (G.170.6)

3.3.3. Melâmî

“Melâmet, kınamak, azarlamak anlamına gelen bir sözdür. “Melâmî” kınanmaya amaç olan demektir. Çeşitli tesirlerle hicretin ikinci yüzyılında meydana gelen tasavvuf, bünyeleşip tarikatlar meydana geldikten sonra sûfîler, kendilerine mahsus serpuşlarıyla, giyimleriyle halktan ayrılmışlardır. Gene tasavvuf içinde bir zümre, zikir törenleriyle hususî giyim ve kuşamlarıyla halktan ayrılmayı hoş görmemiş, tasavvufun gayesine zıt bulmuştu. Bu yüzden tasavvuf ehlinin kınamasına uğramışlardır. Bu zümre mensupları da daha ileri giderek yaptıkları hayrı gizlemek, kötülüklerini gizlememek, hatta kendilerini halka kınatacak hareketlerde bulunmak esasını kabul etmişler ve “melâmîler” adını almışlardır.” (Gölpınarlı, 2004:213)

Beyitlerde melâmîlerin tanınmayacak şekilde giyinmelerinden bahsedilmektedir:

Melâmî anlara derler bilinmeye o sûretle

Ne tâc ile ridâsından na şâl ile ne kisvetdir (K.Ek-20.70)

Melâmet, âşıkların da bir özelliğidir. Âşıkların asıl zenginliği gönüllerindedir bu sebeple onların görünüşteki hallerine ve tavırlarına bakıp da tân eylememelidir:

Zâhir ahvâl ü etvârın görüp ta’n eyleme

‘Adet-i zillet-i melâmetdir mücâz-ı ehl-i ‘aşk (G.132.2)

Vahdet meyinden içen âşıkın sözü efsânedir, hâli de melâmet:

İçelden Mustafâ vahdet meyinden

*Sözü efsânedir **hâli melâmet*** (G.48.9)

Melâmet bir noktada bir zillet halidir. Âşık melâmeti ve zilleti kendi isteğiyle seçer. Bundan evvel gelenler dildârın gamını çekmişlerdir; âşık da melâmet zilletini çekmekten usanmamalıdır:

Çekdiler evvel gelenler bu gam-ı dildârı hep

*Sen dahi **zillet-i melâmet** çekmeden usanma hiç* (G.52.7)

Melâmet bir beyitte tîre (oka) benzetilmektedir. Âşıkın sînesi melâmet tîrine kalkan olamaz:

‘Âşk bâzârında anun yokdur bahâsı zerrece

*Sîne-i ‘âşık **melâmet tîrine** kalkan değil* (G.155.6)

Şâir, şân ve şöhretten geçmiş, bütün varını yağmaya vermiş ve melâmet mülkünün sultânı olmuştur:

Şöhret ü şânı kamu varımı verip yağmaya

*Ben **melâmet mülküne hünkâr** olam şimden gerü* (G.188.2)

3.3.4. Halvetî

Halvetiyye tarikatına mensup olanlara “Halvetî” denir. “Tamamen sünnî bir tarîkat olan ve 14.asırda ortaya çıkan Halvetiyye’nin kurucusu Ebû Abdullah Sirâcuddin Ömer b. Ekmeluddin Gıylanî el-Halvetî (ö.750/1349)’dir.” (Altıntaş, ?:177)

Bu zât zamanının büyük kısmını halvette geçirdiği ve halvette kalmayı çok sevdiği için kendisine ayrıca “halvetî” lakabı verilmiştir. Hacca gittiğinde sahrada dolaşırken, bir gün içi boş ve büyük bir çınar ağacı görüp, halvete niyetle kırk erbaîni (40X40) birbiri ardına tamamladığını, te’sis ettiği, tarîkatın adına “Halvetiyye” denilmesinin nedeninin de bu olduğu söyleniyor. (Eraydın, 1994:389)

“Halvetîliğin temeli “zikrullah”tır. Halvetiyye Tarîkati’nde zikir için mürid diz çöküp kibleye karşı oturur, mâsivâyı hatırdan çıkardıktan sonra Allah Teâlâ’yı mülâhaza ederek önce başı sağ omuz tarafına çevirip “Lâ ilâhe”, sonra sol tarafa kalp üzerine doğru çekip, darp edâsıyla “illâllah” der. Bunu 33 veya 165 kez tekrarlar.” (Eraydın, 1994:390)

Mustafa Rûmî Efendi 154 numaralı şiirde bu mânâyı kasteder:

Ey gönül cümle sivâdan pâk olup dergâha gel

Başla sağdan “Lâ ilâhe” solda illâllah’a gel (G.154.1)

“İnsan kendisini her türlü geçici heveslerden, dünya nîmetlerinden kurtararak Hak’ka yönelmelidir. Zikrin amacı Allah’tan başka bir varlığı düşünmemek, her varlık türünde Allah’ı görmek, “çok”luktan kurtularak “Bir”liğe ulaşmaktır. Zikir, biri gönülle, biri de dille olmak üzere iki türdür. İnsan elinde olmayan bir sürü sebepler yüzünden kötülükle kaynaşan ruhunu zikir ile arıtır. Gönlünü, Allah’ın tecellisi için bir ayna niteliğinde her türlü heves pasından temizler.” (Erünsal, 1987:566)

Bu amaçla halvete çekilir.

“Halvet; تنها yere çekilme, yalnız kalmadır. Halvet etmek; büsbütün yalnız durmak veya biri ile tenhaca konuşmak üzere kimseyi içeriye almamaktır. Halvete çekilmek; ibadet, zikir, riyazet ve murakebe ile meşgul olmak üzere تنها bir hücreye kapanmak; halvete girmek, halvet etmektir.” (Abdulkadiroğlu, 1991:13)

“‘Halvetiyye’ kelimesindeki ‘Hı’ sîvadan kalb kuvvetine, ‘lâm’ zikir lezzetine, ‘vav’ zâhir ve bâtını korumak ile ahde vefâyâ, ‘te’ temkîne, ‘ye’ zorluklardan sonra kolaylığa, ‘he’ ise müşâhadeye delâlet eder.” (Eraydın, 1994:390)

“Halvetiyye’de seyr-i sülûk yedi isimle (Esmâ-i Seb’a: Lâ ilâhe illâllah, Allah, Hû, Hak, Hayy, Kayyûm, Kakhâr) yapılır.” (Uludağ, 1997:394)

“İstiğfar ve salavat ile başlayıp, yedi ismin ilkinin esrârının keşfinden sonra diğerine geçmek sûretiyle zikirleri tamamlamak seyr u sülûkun mânevî bir kanunudur. Tarîkatta esas olan kalbi tasfiye, her an “Kelime-i Tevhîd”i dilden düşürmeme, mâsivadan uzaklaşım, zikr-i Celâl ile meşgul olmaktır. Yedi isme karşılık nefsin yedi sıfatı vardır: 1-Nefs-i emmâre: Bu, kesif zulmet hicâbıyla örtülü makâmdır. 2-Nefs-i levvâme:Hafif zulmet hicâbıyla örtülü bir makâmdır. 3-Nefs- mülhime: Nûr ve zulmet arasındaki hicâblarla örtülü makâmdır. 4-Nefs-i mutmainne: Nûrâniyete yükselen hicâblar makâmıdır. 5-Nefs-i râdiyye: Hicâbların devamlı incelmeye yüz tuttuğu makâmdır. 6-Nefs-i mardiyeye: Hissedilir olan ve hissedilmeyen hiçbir perdenin kalmadığı makâmdır. 7-Nefs-i kâmile: Nefislerin nihâyet bulunduğu makâmdır.” (Eraydın, 1994:393)

“Sıfatlarla sülûkun türleri, âlemler, hâller, mahaller, vâridler, şühûdlar, isimler ve nûrlar arasında belli bir ilişki vardır. Meselâ, birinci makamda nefsin sıfatı

“emmâre”, sülûkun türü “seyr ilellah”, âlemi “şehadet”, hâli “zevk”, mahhalli “sadr”, vâridi “şeriat”, şühûdu “tevhîd-i ef'al”, ismi “lâ ilâhe illâllah”, nûru “mavi”dir. İkinci makâmın da kendine has sıfatı, seyri, âlemi, hâli, mahalli, vâridi, şühûdu, ismi, rengi ve nûru vardır. Bu durum değişerek yedinci makâma kadar devam eder. Sûfilere göre Allah ile kul arasında bazısı zulmetten, bazısı nûrdan yetmiş bin perde vardır. Yedi makamdan her birine on bin perde düşer. Mürîdin bir üst makâma geçebilmesi için on bin perdeyi aşması gerekir.” (Uludağ, 1997:394)

“Yedi isim tamamlanıp, her ismin kaldırıldığı perdeler sona erince kurbiyet kemâle ermiş olur. Bu minvâl üzere menzilleri geçip, mertebeleri tamamlayan bir mürîd, hilâfet makamına yükselerek, insanları irşâd salâhiyetine hak kazanır.” (Eraydın, 1994:391)

Halvetiyye tarikatında mürîdin her gün tek başına okuduğu zikirler, dualar ve virdler vardır. Bunlar haftanın günlerine göre değişir. Ayrıca haftanın belirli günlerinde tekkelerde cehrî olarak topluca icra edilen zikre “darb-ı esmâ, devrân, hadrâ” gibi isimler verilir. Devrânda ilâhiler okunur. Oturarak bir halka oluşturan müridler zikre ayakta devam eder, daha sonra devrâna başlarlar. Halvetiyye’de nefsin kötülükten ve günahlardan arındırılması esastır. Bunun yolu da dille, kalple, ruhla ve sırla yapılan zikirdir. Genellikle tasavvufta önem verilen az yeme, az konuşma, az uyuma, inzivâ, zikir, fikir, şeyhe gönülden bağlı olma ilkelerine Halvetîlik’te hassasiyetle uyulur. Müşâhede mertebesine ulaşmak için mücâhede şarttır. (Uludağ, 1997:394)

“Vuslat, gayretle meydana gelir. Çilesiz hâl olmayacağı gibi, meşakkatsiz de kurbiyyet düşünülemez.” (Eraydın, 1994:392)

Mustafâ Rûmî Efendi, “halvetî dervişleri” redifli bir gazelinde halvetî dervişlerinin bu özelliklerini şu şekilde anlatır:

Fakr u fenâ zümresi halvetî dervişleri

Medhe sezâ cümlesi halvetî dervişleri

Şâh-ı ‘aşkın kulları hizmeti makbûlleri

Dost bağçesi gülleri halvetî dervişleri

Halka-i zikre girer tenleri ‘üryân eder

‘Aşkile devrân eder halvetî dervişleri

Cennetdir halvetleri hikmet söyler dilleri

Halleder müşkilleri halvetî dervişleri

Fenâdan fenâ olur cümleden nihân olur

Gizlice sultân olur halvetî dervişleri

Halvetlere üşenler nefsile güreşenler

Halk için sevişenler halvetî dervişleri

Pîr yedinden kevseri içenleridir ekseri

Mehdî Sultân Askerî halvetî dervişleri

Dostuna yeksân olur düşmana sultân olur

Sâhib-i iz'ân olur halvetî dervişleri

Şeyh Mustafâ tenbel ol huzuru dergâhda bul

Her biri Hakk'a makbûl halvetî dervişleri (G.222)

3.3.5. Dervîş, Erenler

“Dervîş yoksul kişi anlamındadır; terim olarak bir tarikata intisâb eden kişiye denir.” (Gölpınarlı, 2004:86) Beyitlerde dervîş, kendi benliğinden vazgeçmiş, dünyânın malını mülkünü terk etmiş kişidir. Dervîş fenâyâ gönül verip ömrünü zâyî etmez. O bekâyâ müteveccihdir, bekâyı kazanmaya engel olduğu için dünya sevgisini kalbinden çıkarmıştır ve vahdet köşesine çekilmiştir. Dervîş riyâzet ehlidir; az yer, az içer, az uyur. Hak'tan gelen her şeye râzıdır:

Mustafâ rızâda ol dervîş isen

Hakkına her ne ki olursa vâki' (G.121.5)

Dervîşler zikirle kalplerini temizlerler. Gece gündüz zikirle meşguldürler. Boş sözlere ayıracak vakitleri yoktur. Zühd ve takva üzere yaşarlar. Halvete çekilip Hakk'ın mazharı olurlar. Kimsenin dedikodusunu etmezler. Riyâ ve ucbdan çekinirler. Halk kendilerine dervîş desin diye dervîş olmazlar:

Gitme riyâ semtine ‘ucb yoluna

*Bana **dervîş demek için** her taraf* (G.126.5)

Dervîşlerin bir özellikleri de geceleri ibâdet ve zikirle meşgul olup seher vaktinde de uyanık olmalarıdır:

Olagör geceler kâim nice gündüzleri sâim

*Eger **dervîş isen** dâim uyanık ol seherde* (G.207.7)

Dervîşlerin mekânı tekkedir. Tekkenin başında pîr bulunur. Sâki elinden dervîşler halvet şerbetini içerler:

*Sâki şerbeti getirsin **dervîşler** gelsin otursun*

Hep bir ağızdan içilsin vahdetdir halvet şerbeti (G.230.7)

Divânda sözü edilen dervîşler halvetî dervîşleridir. Bunlar bir beyitte devrâna girip topluca zikretmeleri dolayısıyla zikredilir. Şeyhin bir işâretiyle dervîşler soyunur ve ayakta bekleyerek devrân için hazır olurlar:

*İşâret nigâhı oldu siz görün **soyunun dervîşler** tîz ‘uryân olur*

Kıyâm üzre durun siz hâzır olun sâlik olanlara devrân görünüür (G.96.4)

Halvetî dervîşleri ifâdesinden başka bir beyitte de “kalender dervîşem” ifâdesine yer verilmektedir ki bununla Mustafâ Rûmî Efendi kendi fakirliğini ve dünyalık bir şeyinin olmadığını vurgulamaktadır.

Beyitlerde erenler, sohbet ehli olmaları ve sohbetlerinin tatlılığı dolayısıyla zikredilir ve “*Îlâhî sen nasîb eyle **erenler sohbetin** dâim*”(K.Ek-20.100) ifâdesi ile erenlerle sohbetin devamı dilenir. Bir beyitte de tekkede zikir için toplanmaları vesilesiyle zikredilir. Esasen erenler, dervîş kavramının taşıdığı mânâdan farklı bir mânâ taşımamaktadır.

3.3.6. Mürşid, Şeyh, Pîr

Divânda mürşid “Mürşid-i kâmil, şeyh, sultân, kutb-ı a’zâm, gavs-ı ekber, rehber-i râh-ı hakikat, menba’-ı feyz-i Hudâ, nûr-ı zât-ı Kibriyâ, merd-i kâmil, zât-ı pîr, râbita-i mürşid, Lokmân, Merd-i Hudâ, kâmil insan, gözleri mestân, âfet-i devrân, gonce-i handân, şu’le-i pervân, kutup, Şâh, Velî, meşâyih, nâr-ı meşâyih, sohbet-i meşâyih, hünkâr, pîr-i mugân, pîr-i tarikat, kutb-ı cihân, hurşid-i cihân, kamersimâ, padişâh, kutb-ı velâyet, şâh-ı ‘aşk, rehber, menba’-ı feyz-i hidâyet, merkez-i kutb-ı velâyet, azîz, efendi, server, matlûb, mahbûb, tabîb” gibi isim, sıfat ve terkiplerle işlenir. Mürşid, rehber, kılavuz, yol gösteren, sırat-ı müstakime sevk eden, hak yola ileten anlamında işlenmiştir. Derviş şeyhin izinden ayrılmamalı, dâima onun yolunu takip etmeli, ayağının tozuna yüzünü sürmeli, söylediklerini tutmalı, dediklerini yapmalı, yüzünü onun yüzünden ayırmamalıdır, onun mekânından ayrılp dışarıda gezmemelidir:

Şeyh izinden hiç ayırma izini sür yüzüne ayağının tozunu

Sakin ayırma yüzünden yüzünü taşra gezme sendedir cânân sana (G.13.7)

Bir gazelinde mürşidinin özelliklerini anlatır. O bir hakikat eridir, sözüne sâdık, ahbine vefâlıdır. Zâhiri şeriat nûruyla bâtını hakikat nûruyla müzeyyendir. Feyzi ve nûru âlemi ziyâlandırmıştır. Derdlere demân olması bakımından Lokman’a benzetir. Onun eteğinden tutup feyzini alan mahrum kalmaz. Bu sebeple gece gündüz onun dergâhının toprağına yüz sürmelidir. O hakikat yolunun rehberi ve Hudâ’nın feyzinin kaynağıdır. Ve o en büyük velidir, veliliğın en üst mertebesindedir :

Rehber-i râh-ı hakikat menba’-ı feyz-i Hudâ

Kutb-ı a’zâm gavs-ı ekber nûr-ı zât-ı Kibriyâ (G.28.1)

Mürşid bir beyitte de hurşid-i cihân benzetmesiyle işlenir. Güneşin bütün dünyayı aydınlatması gibi mürşid de çevresindeki insanları nûrlandırır:

Reh-ber-i râh-ı hakikat sâgar-ı sâki delîl

Sanki hurşid-i cihândır şu’le-i feyz-i Halîl (G.148.1)

Kâmil insan diye vasıflandırdığı mürşidin yolunda binlerce zillete uğrar, sıkıntı çeker:

Çekdim bu ‘âlem içre mihnet ü züllü hezâr

Merd-i Hudâ müşşid ol kâmil insan yolunca (G.54.4)

O gözleri mestânı görünce mürdin gönlü açılır, o âfet-i devrânı görünce gamlarından kurulur. Müşşidden bir beyitte gonce-i handân benzetmesiyle bahsedilir. O gonce-i handânı görünce âşıkın inlemeleri kesilir. Mürid gönlünün hâlini arz etmek için şeyhin huzuruna varınca nutku tutulur ve tir tir titrer:

Dil hâlimi ‘arz etmek için şâhuma varsam

Nutkum tutulur ten titrer anı görünce (G.55.2)

“Meşâyih” redifli gazelinde şeyhlerin özelliklerini anlatır. Şeyhler cihânın zinetidir, feragât ehlinin yârıdır. Onlar âlemde mümtaz olmuşlardır, çünkü gönüllerin mimârıdırlar, mânâ mülkünün hünkârıdırlar:

Cihânın ziyneti varı meşâyih

Feragât ehlinin yârı meşâyih

Anın çün oldular ‘âlemde mümtaz

Çünkü gönüller mi’ mâri meşâyih (G.58.1,2)

Herkesin hâlini ve tavrını bildikleri için herkese ihtiyacı olanı verirler. Fakat insanların vefâdarı olan şeyhlerin kıymeti bu cihânda bilinmiyor. Onlar irşâd merkezinden oturup Cebbâr’ın feyzini verirler. Vahdet âleminin sultânı olan şeyhlerin içi vahdet yüzü kesrettedir. İrfân mektebinde sırların ilmini okuturlar. Zâhir ilmini bilenler içinde ilm-i Gaffâr’ı bilenler sadece onlardır. Bu vefâsız fâni cihâmı bekâya fedâ etmişlerdir. Eğer bir kişi şeyhlerin sohbetine katılsa her şeyi anlar ve kabul eder. Onların eteğinden sağlamca tutmalıdır ki onlar sözün özünü bilenlerdir.

Kim pîr-i mugânın eteğinden tutar yani onun peşinden gider, onun yolunu takip ederse o da pîr olur. Sultâna hizmet edenler âleme vezîr olur:

Dâmen-i pîr-i mugânı kim ki tutdu pîr olur

Hizmet-i sultân edenler ‘âleme vezîr olur (G.70.1)

Mürşide hizmetten maksat da nefsinin bilmektir:

Vâsıl-ı Hak olmadır ancak tarîkatdan garaz

Nefsinin fehm etmedir mürşide hizmetden garaz (G.115.1)

Hakk'a ulaşmanın yolu mürşide intisap etmekten geçer. Mürşide gidip onun yoluna giren Hakk'ın kulu olur:

Mürşid oldu vuslat-ı Hakk'ın yolu

Mürşide eren olur Hakkın kulu (G.Ek-15.1)

Kim pîrin dergâhına sadâkatle gelirse maksûduna erişir. Gelenleri maksûda eriştirmemek pîrin şânına yakışmaz:

Kim ki düşdü dergâh-ı pîr-i Halîl'e sâdk ile

Olmamak vâsıl-ı maksûd zât-ı pîre şân değil (G.155.5)

Şeyhten himmet etmesi dolayısıyla da bahsedilir. Mürşid Allah'ın kendine verdiği bir güçle müritlerine zor zamanlarında yardım eder. Bu sebeple mürid şeyhinin himmetine güvenir ve çeşitli korkulardan kurtulur. Yine pîrin himmetiyle basiret gözü açılır:

Himmet-i kudsile pîrin aç basîret çeşmini

Her neye bakarsan anda kudret-i seyrânı bul (G.144.5)

Mürşid beyitlerde bir de elinin öpülmesi ve icâzet vermesi dolayısıyla bahis konusu edilir:

Huzûr-ı mürşide varıp yed-i beyzâsını tutup

'İcâzet tevhide alıp sürerdim rûz u şeb anı (K.242.11)

Pîrin elini tutmak, elini öpmek kevser içmeğe benzetilir:

Pîr yedinden kevseri içenlerdir ekseri

Mehdî Sultân Askerî halvetî dervişleri (G.222.7)

Müridin mekânı dergâhtır, tekkedir. Beyitlerde mürşid, mürid, dergâh kavramları çok defâ birlikte ele alınıp işlenmiştir. Mürid her şeyle alakasını kesip sadece mürşide gözünü diker, mürşidin mekânı olan dergâhta hizmet eder:

Cümleden kat'-ı nazar kıl dik gözünü mürşide

Dergeh-i mürşide hizmetler kılıp erkânı bul (G.144.2)

Mürşid muhabbet meclisinin sâkisi olup dudaklarından dökülen sözler için şarap teşbih unsuru olur. Mürşidin sözlerinden etkilenen âşık kendinden geçmiştir:

Meclis-i mahabbet kuruldu güyâ doldu kadehleri oldu müheyyâ

Şarâb-ı lebinden sunar sâkiyâ 'âşıklara yine sekrân görünüür (G.96.2)

3.3.7. Mürid, Sâlik

“Mürid, irâde ve talep eden; tarikate giren ve mürşide bağlanan kişi anlamındadır. Sâlik ise yolcu demektir; Allah’a giden yolu tutana seyr hâlinde bulunduğu sürece müritle müntehi (vâsıl, eren) arasındaki mutavassite sâlik denir.” (Uludağ, 2001:302) Mürit beyitlerde mürşide gönülden bağlanan, ona irâdet getiren, kendi isteklerini terk eden ve ona itâat eden bir tiptir:

Mürid olup ana dilden murâdın terk edip cümle

İrâdetden murâd ancak nefes tutmak 'itâ'atdır (K.Ek-20.41)

Müridler nazarla irşad olunur ve bu sayede gönül gözleri açılıp nûru görürler, velâyetin sırrını anlarlar:

Nazarla olur irşâdı mürîdi-i sâdika anın

Görür gönlü gözü nûru bilir sırr-ı velâyetdir (K.Ek-20.31)

Sâlik, “Hak yolu” ya da “Hakikat yolu denilen yolda yürür. Sâlik, sûretten ve hırkadan geçmeli, içini arıtmalıdır; sûrete değil sûrete önem vermelidir. O sadece tevhid ile meşgul olmalıdır:

Sûret ile geç hırkadan ey sâlik içini arıd

Ol tevhîdin tadını gör gör ki şekerlerden lezîz (G.62.3)

Sâlik seyr u sülûkunda hayret makamını bulursa, nereye bakarsa oradan gözüne Hakk'ın nûru görünür:

Sa'y edip sâlik bulursa bu makâm-ı hayreti

Kanda baksa zâhir olur gözüne envâr-ı Hû (G.185.5)

Sâliklerin zikri “lâilâheillallah”tır. Eğer sâlik gece gündüz Hakk'ı zikretmezse cânın sırrına eremez:

Sırr-ı cânın seyrine sâlik-i muhakkık ermeye

Olmasa anun dilinde rûz u şeb tekrâr-ı Hû (G.185.6)

Sâlik, seyr u sülûkunda nefsin yedi mertebesini geçer ve sülûk tamamlanır. Mustafa Rûmî Efendi de seyr u sülûkunu tamamladığını bir beyitinde şöyle ifâde ediyor:

Bu nefsim sâfiye oldu kahırla lutfu bir bildi

Sülûkum hep tamâm oldu usûlü kurdum erkânı (K.242.38)

3.3.8. Tekke, Dergâh

Tekke ve dergâh tarikat mensuplarının toplandığı ibâdet ve zikirlerini yaptıkları yerin adıdır. Şeyhler ve dervişlerin mekânı tekke ve dergâhtır; beyitlerde “dergeh-ı a'lâ, âsitan, bezm-i hakikat, bezm-i zikrullah, meydân-ı zikir, meclis-i âşık, meyhâne, meyhâne-i âlem, mahbûb-ı dergâh-ı Hudâ” gibi tâbirlerle işlenmektedir.

Dergâha gelenler gönlünden masivayı çıkarmalı, kalbini dünya sevgisinin kirinden temizlemelidir. Beyitlerde bahis konusu olan dergâh, Halvetî dergâhtır. Halvetiyye Tarîkati'nde zikir için dergâha gelen mürîd diz çöküp kibleye karşı oturur, mâsivâyı hatırdan çıkardıktan sonra Allah Teâlâ'yı mülâhaza ederek önce başı sağ omuz tarafına çevirip “Lâ ilâhe”, sonra sol tarafa kalp üzerine doğru çekip, darp edâsıyla “illâllah” der. Aşağıdaki beyitte dergâhta yapılan bu zikre işaret edilmektedir:

Ey gönül cümle sivâdan pâk olup dergâha gel

Başla sağdan “Lâ ilâhe” soldan “illallah”a gel (G.154.1)

Derviş için dergâh kutsaldır, saadet ve huzur buldukları yerdir. O dergâhın toprağına yüz sürmek için can atar. Çünkü orada mürşidi vardır:

*Şeyh Mustafâ tenbel ol **huzuru dergâhta bul***

Her biri Hakk’a makbûl halvetî dervîşleri (G.222.9)

*Gece gündüz **hâk-i dergâhuna** sürsün yüzlerin*

***Tenbel-i dergâhu** mîrin oğlu kemter Mustafâ* (G.28.8)

Müridin yapması gereken dergâhın kapısında beklemektir, bir gün mutlaka kendisine açılacaktır. Mürit dergâhta sebat etmelidir, oradan ayrılıp kesrete ve sûrete dalmamalıdır:

***Bekle dergâhu** kapısın olur bir gün feth-i bâb*

Kesret ü sûretde kalma aslına gel ey gönül (G.151.4)

Bir beyitte çılgın gönlünün tekkede sebât etmemesinden, çıkıp çarşı Pazar gezmesinden de şikayet etmektedir:

*Karâr etmez niçin **tekyede** tenhada dil-i şeydâm*

Çıkıp sük u bâzâr içre gezerim derdile hayrân (G.176.4)

Dergâhın ihtiyaçları müridler tarafından karşılanır. Bir beyitte müritler pîrin dergâhına maddi yardımda bulunmaya çağırılmaktadır:

Bu pîr kadar ruhu var ise ger zerre ‘indinde

*Ri’âyet **pîr-i dergâha** be-mikdâr bahşîş-i mâl et* (G.44.3)

Tekke ve dergâh beyitlerde “meyhâne” teşbihiyle de işlenmektedir. Âşık meyhâneye gider, sâkinin elinden şarap kadehini yudumlar ve aşk sarhoşu olup virânelerde gezer:

*Sâkiyâ câm-ı meyin **meyhânelerde** gezdirir*

Mest-i ‘aşkın dem-be-dem vîrânelerde gezdirir (G.88.1)

Tekke, mescid ve medrese ile tezat unsuru olarak işlenir. Mescid ve medrese zâhidlerin mekânıdır, âşıkların mekânı ise meyhânedir ki orada dem ve devrân vardır:

Mescid ü medreseyi verdim anı zâhidlere

Tenbel-i meyhâneyim dem ile devrân isterim (G.164.1)

Dergâh aşkın yüce Kabesi dergâh için teşbih unsuru olur:

Şu'le-i ervâhı feyzi sanki Hurşîd-i cihân

Dergeh-i a'lâsı olmuş Ka'be-i 'ulyâ-yı 'aşk (G.128.4)

Bir beyitte dergâh Allah'ın huzûru için teşbih unsuru olur. Âşık onun huzurunda günahlarının çokluğundan dolayı yüzü kara, boynu eğri bir vaziyette beklemektedir:

Yüziim kara boynum eğri günâhım çok n'ola hâlim

Ben ol mahbûb-ı dergâh-ı Hudâyım yâ Resûlallah (G.197.4)

Diğer bir beyitte de dergâh dervişin gönlü için teşbih unsuru olur:

Gönlünü dergâh eder cânını agâh eder

'Ârif-i billâh eder lâ ilâhe illallah (G.203.1)

3.3.9. Hırka, Tâc

“Hırka dervişlerin giydikleri üst libastır. Bir mürit adayı belli bir deneme ve hazırlık döneminden sonra döneminden sonra tarikata ehil ve şeyhe layık görülürse ona tekkede yapılan bir törenle hırka giydirilir. Hırka giyen tâlip artık şeyhin müridi, tarikat mensubu ve diğer müritlerin kardeşidir. Tarikatın kurallarına ve ilkelerine uymak, kendisine verilen görevleri seve seve yerine getirmek zorundadır. Hırka giymek, mürit adayını şeyhin kabul ettiğinin, dolayısıyla Hakk'ın da kendisini kabul ettiğinin simgesidir. Hırka giyen tâlip artık belli bir derneğin üyesidir.” (Uludağ, 2001:166)

Fakat sâlikin amacı hırka giymek olmamalıdır. Çünkü hırka dışa aittir, semboldür, sûrettir; aslolan içini arıtmaktır, sîrettir:

Sûret ile geç hırkadan ey sâlik içini arıd

Ol tevhîdin tadını gör gör ki şekerlerden lezîz (G.62.3)

Müridin tekkeye gelmekteki maksadı tâc ve hırka giymek, görünüşte bir değer kazanmak olmamalıdır:

Râh-i Hak'da sa'y edip maksûda ermekdir hüner

Sanma tâc ü hırkadır tekyeye varmadan garaz (G.115.2)

Bir beyitte “hırka vü lokma” tabiriyle insanın hayatını devam ettireceği zarûri ihtiyaçları kastedilmektedir. İnsanın, hayatını devam ettirebilmek için giyeceğe ve yiyeceğe ihtiyacı vardır. Bu zarûri ihtiyaçlarını karşılamak için çalışması güzel bir şeydir. Fakat sadece zarûret derecesindeki ihtiyaçları için ruhsat vardır, yoksa fazla dünya malı edinmek dervişlerin işi değildir. Onlar “bir lokma bir hırka” ile iktifâ etmelidir:

Çü lâzım hırka vü lokma beşerdir iktizâ eder

Olur ruhsat ki kesbede ma'îşet hoş zarûretdir (Ek-20.79)

“Tâc, başa giyilen külahtır; tarikat ehlinin kendi tarikatlarını bildiren, başın tepesi anlamına gelen ve sarılan sarığın rengine göre değişen dövme yünden yapılmış serpuşlara denir.” (Gölpınarlı, 2004:297) Tâc, Melâmilerin özelliklerinin anlatıldığı beyitlerde işlenir. Genellikle müritlerin hangi tarikattan oldukları sûretlerinden, elbiselerinden anlaşılırken, Melâmileri tâcından ve ridâsından yani sûretinden tanımak mümkün değildir. Onların kisveti ve tâcı gönüldeki muhabbet nûrudur:

Melâmi anlara derler bilinmeye o sûretle

Ne tâc ile ridâsından ne şâl ile kisvetdir (Ek-20.70)

Bunların kisveti tâcı muhabbet nûrudur dilde

Ridâsı hırkası dahi şuhûd-ı Hak'la dehşetdir (Ek-20.71)

Tâc, hırka ile beraber işlendiği beyitlerde de tarikat ehli için sûreti simgeler. Tâca önem verilmemesi gerekir, zira tekkeye gelmekten amaç tâc giymek değil, içi temizlemektir.

3.4. Tecellî

“Tecellî, âşikâr olmak, açığa çıkmak, görünmek, zuhûr etmek anlamındadır.” (Uludağ, 2001:341)

“Bilhassa İlâhî kudret ve sırların insanlarda ve nesnelere görünmesi, Cenâb-ı Hakk’ın Güzel İsimleri ile kâinata ve insanlarda zâhir olmasıdır. Cenâb-ı Hakk’ın azamet, kahır, kibriyâ ve gazap gibi isimlerle tecellî etmesine “Celâlî tecellî”, Allah’ın lütuf, merhâmet, af ve mahabbet gibi isim ve sıfatlarla tecellî etmesine de “Cemâlî tecellî” adı verilir.” (Akay, 2005:463)

Âşıkın gönlüne Hak Cemâliyle tecellî edince gönle bir ışık salar ki o zaman aşkın nasıl lezzetli bir şey olduğu görülür:

*Ki ya’ni Hak sana ol dem **tecellî-i cemâl** eyler*

Dile pertev salar ‘aşkı görürsün kim ne lezzetdir (K.Ek-20.32)

Beyitlerde Celâlî ve Cemâlî tecellîlerin insandaki tesirlerine işâret edilir. Bazen kahr ile (Celâlî) tecellî edip kan ağlatır, bazen de lütfuyla (Cemâlî) tecellî edip mutlu kılar:

*Gâhi kahr ile **tecellî** eyleyip kan ağlatır*

*Yine **lutf** ile **tesellî** eyleyip şâdân eder* (G.63.4)

Tecellî beyitlerde bazen Allah’ın isimleri, bazen sıfatları, bazen de Zâtı ile zuhûru şeklinde vukû bulur. Bir beyitte Zâtî tecellîden bahsedilir. Bu, İlâhî Zât’ın yine kendisi için tecellî etmesidir. Bu bir ahadiyet mertebesidir. Burada yalnızca Zât ve O’nun birliği (vahdet) söz konusudur. Aşağıdaki beyitte bu vahdet mânâsı ifâde edilmektedir:

Pâdişâhum şol zamân kim beni da’vet edesin

Zâtın ile kıl tecellî sonra sen oldur beni (G.218.4)

Beyitlerde tecellî kavramı çerçevesinde Hz.Musa’ya Tûr’da Allah’ın ateş şeklinde tecellî etmesi hadisesine telmihte bulunulmuştur. Yine Hz.İbrahim’in ateşe atılması olayında da Allah tecellîsiyle ateşi mahvetmiştir. Hz.İbrahim Nemrut tarafından büyük bir ateşe atılmıştı ve Allah’ın ateşe “Ey ateş!İbrahim için serinlik ve esenlik ol!” (Enbiyâ Sûresi-69) emriyle bu alev yığını misk ve anber kokuları saçan bir gülistana dönmüştü:

*Ne söz kala ne dil kala **tecellî nârı mahvede***

Hemân bir bakışı kala bu ru'yet özge ru'yetdir (K.Ek-20.38)

“Gönül aynası insanda Allah’ın nûrunun tecellî ettiği yerdir. Bu anlamda tecellî, gaybdan gelen ve gönülde zâhir olan nûrlardır ve görünmeyenin gönülde görünür hâle gelmesidir.” (Ceylan, 2000:281)

***Tecellî kıl bu mir’ât-ı dile** lutf-ı hüviyyetden*

Dile ‘aks eylesin tâ ki cemâl-i nûr-ı Kibriyâ (G.1.5)

“Tecellî kavramında dâima bir gaybdan şuhûda, karanlıktan aydınlığa, bilinmezlikten bilinirliğe, belirsizlikten belirliliğe geçiş vardır.” (Uludağ, 2001:341) Aşağıdaki beyitte de tecellî nûrunun kıvılcımından gönülde yanan ışıkla varlık temizleniyor, aydınlanıyor:

***Şu’le-i nûr-ı tecellîden** sînende yak çerâğ*

Varlığından pâk olup gördüklerini eyle sağ (G.125.1)

Nûr, âşıkın gönlüne tecellî eder ve âlem nûrla dolar:

***Gönlüme nûru** tecellî kılıp*

*‘Âlemi hep dolu **nûr** eder* (G.6.4)

Tecellî sâlike bazen cezbe bâzen de sukûn verir. Tecellîlerle âşıkın cânı tesellî bulur, gönlü zevk ile dolar. Bu yüzden âşık Hakk’ın tecellîlerin yoğun olduğu seherde uyanık olmalıdır:

***Tecellîler** ola dersen cân tesellî bula dersen*

Dil zevk ile dola deresen uyanık ol seherlerde (G.207.3)

***İlâhî kıl tecellîler** gönül bulsun tesellîler*

Dirildip lutf edip göster bu cânım içre cânânı (K.242.25)

3.5. Hayret, Hâl, Cezbe

Beyitlerde hayret “hayret bahri, vâdi-i hayret, makâm-ı hayret, gark-ı hayret” gibi terkiplerle işlenir. “Hayret, kalbe gelen bir tecellî (varit) sebebiyle sâlikin düşünemez ve muhâkeme edemez hâle gelmesidir.” (Uludağ, 2001:162) Akıl ve fikir hayret vadisine gelince artık sâlikin gözleri hiçbir şeyi görmez olur:

‘Akl u fikrim vâdî-i hayrettedir cân intizâr

Gayrı gözlerim görmez gülzâra verdim gönlümü (G.239.2)

Bir beyitte de hayret makâmına girmeyi “denize dalmak” tâbiriyle işler. Bu makamda sâlik çaresizdir ve rüzgârdan yardım istemektedir:

Hayret bahrine daldım kaştî gitdi engine

Çâresiz bî-çâre kaldım rûzigârum gel eriş (G.110.5)

Sâlik çalışıp hayret makâmına gelince öyle bir hâl yaşar ki nereye baksa Hakk’ın nûrlarını görür:

Sa’y edip sâlik bulursa makâmı-ı hayreti

Kanda baksa zâhir olur gözüne envâr-ı Hû (G.185.5)

Beyitlerde hâl kavramı sâlikin zâhire önem vermeyen, bütün zenginliği gönlünde olan durumu kastedilmektedir. Sâlik bütün gücünü iç donanımına harcar ve zâhire vereceği hiçbir şeyi kalmaz:

Mustafâ’nın dildedir devrânı dâim hâl ile

Bâtına verdim kamu zâhirde bir var kalmadı (G.231.5)

Hâl ehli, kabukla ve dışla uğraşmaz, gönlü zengin, ruhu temiz, ahlâkı güzel, maneviyatı sağlam olmayanlar hâl ehli olamazlar:

Mücerred kıl u kâl ile kişi ehl-i mezâk olmaz

Eger hâl ehli olmazsa derûnu pür-kesâfetdir (K.Ek-20.66)

“Cezbe, Cenâb-ı Hakk’ın, kendisine giden yolda ihtiyaç duyulan her şeyi kuluna bahşedip, çabası ve çalışması olmaksızın onu kendisine çekmesi ve yaklaştırmasıdır.” (Uludağ, 2001:90) Bu anlamı kapsayacak şekilde beyitlerde cezbe gidilen yolun hak olduğunu ispatlamak için bir unsur olarak kullanılır. Hak yolunda önemli olan gönüldür. Bunun delili de gönlü zengin olanlara Allah’ın lutfettiği cezbedir:

*Bilirsen Hak yolu dildir delîli **cezbe-i Rahmân***

Refîkı ‘aşk-ı Sübhânî ‘aceb râh-ı Selâmetdir (K.Ek-20.33)

Cezbenin “celbetme, çekme” anlamında kullanıldığı beyitlerde de sâlik, İlâhî feyizlerin cezbesiyle gözlerinin açılmasını ve gördüğü sıfat tecellîlerinden Zâtı seyretmeyi ister:

***Cezbe-i feyz-i ilâhîden** açılısın gözlerim*

Gördüğüm cümle sıfatdan zâtı seyrân isterim (G.164.4)

3.6. Halvet, Celvet, ‘Uzlet

Mustafâ Rûmî Efendi’nin mensup olduğu tasavvufî ekolün Halvetilik olduğunu düşündüğümüzde elbette “Halvet”in onun muhayyilesinde önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz. Zira bir çok beyitte “Halvet” kavramı çeşitli şekillerde ele alınıp işlenmektedir.

“Halvet; تنها yere çekilme, yalnız kalmadır. Halvet etmek; büsbütün yalnız durmak veya biri ile tenhaca konuşmak üzere kimseyi içeriye almamaktır. Halvete çekilmek; ibadet, zikir, riyazet ve murâkabe ile meşgul olmak üzere تنها bir hücreye kapanmak; halvete girmek, halvet etmektir.” (Abdulkadiroğu, 1991:13) İnsan elinde olmayan bir sürü sebepler yüzünden kötülükle kaynaşan ruhunu zikir ile arıtır. Gönlünü, Allah’ın tecellîsi için bir ayna niteliğinde her türlü heves pasından temizler. İnsan kendisini her türlü geçici heveslerden, dünya nîmetlerinden kurtararak Hakk’a yönelmelidir. Derviş bu amaçla halvete çekilir:

*Çekilip bezm-i fenâdan **halveti kıl ihtiyâr***

Şer’i tâc et başına râh-ı Hak’a aç da cenâh (G.57.3)

“Sofiyede halvet, şeyhin emir ve tensibi ile müridin karanlık ve dar bir yere (odaya) çekilip ibadetle vakit geçirmesi yerine kullanılan tabirdir. Tasavvuf ıstılahı olarak da Hak’la gizli konuşmak demektir.” (Abdulkadiroğlu, 1991:15)

Kûşe-i vahdetde halvet-nişîn ol

Edegör sıdk ile Hakk’a münâcât (G.48.3)

Halvet تنها bir mahal olduğuna göre istenilen تنها ve her şeyden boş mahalde, zihne takılan ve takılacak olan şeylerden kurtularak hatta insanlarla ülfeti terk ederek feragat köşesini her şeye tercih etmektir. Halvetten amaç Hak tâlibi olan gönlün mâsivâyı terk etmesini sağlamak, kesreti terk ederek sadece Hak’la olmaktır:

Ey gönül tâlib-i Hak ol mâsivadan kıl firâr

Kesreti terk eyle artık halveti kıl ihtiyâr (G.64.1)

“Halvet genelde tekkedeki odalardan birinde olur ve kırık gün sürer. Derviş, kisvet denilen tarikat mensuplarına mahsus kıyafeti giyer. Şeyh halvete girecek dervişi bir odaya götürür ve dua eder. Yemek ve su her gün dervişin ayağına götürülür. Gayet sade olan bu yemek dervişin tahammülüne göze azaltılır.” (Abdulkadiroğlu, 1991:14)

Yani halvetteki derviş mümkün olduğunca az yemeli ve aç durmalıdır. Aşağıdaki beyitte halvette çekilen bu açlığa işaret edilmektedir ve dervişin halvetteki mücadelesi için meydân ve güreş teşbih unsuru olmuştur:

Geydim kisbeti meydân kurula açlıklar çekip hâlin ne ola

Kûşe-i halvet meydânım ola senin ile ‘ayn-ı güreş olıcak (G.130.5)

“Halvet süresince derviş zarûri haller dışında dışarı çıkmaz; çıktığında da süratle geri döner. Gece gündüz ibâdet, zikir ve tefekkürle meşguldür. Sürekli abdestli bulunur ve bol bol Kur’ân-ı Kerim okur.” (Abdulkadiroğlu, 1991:15) Bu dönemde dervişler genelde uzanıp yatmazlar, çok az uyurlar, uyku geçiştirmesi yaparlar. Bu zor ve çileli dönem bir beyitte “zindân”a benzetilmiştir:

Feyzyâb olmaz isem zindân-ı halvet içre ger

Mustafâ Rûmî’ye bes dîdâr-ı devletin senin (G.135.7)

Halvet beyitlerde dervişlerin cenneti olarak zikredilir:

Cennetdir halvetleri hikmet söyler dilleri

Halleder müşkilleri halvetî dervişleri (G.222.4)

Divandaki “halvet şerbeti” redifli bir gazel yer almaktadır. Halvet şerbeti; yüreği yanan dervişlere hayattır, harareten cânı yananlara ve sabahı akşamı bilemez hâle gelenlere aşktır, şevktir, onu içenler hayran kalır. Öyle ki o şerbetin bir damlasının değerini bilen, ona cânını başını fedâ eder. Bu şerbetten içenler iki cihânda azab çekmezler, halvet şerbeti iki cihânın devletidir, cennettir, kevserdir, rahmettir:

Halvetimiz cennet misli şerbetimiz kevser resmi

İçenlerin yanmaz cismi rahmetdir halvet şerbeti (G.230.6)

Halvetten çıkmak anlamına gelen “celvet” de birkaç beyitte zikredilmektedir:

Halvet celvetde firkat vuslatda

Ru’yet hayretde hû desem dursam (G.168.5)

“Uzlet, bir tarafa çekilip kendi kendine yalnız başına oturmadır;” (Abdulkadiroğlu, 1991:13) “bir insanın tıpkı bir ölü gibi inziva ve ayrılık sûretiyle insanlardan ayrı yaşamasıdır, yani insanlarla sohbet ve ülfetten çekinmesidir.” (Kübra, 1991:52) Uzlet kavramı beyitlerde genellikle halvet ile beraber ele alınıp işlenir. “*Eger halvet eger ‘uzlet ne lâzım ‘ârife derler*” (K.Ek-20.52) Halvet ve uzlet ehli olmak âşıkın vasıflarıdır. Zâhide göre ise bunlar meşakkattir:

Tarîk-i ‘aşka girenler sivâyı def’ eder dilden

Ki zirâ ‘âşkın kârı hemân ‘uzletde halvetdir (K.Ek-20.49)

Halvete bir hâle ulaşmak için girilir. Halvetten çıktıktan sonra da insan dünyayı gönlüne koymamalıdır. Halvet ehli dünyânın değil gönüllerin sultanıdır. Hakiki uzlet sadece sûreten insanlardan ayrılmak değil, insanın gönlünü sivâdan ayırmasıdır:

Hakîkat halvet oldur ki kim ederler dillerin hânı

Sivâdan ayrılır gönlü asıl ‘uzlet bu ‘uzletdir (K.Ek-20.76)

Mustafâ Rûmî Efendi, bir beyitte gönlünün halvet-nigâr olduğunu ve taşraya meylinin kalmadığını söylüyor:

Taşrada kalmadı meyli gönlümün

Hamdülillâh dil olup halvet-nigâr (G.89.6)

Bir beyitte de uzlet kılan ve çok halvette kalanların rahat bulacağından bahsedilir ve bunlar övülür:

Kılıp uzletde çok halvet bulup kesrette hem vahdet

Gidip haşyet edip râhat bulan cânlara ‘aşk olsun (G.175.6)

Derviş halvet ve uzletle Hakk’ın mazhârı olur:

Sa’y edip halvet ü ‘uzlet edegör

Olagör hem mazhâr-ı Hâ ile Kâf (G.126.4)

3.7. Riyâzet

“Riyâzet, nefis-i emmâre ile şehvetle yapılan mücâdele; az yemek, mideyi doldurmamak, bu suretle rûhu inceltmek ve rahat çalışabilmek için yapılan beden ve ruh terbiyesidir.” (İz, 2000:123) Riyâzet, az yemek, az içmek, az uyumak, az konuşmak gibi birtakım terbiye metotlarıyla yapılır. Bu sâyede Allah insana çeşitli lütuflarda bulunur, çeşitli sanatlarını gösterir. Riyâzet sonucunda elde edilen iç derinlik ve rûh inceliği olmadıkça bu sanatlar görülemez:

Azca ye-iç uyu gel bir zamânlar

Gör ne san’at gösterir sana Sâni’ (G.121.4)

Riyâzet sûreti, gösterişi, cismâni birtakım hazları terk etmekle olur:

Mustafâ halvet dilersen sûretin terk eyle gel

Terk-i sûretdir riyâzeten vü halvetden garaz (G.115.5)

Bir beyitte tîg (ok) riyâzet için teşbih unsuru olur. Derviş riyâzet tîgini nefse vurur; nefisini riyâzetle terbiye edip, disipline sokar:

Girip mekteb-i 'irfâna okuyan cânlara 'aşk olsun

Riyâzet tîgini nefse vuran cânlara 'aşk olsun (G.175.1)

Riyâzetten maksat Allah'ın rızâsını kazanmak ve Cemalullâh'ı görmektir, yoksa kerâmet göstermek ya da kendine kerâmet sahibi dedirtmek için riyâzet yapılmamalıdır:

Kimi dahi yemez içmez riyâzet eder anıñün

Diyeler nefesine anun bu er sâhib-kerâmetdir (K.Ek-20.16)

Bir beyitte de “geceleyin orucu bozmayıp iki gün birbirine bitişik olarak oruç tutulması” (Bilmen, 1996:260) demek olan “savm-ı visâl”den riyâzet sahibinin orucu olarak bahsedilmektedir:

'Ubûdiyet yüzün sürer fenâ toprağına dâim

Futûr-ı savm-ı vasl olur bular sâhib-i riyâzetdir (K.Ek-20.81)

Riyâzet yapmak âşıkların özelliğidir. Zâhidler riyâzet yapmadıkları gibi, onlar riyâzeti nefse eziyet çektirmek ve meşakkat vermek olarak gördükleri için eleştiriler:

Eger halvet eger uzlet ne lâzım 'ârife derler

Riyâzet çekdirip nefse elem vermek meşakkatdir (K.Ek-20.52)

3.8. Fenâ, Bekâ

Fenâ tasavvufî olarak varlığı Hakk'ın varlığında yok etmek demektir. Âşık fenâ bahrinde gark olmayı ve vücûdunun mahv olmasını istemektedir:

Îlâhî Mustafâ kulun fenâ bahrinde gark eyle

Vücûdum mahv olup küllî yeniden bizi kıl icâd (G.60.5)

Taayyünler bir perde olarak gören âşık, Hakk’a yükseliş halinde bu taayünleri kaldırır, perdeleri açar, en sonunda Hakk’a ulaşıp yok olur, O’nda fenâ bulur:

Cismim ile cân vâsıl-ı Hak cümle insân fenâ fi’l-Hak

Ayrı gayrı yokdur mutlak hicâb ta’ayyünât imiş (G.112.6)

Fenâ denizinde boğulup, mahv olup yok olan âşık, bu yokluk içinden tekrar var olur. Yani âşık kendi şahsî irâde ve arzusuna göre değil, Allah’ın irâde ve arzusuna göre hareket eder; kendi irâdesini Allah’ın irâdesinde fâni kılar, kendi irâdesini yok eder:

Gark olup bahr-i fenâda mahv olup yok olmuşam

Mustafâ bu yokluk içre var olam şimden gerü (G.188.5)

Divânda “bezm-i fenâ, bahr-i fenâ, terk-i fenâ, fâni cihân, âlem-i fâni” gibi ifâdelerle geçici olan dünya hayatından bahsedilmektedir. Akıllı insanlar bu fenâ gülzârına önem vermezler, ona takılıp kalmazlar; çünkü o fânidir, köhnedir, bir gün bitecektir:

‘Âkil isen verme gönlün bu fenâ gülzârına

Rengi fânidir hevâyî alma köhnedir ribât (G.118.3)

Bekâ yolu âşıkların yoludur. Âşık bekâ meyini içer mestâne gezer. Bekâ ile kastedilen ebedî âhiret hayatıdır. Fenâ ve bekâ birçok beyitte tezât unsuru olarak karşımıza çıkar. Fenâ vefâsızdır, gelip geçer. Bu sebeple ona gönül verilmez ve terk edilir. Bekâyâ heves edilmelidir; o vefâdârdır, ebedîdir:

Ey gönül terk-i fenâyî ol bekâdâra heves

Bî-vefâyâ verme gönlün kıl vefâdâra heves (G.107.1)

Dünya zevklerine meyledenler Mevlâ korkusunu unutmuşlardır. Bunlar bekâyî fenâyâ feda etmiş kişilerdir:

İçenler cân-ı dünyâyı bıraktı havf-ı Mevlâ

Fenâyâ verdi bekâyî olanlar dünyâyâ mâil (G.153.5)

Âşık fenâdan geçmiştir, bekâ meyini içmiş ve gönlünü bekâyâ vermiştir:

Biz bu fenâdan geçmişiz sarây-ı câna göçmüşüz

Mey-i bekâdan içmişiz câna bekâdan söyleriz (G.104.8)

3.9. Vahdet, Kesret

Vahdet, birlik; kesret, ikilik ve çokluk demektir. Vahdet ve kesret beyitlerde genellikle tezat unsuru olarak işlenir. Divânda vahdet, “sarây-ı vahdet, vahdet meyi, vahdet-nişîn, kûşe-i vahdet, âlem-i vahdet, bezm-i vahdet, envâr-ı vahdet, vahdet ili, vahdet gülü, vahdet ehli”; kesret, “şarâb-ı kesret, ‘azâb-ı kesret, ‘âlem-i kesret, kesret mekânı” gibi terkip ve ifâdelerle işlenir.

“Bir olan Hakk’ın isim ve sıfatlarıyla tecellî edip çokluk halinde görünmesi kesret, bu çokluğun hakikî bir varlığı olmadığını kavrayıp var olarak yalnızca Hakk’ı görmeye vahdet denir.” (Uludağ, 2001:210) Vahdet ve kesretin bu anlamda ele alındığı bir örnekler şöyledir:

Sun’ı- Hakk’ı kıl temâşâ ‘âlem-i kesrete bak

Sâni’in Sırrını anla Âdem-i mir’âte bak (G.131.1)

İkilik perdesini ref’ eyle dilden ‘aşk ile

‘Âlem-i vahdeti seyrân eyle sırrullahı bul (G.156.3)

Vahdet, hakikî anlamda bir olan Allah’ı ifâde eder. Cihânda vâir olan her şey, Bir’in tecellîsidir, Bir’de sudûir etmiştir; bütün eşyâ vahdet nûrlarıdır:

Mezâhirdir kamu eşyâ bizim gördüğümüz zâhir

Cihânda her ne vâir ise hemân envâr-ı vahdetdir (K.Ek-20.51)

Vahdet bazı beyitlerde kimseyle ilgilenmeyerek bir köşeye çekilip sadece Hak’la bir olmak anlamında kullanılmıştır. İki cihânda selâmet isteyen vahdet-nişîn olmalıdır:

Otur bir köşede vahdet-nişîn ol

İki cihânda istersen selâmet (G.41.8)

Halvetle vahdet berber zikredilir. Zirâ halvet esasında vahdetten ayrı bir şey değildir. Halvette vahdet vardır; vahdete ulaşmak için halvet gerekir. Halvete girmiş bir sâlik de vahdet köşesinde sâdk ile Hakk’a münâcât eder şekilde tasavvur edilir:

Kûşe-i vahdetde halvet-nişîn ol

Edegör sâdk ile Hakk’a münâcât (G.48.3)

Âşıkın cânı için kesret azap olarak değerlendirilir. Sarayın vahdet için teşbih unsuru olduğu beyitte âşık, kesret azâbından kurtulup vahdet sarâyına girmekle rahata erer:

‘Azâb-ı kesreti çekdirme cânâ

Sarây-ı vahdete gir eyle râhat (G.42.7)

Âşık kesret şarâbını istemez, onu Hak vahdet meyiyle feyizyâb eylemiştir:

Bu şarâb-ı kesreti ver ehline ey sâkiyâ

Çün beni vahdet meyinden eyledi Hak feyiz-yâb (G.30.4)

Beyitlerde bezm-i vahdet ve vahdet ili tâbirleri ile kastedilen ezel bezmidir ki, ezelde vahdet vardı, her şey birdi. İnsan vahdet bezminden kesret dünyasına, birlikten çokluğa gelmiştir:

Bezm-i vahdetde ezelde verdiğim ikrâr u ‘ahd

Şimdi kesretde o ‘ahd-i peymânelerde gezdirir (G.88.3)

İşte tam bu noktada vahdet bezminden kesret dünyasına gelen insanın amacı tekrar vahdete, birliğe ulaşmak olmalıdır. Vahdet ilinden gelen âşık kesret mekânını istemez:

Vahdet ilinden gelmişem kesret mekânı neyelerem

Meylim bekâya salmışam fânî cihânı neyelerem (G.170.1)

Beyitlerde kesrette vahdet bulmaktan bahsedilir. Vahdet ehline göre aslolan vahdettir, kesret ise arızîdir. Âşık kesrette vahdeti bulur, çokluktan birliğe çıkar:

Kılıp uzletde çok halvet bulup kesrette hem vahdet

Gidip haşyet edip râhat bulan cânlara ‘aşk olsun (G.175.6)

Kesret, âşıkı sevgiliden alıkoyan her şeydir. Sevgiliyi bulup ona kavuşunca kesret vahdete inkılâb eder ve âşık bu hâlden memnûn olup şükreder:

*Yâr ile oldu vuslat gitdi **kalmadı kesret***

Kesretde oldu vahdet şükür elhadülillah (G.209.8)

Sevgili cânân ilinde açan vahdet gülüdür. Âşık cânân iline ulaşıp vahdet gülünün açıldığını görür ve âşıkın cân bülbülü ötmeye başlar:

*Göründü cânân ili açıldı **vahdet gülü***

Ötdü bu cân bülbülü şükür elhamdülillah (G.209.3)

Bu kavramlar kimi zamanda birlik ve ikilik tâbirleri ile işlenir. Birlikteki lezzeti bulan âşık ikilikten kurtulur; birliğin şânıyla da senlik ve benlikten geçer:

*Bulup lezzâtı **birlikden halâs oldum ikilikden***

Dahi senlik ü benlikden geçirdi birliğin şânı (K.242.38)

Şeyhler vahdet âleminin sultanıdır. Şeyhlerin yüzleri kesrette, içleri vahdettedir; halk içindedirler ama Hak'la beraberdirler:

İçi vahdet yüzü kesrette dâim

Ederler satı pâzârı meşâyih (G.58.8)

3.10. Zâhir, Bâtın, Sûret, Sîret

Zâhir, dış, görünen kısım; bâtın, sâlikin kalbi, ruhu, derûnu, iç âlemi anlamında kullanılır. Âşıkın vîrâne bâtınını, Hak aşk ile imâr kılmıştır ve bâtınında Hak olduğu için âşık itibâr bulmuştur:

'Âşıkın vîrânesi 'aşk ile Hak kıldı i'mâr

*Çün yapılmış **bâtını Hak'dan** o buldu i'tibâr* (G.77.1)

Şeriat zâhirde yaşanır, hakikat bâtında hissedilir. Zâhirin süsü şeriat nûru, bâtının süsü de hakikat nûrudur:

Zâhiri nûr-ı şerî'atla müzeyyen idi hem

Bâtını nûr-ı hakikatle müzeyyen dâima (G.28.3)

Âşıkın vücûdu zâhirde bir damladır ama bâtını, mânâ âleminde derin bir denizdir. Bu hâli ancak ummân olanlar bilebilir:

Katredir zâhirde vücûdum ma'nîde bahr-i 'amik

Enfüsümle dolu 'âlem devr eden dahi dolâb (G.30.3)

Meşâyihın bâtının zenginliğinden bahsedilir. Mânâ mülkünün hünkârı şeyhler bâtından hükümet kurarlar. Onların zâhir hâlini görüp inkâr etmemeli:

Kırlarlar hâfi bâtından hükûmet

Me'ânî mülkü hünkârı meşâyih

Görüp zâhirin eyleme inkâr

Yakar seni zirâ nâr-ı meşâyih (G.58.3,4)

Zâhir ve bâtın birbirine zıt olarak kullanılır ve tezat unsuru olarak karşımıza çıkarlar. Âşıkların zâhirdeki abdal gibi perişan hallerine bakarak hüküm vermemeli: çünkü onların bâtını çok zengindir ve bâtının padişâhdırlar:

Halk-ı 'âlem bakmasın zâhir görüp abdâl-veş

Pâdişâh-ı bâtınız kutb-ı cihân bizden olur (G.79.2)

Âşık zâhirini virân edip, bâtını mâmur eder ve artık zâhirde bir şeyi kalmaz. Böylece tamamen gönül insanı olur ve yüce bir mertebeye erer:

Mustafânın dildedir devrânı dâim hâl ile

Bâtına verdim kamu zâhirde bir var kalmadı (G.231.5)

“Zâhir” ve “Bâtın” kavramları aynı anlamları ifâde edecek şekilde bazı beyitlerde - aşağıdaki örneklerde görüldüğü gibi- “Sûret” ve “Sîret” şeklinde karşımız çıkmaktadır:

Kimse fehme etmez bizi biz sûretin abdalıyız

Sûreti sîretde mahvetmiş olan bilir bizi (G.241.4)

Görünür sûret-i zâhirde abdâl

‘Âlem-i sîretde lâkin hünkârdır (G.78.4)

3.11. Akıl, Âkil

“Akıl, insandaki idrâk kabiliyetine verilen addır.” (Cebecioğlu, 1997:97) Akılı başında bir insan kendisi için faydasız olan hevâyâ gönlünü vermez, halk arasında riyâkârlık yapmaz; o dâima Rabb’iyle olmak için uzleti ve halveti tercih eder:

Hevâyâ verme ‘ömrünü başında var ise ‘aklın

Hemân ‘uzletde halvetde olup dâim riyâdan geç (G.51.4)

Âşıkın aşkı bir dereceye varır ki, aklî melekelerini kaybeder, düşünemez olur. Leylâ’nın aşkıyla Mecnûn’un aklını yitirmesi gibi, âşık da sevgilisine kavuşma fikriyle perişân olmuş ve onun aşkıyla aklını yitirmiştir:

Fikr-i vaslile perîşan ‘azîzim Şeyh Halîlî’l-Halvetî

‘Aklım aldı eyledi Mecnûn beni Leylâ-yı ‘aşk (G.128.2)

Akıl beyitlerde hak ile bâtılı, iyi ile kötüyü, güzel ile çirkini, faydalı ile zararlıyı ayırt etmeye yarayan latifedir. İhtiyâr kavramıyla ele alındığı beyitte hayrı ve şerri ayıran bir alettir. İnsan aklıyla doğruyu görecek ve irâdesiyle de doğruyu yapacaktır:

Kaderdir hayr ü şer ammâ ki ‘akl u ihtiyârın var

Mükellef oldun anunla ki hayra bezl-i tâ’atdır (K.Ek-20.8)

“Akl-ı küll Allah’ın faâl tecellisidir. Allah herşeyden önce akl-ı küllü yaratmıştır. Akl-ı küll’den nefis-i küll oluşmuş ve bu ikisinden dokuz kat gök ortaya çıkmıştır. Akl-ı küll ile bu dokuz kat gökten ukûl-ü aşere (on akıl) meydana gelmiştir.” (Pala, 1995a:28) Beyitte bu mânâyâ işaret edilmektedir:

Bil ‘akl-ı külsün ey ‘aşk-ı Muallâ

Kamu 'âlem olup senden hüveydâ (G.16.1)

Divânda akıl ile ilgili bir unsur da “âkil” kavramıdır. Beyitlerde âkil yani akıllı; düşünceli ve mantıklı hareket eden, dünyevî arzular tuzağına düşmeyen, şeytanın sözünü tutmayan, gaflete düşmeyen, ölümü unutmayan kişidir :

Şu şeytân sözünü tutma başını bulayıp yatma

Sakin ölümü unutma eger 'âkil isen 'âkil (G.153.3)

Âkil bir beyitte de; câhillere, düşmânlara, sevdiğinin dışındakilere gönlünü vermeyen, sevdiğini bilip ona odaklanan, gönlünde sadece sevgilisi olan kişidir:

'Âkil isen ey gönül nâdâna verme gönlünü

Yâri bil ağyâr olan düşmâna verme gönlünü (G.240.1)

3.12. Âşinâ

Âşinâ kelimesi beyitlerde genellikle sevilen ile ilgilidir. Sevgiliyi bulup ona âşinâ olanlar dünyayı ve ukbâyı istemezler, onların gönlü sevgiliye âşinâdır ve yalnız onu diler:

N'ider dünyâyı 'âşıklar n'ider ukbâyı sâdıklar

Seninle âşinâlıklar bulan diller seni diler (G.80.2)

Âşık dâima sevgilinin yüzünün nûrunu görmeyi beklemektedir. Kim sevgiliyi gördüyse Hakk'a âşinâ olur:

İntizârım dilde dâim nûr-ı vechin görmeğe

*Kim ki gördü seni cânâ oldu **Hakk'a âşinâ*** (G.20.4)

3.13. Hicâb, Nikâb

Hicâb beyitte sâlik ile muradı arasına giren engel, perde anlamındadır. Sâlik bu perdelerden dolayı ilâhî gerçekleri doğru biçimde göremez. Sâlik için taayyünler bir perdedir. Hakk'a yükseliş halinde bulunan sâlik bu taayünleri kaldırır, perdeleri açar, en sonunda Hakk'a ulaşıp onda yok olur:

Cismim ile cân vâsıl-ı Hak cümle insân fenâ fi'l-Hak

*Ayrı gayrı yokdur **mutlak hicâb** ta'ayyünât imiş* (G.112.6)

Nikap beyitlerde seven ile sevilen arasındaki örtü, peçe anlamındadır. Sevgili, yüzündeki nikâbı seher vaktinde kaldırmaktadır. Eğer onun güzelliğini görmek ve sana hitâbını duymak istersen seher vaktinde uykuyu terk edip O'nun huzûruna gelmelisin:

*Ref' eder dildâr yüzden **nikâbı** dilerisen görmek terk eyle hâbı*

Nedir sana işit yârin hitâbı uyan sa'y eyle gel vakt-i seherde (G.192.2)

Hakk'ın Hakke'l-Yakîn'den âşık sınırları keşfettirmesi; sevilenin, yüzündeki nikâbı kaldırıp güzelliğini sevene göstermesi şeklinde teşbih edilmiştir:

Hak bana Hakke'l-Yakîn'den keşf-i esrâr eyledi

*Ref' edip yüzden **nikâbın** hüsnün izhâr eyledi* (G.226.1)

3.14. Gayb

Gayb, duyu organları ve akılla görülemeyen, bilinemeyen, gizli mânâsındadır. Zâhidin bir özelliği de gaybı bilememesidir. Onları gayb ehli zannedip de her hâlimizi söylememeliyiz. Fakat âşık gayb sınırlarını duyar, gizlilikler Hakk'ın lütfuyla ona bildirilir:

Gayb ehli gümândır zâhide 'arz etme ahvâlin

Aşînâ-yı 'aşk olan insân-ı âgâh olandan sor (G.99.3)

3.15. Sır, Esrâr, Râz

Sır, esrâr, râz beyitlerde geniş olarak işlenmiştir. Bu kavramlar, “sırr-İlâhî, sırr-ı ‘aşk, ilm-i esrâr, sırr-ı eşyâ, vuslat-ı sohbet-i esrâr, sırr-ı nâ-peydâ, kıyâmet sırrı, vâkıf-ı esrâr, noktâ-i sırr, Sâni’in sırrı, Sırrullah, sırr-ı derûn, sırr-ı dehân, cân sırrı, sırr-ı esrâr, esrâr-ı sultân, râz-ı derûn, sırr-ı velâyet” gibi terkip ve tâbirlerle işlenir. Divânda sır, çeşitli yönleriyle ele alınır.

Allah’ın isimlerinin eşyâda tecellî etmesinin sırrına ermek büyük bir saâdettir. Gönül ehlinden ve keşf sahiplerinden başkası bu sırları idrâk edemez. Sırlar kermâtle yalnız âşıklara keşfolunur. Fillerin, sıfatın, ve Zât’ın bilgisine vâkıf olan da âşıklarıdır:

*Keşf olur her **sırr-ı nâ-peydâ** kerâmetle bize*

Vâkıf-ı ef’âl ü sıfat hem zât olan bizden olur (G.79.5)

Allah’ın sırrına ermenin yolu aşk ile gönülden ikilik perdesini kaldırmakla olur:

İkilik perdesin ref’ eyle dilden ‘aşk ile

*‘Âlem-i vahdeti seyrân eyle **sırrullahı bul*** (G.156.3)

Sırlara açık olanlar “vâkıf-ı esrâr”dır. Sûrete ve zâhire takılıp kalanlara sırlar açılmaz; ancak özünü bilenler vâkıf-ı esrâr olabilir:

Sûretde kalma zâhirâ sa’y eyleyip bil özünü

*Çün özünü bilen kişi ol **vâkıf-ı esrâr** olur* (G.95.2)

Âşık, aşkın sırrını açıklamaz, âleme, özellikle de münkirlere ve câhillere göstermek istemez. Râzını keşfetmesi için bir özge yârân ister:

***Sırr-ı ‘aşkı** fâş eyleyip ‘âlemde izhâr istemem*

***Râzımı** keşf eylemeğe bir özge yârân isterim* (G.164.3)

Ama bazen de âşkın sırrına vakıf olan âşkın, gönlünde bu sırrı saklamaya liyâkatı kalmaz ve onun gönül damlası çoşar, umman olur:

***Sırr-ı ‘aşkın** ketmine dilde liyâkat kalmadı*

Cûş edip katre-i dil ‘ummânelerde gezerdir (G.88.2)

Bir başka beyitte de aşkın sırrına eren sâlikin cevherler hazinesine sahip olduğunu belirtir. Künûz-dâr, sırra sahip sâlik için teşbih unsuru olur. Bu hazinelerden cahillere vermek künûzdâra haramdır:

Bu sırra erse sâlik cevâhir gencine mâlik

Anı nâdâna vermeklik künûz-dâra harâm oldu (G.245.9)

Sır ve esrâr, âşkın gönül virânesindeki hazineye benzetilmektedir:

İsr-i maksûdu arayıp gezme yaban elleri

*Gel gönül vîranesinde sende **kenzullahı** bul* (G.156.5)

Sevilenin sözleri için sır teşbih unsuru olur. Sevilenin dudağına Hak ezelden sırrını vermiştir:

Çün lebine la’l vermiş Hak ezelden sırrını

Ey emânet Hak emîni Kirdigârım gel yetiş (G.110.2)

Ve onun sözlerindeki esrâra ulaşmak çok zordur:

Ger olabilse Mustafâ bezme lâyık

*Edebilse **vuslât-ı sohbet-i esrâr** güç* (G.56.5)

Bir beyitte “sırr-ı noktâ”dan bahsedilmektedir. “Arap alfabesinde noktanın önemi büyük olduğu için yer yer konu edilir. Kâinatın sırrı Kur’ân’da, Kur’ân’ın sırrı besmelede besmelenin sırrı “bâ”da, “bâ”nın sırrı ise altındaki noktadadır.” (Pala, 1995a:431) “Nokta hakikî birliktir, çokluğun aslıdır ve itibârîdir. Noktanın hareket ettirilmesiyle hat (çizgi) meydana gelir. Çizgi nasıl noktadan oluşmuşsa, çoklukta birlikten oluşmuştur. Tek varlık çokluk şeklinde görülmektedir.” (Uludağ, 2001:276) Aşağıdaki beyitte âlemdeki her şeyin nokta sırrında cem olması bu mânâyı işaretler:

***Noktâ-i sırrında** cem’ olmuş kamu ‘âlem ne var*

Naoktayı fehm eylemekdir ‘ilm- hikmetden garaz (G.115.4)

Bir beyitte de ilm-i esrâr tâbirini kullanır. Sırlar ilmini bilen ve ve onu irfân mektebinde okutan ancak şeyhlerdir:

Bu irfân mektebi içinde hâlâ

Okutan ‘ilm-i esrârı meşâyih (G.58.10)

Divânda bunlardan başka sırla ilgili olarak; kıyamet günü olacaklar bir sırdır. Cân sırrına ermek için nefs-i emmâreyi öldürmek gerekir. Sultânın sırlarına ermenin yolunun seher zikrinden geçer. Nazarla irşâd olan müritlerin gönül gözü sırr-ı velâyeti bilir. İnsan iç dünyasının ve mânevi hallerinin sırlarının kimseye söylememelidir. Aksi takdirde halk bühtân edip hastalıklara uğratır:

Kimseye keşf etme râz-ı derûnun

Uğratır emrâzlara bühtân seni (G.219.5)

“Sır, diğer bir anlamda da, rûh gibi insan bedenine tevdi edilen bir latifedir. Ruhtan sonra gelir ve ondan daha latiftir ve temâşâ mahallidir.” (Uludağ, 2001:313) Sırr bazı beyitlerde bu mânâda zikredilmiştir:

Cismî içinde cânım cânımda cânânım

Sırrımda sultânım sensin yâ Rabbenâ (G.7.5)

3.16. Kanâat, Fakr, Gedâ, Terk

Kanâat, hazineye benzetilir. Dünya malı ise leştir ve gönle koyulmamalıdır. Dâima kanâat üzere olmalı, kanâat köşesi tutulmalı ve Hakk’a şükredilmelidir:

Mustafâ anka-yı dil ol lâşe-i dünyâyı koy

Tut kanâ’at küncünü Hakk’a şükür kıl üstüvâr (G.64.5)

Fakr, halvetî dervişlerinin bir özelliği olarak zikredilir. Gerçek zengin Allah’tır; her şeyin sahibi O’dur. Allah hiçbir şeye muhtaç değildir ve onlar dâima kendini Allah’a muhtaç bilir. Derviş hiçbir şeye sahip olmadığına şuurundadır. Bu halleriyle onların hepsi övülmeye değerdir:

Fakr u fenâ zümresi halvetî devîşleri

Medhe sezâ cümlesi halvetî devîşleri (G.222.1)

Fakirlik bir beyitte “kalender” kelimesi ile edilmektedir. Beyitte Mustafâ Rûmî Efendi fakirliğini ve dünyalık bir şeyinin olmadığını söylemektedir:

Hakk’a tevekkül kılmışam ‘âlemde râhat olmuşam

Ben bir kalender dervîşem ben dervîşânı neylerem (G.170.6)

Bir beyitte de Hz.Peygamber’in fakirliğini övdüğü “Fakirlik benim iftiharımdır” (el-Aclûnî, 1997:80) hadisini kalıp olarak zikreder:

Dedi “El fakru fahri” cism ü cânı

Koyup sayd etdi cânânı Muhammed (K.Ek-7.35)

Gedâ, yoksul dervîş mânâsında kullanılmıştır. Tekkede zikredenler arasında şâh da bulunur gedâ da, ama bunlar arasında bir üstünlük söz konusu değildir, hepsi birdir.

‘Âlem-i meyhânedede devr oldu cânı

Bir oldu şâh ile gedâ bu gece (G.206.14)

Bu kavramlarla ilgili olarak diğer bir kavram da “terk”dir. Beyitlerde âşık fenâyı, sûreti, kesreti, ağyarı, benliği, kıyl u kâli, gülmeyi, uykuyu, nefsi arzularını, bütün muratlarını, hülâsa dünyayı terk eder. Terk kavramıyla ilgili bu mânâlar içeren birçok beyit bulunmaktadır. Bazı örnekler şunlardır:

Mürîd, bütün muratlarını terk eder:

Mürîd olup ana dilden murâdın terk edip cümle

Îrâdetden murâd ancak nefes tutmak ‘itâ’atdır (K.Ek-20.41)

Âşıklar cihânı terk etmesini bilen kişilerdir. Dünyayı terk ettikleri için sıkıntı çekmezler:

Çekmeyiz kayd-ı fenâ dünyâyı terk etmişleriz

Biz harâbat ehliyiz terk-i cihân biliriz (G.241.3)

Dünya onu terk etmeden, o dünyayı terk etmelidir:

*Seni dünyâ etmeden **terk sen terk et anı yüri***

Gizlice yoldan giderek bezm- zikrullahâ gel (G.154.3)

Sevgilinin dışındakileri terk etmeden sevgiliye ulaşılmaz:

Ağyârı terk etmeden yârânı arzularsın

Dûçâr-ı dert olmadan Lokmân'ı arzularsın (G.136.1)

Bütün terklerin temelinde nefsin arzularını terk etme vardır. Bu yolun ilk şartı nefsin hevâsını terk etmektir. Çünkü bütün arzuların sebebi nefistir:

*Bu yolun şart-ı evveli **hevâ-yı nefsi terk edip***

Çıkıp çâh-ı tabi'atden nedâmetle 'inâbetdir (K.Ek-20.56)

3.17. Himmet, 'Înâyet, Lutf

Himmet; tasavvufî anlamda kullanılmıştır. "Büyüklüğüne ve ermiş olduğuna inanılan kişinin tesiri, mânevî yardımını, iç desteği;" (Akay, 2005:210) müritlerinin dileklerini yerine getiren mânevi güçleridir. Sâlike bu yolda lâzım olan pîrin himmetidir. Çalışıp pîrin himmetini almak yolunu tutmalıdır:

*Çün sana lâzım olan bu yolda **pîrin himmeti***

*Sa'y edip **pîr himmetin almak** yolun kavîce tut* (G.116.2)

Pîrin kudsî himmetiyle sâlikin basiret gözü açılır ve nereye baksa kudret-i seyrânı görür:

Himmet-i kudsile pîrin aç basîret çeşmini

Her neye bakarsan anda kudret-i seyrânı bul (G.144.5)

Pîrin himmeti bir iksir-i a'zâmdır. Bir beyitte de himmet şerbete benzetilir:

*Şeyh Mustafâ'nın **şerbeti ancak pîrinin himmeti***

İki cihânın devleti vuslatdır halvet şerbeti (G.230.11)

Divânda himmet genellikle Şeyh Halîlü'l-Halvetî'den beklenir. Onun ruhu öldükten sonra bile, türbesini ziyârete gelenlere himmet eder ve onların her iş selâmet olur:

*Cân u dilden kıl ziyâret **himmət-i rûhunu** al*

Her işin olur selâmet Şeyh Halîlullah'a gel (G.157.4)

Himmeti eden diğer bir şeyh de 'Ömerü'l Fuâdî'dir. Beyitte ondan himmetinde sahîdir diye bahseder:

İrşâdında kavîdir feyzinde hem ganîdir

***Himmətinde sahîdir** şeyh 'Ömerü'l Fuâdî* (G.233.9)

Himmetin çalışmak, gayret etmek anlamında ele alındığı beyitte; mânâ ve hakikatlerden zevk almayan kâl ehlinin bir özelliği de tembelliktir, dûn-himmetliktir:

Şu kâl ehli ki zevk almaz me'ânî ve hakâyıktan

*Kanâ'at ede sûretle gabîdir **dûn-himmetdir*** (K.Ek-20.11)

Înâyet, Allah'ın lütfu, ihsanı ve kulunu kayırmasıdır, İlâhî yardımdır. İnâyet Allah'tan istenir. O'nun lütfundan ümit kesmemelidir. Bir gün kereminden inayet eder:

*Kesme **lütfundan** Hudâ'nın ümîdin*

*Kereminden bir gün olur **'inâyet*** (G.48.4)

Âşıklar için seher inâyet vakti olarak zikredilir. Âşıkın istediği vuslattır. Bu da ancak Hakk'ın inâyetiyle gerçekleşir:

Zâhidin matlabı Cennet 'âşıkın maksadı vuslat

*Hak'dan olursa **inâyet** ne devletdir ne sa'âdet* (G.46.4)

Âşık için lütfu ise, onu Hakk'a yaklaştıran her şeydir. Sevilenin Allah olduğu beyitlerde O'nun bir özelliği de lütfunun çok olmasıdır. Allah kereminden nice lütuflar kılmıştır. O, lütfu kapısıdır. Lütfundan ümit kesilmez. Abd-ı çâker bu lütuflara lââyık hamd edememektedir:

Sana lâıyk nice hamd eylesin bu ‘abd-ı çâkerin

Kereminden bize kıldın nice lutf u kerem ‘atâ (G.1.2)

Lütuf ve kahr tezâdı beyitlerde sıklıkla işlenir. Lütfuyla tecellî edip tesellî eden, mutlu eden ve kahrıyla tecellî edip kan ağlatan, düş eden O’dur:

Gâhi kahr ile tecellî eyleyip kan ağlatır

Yine lutf ile tesellî eyleyip şâdân eder (G.63.4)

İmânı ve Kur’ânı Hudâ ezelde lutf eylemiştir. Hz.Muhammed bir lutf-ı Rahmânîdir. Hz.Muhammed’i sevenlere Hakk’ın lütfu ve ihsanı erişir. Âşık, sevilenin cemâlini görmeyi O’nun lütfu olarak kabul eder. Âşık vuslat yolunu, uzlet yolunu, halvet yolunu, ru’yet yolunu, hizmet yolunu, rahmet yolunu, hikmet yolunu, varlığını mahvetme yolunu ve cennet yolunu lutf eylemesi için lütfu çok olan Allah’a yalvarır:

Eyle lutfu çok Perverdigâr lutf eyle vuslat yolunu

Kerem-kânı Gânî Settâr lutf eyle ‘uzlet yolunu (G.236.1)

3.18. Kerâmet, Keşf, Velâyet

Kerâmet amel-i sâlih sahibi bir kişide hârikulâde bir hâlin görülmesidir. Âşık nâm, nişân ve kerâmet peşinde değildir. Âşıkların asıl kerâmeti dünyayı, kesreti, mâsivâyı, nefsin isteklerini, benliklerini nâm ve nişânı terk edip, bekâyâ yönelmektir:

Nihân ender nihân olur ne nâm u nişân olur

Bekây-ı câvidân olur kerâmet bu kerâmetdir (K.Ek-20.91)

Kerâmet istenilmez, o Allah’ın veli kullarına bir ikramıdır. Bazen verir, bazen de vermez. Halk kendisine kerâmet sahibi desin diye riyâzet yapanlar eleştirilir. Riyâzetten amaç kerâmet göstermek olmamalıdır. Çünkü bunda nefsin bir hissesi vardır:

Kimi dahi yemez içmez riyâzet eder anıñün

Diyeler nefesine anun bu er sâhib-kerâmetdir

(K.Ek-20.16)

Divânda kerâmet sahibi olarak ismi geçen zâtlar; Hz.Peygamber, Muhammed Mehdî-i Hadî ve Şeyh Halil Efendi'dir:

Pâdişâh-ı âlem ol hükmündedir cümle cihân

Hem kerâmet kânidir sâhib-nizâm emr-i Hudâ

(K.22.15,16)

“Keşf, açığa çıkarma, perdenin açılması, gizli olanı meydana çıkarma, sezme, tahmin etme anlamındadır. Sûfilere göre maddî ve duyulur âlemden gelen tesir, kir ve pas kalbin gayb âlemini görmesine engel olan bir perde oluşturur. Riyâzet ve tasfiye ile bu perde kalkınca gayb ayan-beyan görülür. Bu perdenin açılmasına, yani kalp gözünün açılmasına keşf denir.” (Uludağ, 2001:210)

Riyâzet ve tasfiye lie kalp gözleri açıldığı için sırlar kerâmetle yalnız âşıklara keşfolunur. Bu sayede onlar fillerin, sıfatın, ve Zât'ın bilgisine vâkıf olurlar:

Keşf olur her sırr-ı nâ-peydâ kerâmetle bize

Vâkıf-ı ef'âl ü sıfat hem zât olan bizden olur

(G.79.5)

Aşk ateşi olmayınca hakikatler açılmaz.. Beden hücrelerinde ateş olmayınca hakikat lambası keşfolunmaz:

Hakikat misbâhı keşf olunur mu acaba

Bu mişkât-ı cisme nâr olmayınca

(G.210.9)

Hakk'ın Hakke'l-Yakîn'den âşıkta sırları keşfettirmesi; sevilenin, yüzündeki nikâbı kaldırıp güzelliğini sevene göstermesi şeklinde teşbih edilmiştir:

Hak bana Hakke'l-Yakîn'den keşf-i esrâr eyledi

Ref' edip yüzden nikâbın hüsnün izhâr eyledi

(G.226.1)

Hakikat sırlarını keşfetmenin bir yolu olarak a Kur'ân okumak zikredilir. Kur'ân'ı okuyanlar hakikatın sırlarını keşfederler:

Eger vechi kitâbın bilâ-harf okudun ise

Hakâyık keşf olur sırta velî sakla emânetdir

(K.Ek-20.46)

Divânda keşfedilen sırlardan biri de kıyametin sırrıdır. Sevgilinin boyu kıyâmete benzetilir ve onun boyundan kıyâmetin sırrı keşfolunur:

Kıyâmet sırrı keşf oldu boyundan

Hesâbın gün müdür yoksa mahşer (G.94.4)

Keşf kelimesinin açığa çıkarma, belli etme, başkasına gösterme anlamında kullanıldığı beyitler de vardır. Bu beyitlerde insanın insana olan keşfinden bahsedilmektedir. Âşık iç âlemine âit sırları ve aşkın sırlarını ağyara ifşâ etmemelidir. Çünkü onlar cevher kadrini bilmezler:

Emîn olan bu esrâra niçün keşf ede ağyâra

Bilenler cevherin kadrin ki ol ehl-i basîretidir (K.Ek-20.47)

Velâyet, Allah ile kul arasındaki karşılıklı sevgi ve dostluktur. Hz.Ali evliyâların serveri ve velâyetin meskenidir. Bu sebeptendir ki, Hz.Peygamber ona “Rûhun rûhumdur yâ Ali” demiştir.

Evliyâlar serveri kân-ı velâyet meskeni

Enbiyâ “Rûhuke rûhî Yâ ‘Alî” dedi ana (K.22.4)

Velâyetin yolu Hz.Ali’den geçer. Kim ki velâyet kapısına ulaşmak isterse Hz.Ali’nin aşkıyla yanmalıdır:

Vâsıl-ı bâb-ı velâyet olmak istersen gönül

Yan dahi şâh ‘Alîyyü’l Murtazâ’nın ‘aşkına (G.205.6)

Onuncu İmâm Şâh Nâkî’den de velâyetin pîri diye bahseder:

Şâh Nâkî envâr-ı çeşm-i evliyâ vü asfiyâ

Hem imâm-ı ‘ârifîn pîr-i velâyet bâ-safâ (K.22.13)

Divânda velâyetin merkezi ve kutb-ı velâyet Şeyh Halil Efendi’dir. Şâir ise cennet bahçesine benzettiği bu velâyet merkezinin bülbülüdür:

Menbâ’-i feyz-i hidâyet merkez-i sâhib-i velâyet

Bâğçe-i gülşen-i Cennet bülbüliyem bülbüliyem (K.235.3)

Müridler nazarla irşâd olunduktan sonra gönül gözleri açılır ve nûru görürler, velâyetin sırrını anlarlar:

Nazarla olur irşâdı müürîdi-i sâdıka anın

Görür gönlü gözü nûru bilir sırr-ı velâyetdir (K.Ek-20.31)

3.19. ‘Arif, ‘İrfân, Ma’rifet

Bu kavramlar beyitlerde “ârif-i billâh, ârif-i Hak, ârif-sıfât, ârifân, mekteb-i irfân, ilm ü irfân, tahsîl-i irfân, da’vâ-yı irfân, nûr-ı irfân, kadr-i irfân, ma’ârif ehli” gibi terkip ve tâbirlerle işlenir.

“Allah Teâlâ’nın kendi zâtını, sıfatlarını, isimlerini ve fillerini müşahede ettirdiği kimse. Müşâhade ve temâşâdan hâsıl olan bilgiye marifet, bu bilgiye sahip olan kişiye de ârif denir.” (Uludağ, 2001:45) Bu anlamı taşıyan beyitte ârif ne görürse Hakk’ı görür, çünkü o ârif-sıfât olmuştur:

Kim ki mukayyed olmadı her ne ki gayrıdır adı

Her ne görse Hak görür ol ‘ârif-sıfât imiş (G.112.2)

Ârif, kâmil insandır; onun yolu vahdet yoludur. Ledünnî ilmini okuyan, iki cihândan geçip Allah’ı arzulayan kimsedir ârif. Onun en önemli özelliği nefisini bilmesidir. Nefisini bilen “ârif-i billâh” olur:

Kim ki dilden düşdü ayrı işi dâim âh olur

Nefisini kim anladı hoş ‘ârif-i billâh olur (G.87.1)

Ârif-i billâh olmakla ilgili bir başka gazelde de, “lâ ilâhe illallah” âriflerin seyri olarak da görülmekte ve “lâ ilâhe illallah”ın insanı ârif-i billâh edeceği söylenmektedir.:

Gönlünü dergâh eder cânını âgâh eder

‘Ârif-i billâh eder lâ ilâhe illallah (G.203.1)

Benzer anlamı taşıyan diğerk bir beyitte de ârif-i billâh olmak tekrâr-ı tevhîd ile olur:

‘Âşıklara hem-râh ol hakikatden âgâh ol

Hem ârif-i billâh ol tekrâr-ı tevhîd ile (G.204.7)

Ârifler âşıklar gürûhundan olur:

Biz gürûh-ı âşıkânuz ‘ârifân bizden olur

Kanda var ise bir erbâb-ı zebân bizden olur (G.79.1)

Âriflerin diğerk bir özelliği de yakîn ehli olmalarıdır. Müşâhadeleri vicdânî zevkle olur. Onlarda sapma olmaz, istikamet yolunda yürürler:

Yakîn ehli olur ‘ârif şuhûdu zevk-i vicdândır

Sakamet olmaz anlarda tarîk-i istikâmetdir (K.Ek-20.23)

Ârif anlayışı kuvvetli kişidir, ona sadece işâret etmek yeterlidir. Ârifin gündüzü bayram, gecesi kadirdir. Ömerü’l-Fuâdî ve Şeyh Halil Efendi âriflerin serveri olarak vasıflandırılır.

Ârifler zâhidlerle rakip olacak şekilde işlenir. Ârifler irfân mektebinde okurken, zâhidler medresede okur. Ârifler uzleti ve halveti seçen, riyâzet yapan, nefsiyle mücâdele eden yönleriyle zâhidlerden ayrılırlar. Zâhidler onları bu yönleriyle eleştirirler:

Eger halvet eger uzlet ne lâzım ‘âriفة derler

Riyâzet çekdirip nefse elem vermek meşakkatdir (K.Ek-20.52)

Nefsini ve Hakk’ı bilip ârif olmayanların sözleri ve filleri hep taklit ve riyâdır:

Kim ki bilip nefsini Hakk’ı ‘ârif olmadı

Kavl ü fi’li hep anın taklîd ile riyâdır (G.92.7)

Ârif olmak için irfân mektebinde ledün ilmi okunur. Âşık ilim ve irfânı ârif-i Hak olmak için ister:

Mekteb-i ‘irfân içinde okuyup ‘ilm-i ledün

‘Ârif-i Hak olmaklığa ilm ü ‘irfân isterim (G.164.2)

“İrfân; marifet, ilham, keşf, sezgi, manevî ve rûhî tecrübeyle elde edilen bilgidir.” (Uludağ, 2001:188) İrfân bazı beyitlerde ilim kavramıyla beraber zikredilmiştir. İlm ü irfânı insanın kadrini bilenler okur. Âşıkların dünyaya gelme amacı irfân tahsil etmektir:

Dünyâyâ geldim gitmeğe tahsîl-i ‘irfân etmeğe

‘Aşk ile seyrân etmeğe ben in ü ânu neylerem (G.170.2)

İrfân mektebinde şeyhler esrâr ilmini okuturlar. İrfân mektebinde ledünnî ilmi okuyanlar “Nefsini bilen Rabb’ini bilir.” hadisindeki hakikatın sırrını öğrenir ve Sübhân’ı bulur:

Mekteb-i ‘irfâna gel oku ledünnî ‘ilmini

“Men aref” den al haber nefsin bil Sübhân’ı bul (G.144.7)

İstikâmet yolunda yürüyen âşık hakikat yolundan irfâna çağrılır:

Mustafâ Rumî yürü ‘aşkın târiki müstakim

Durmayıp râh-ı hakîkatden hemân ‘irfâna gel (G.150.5)

İrfâna gelmekten kasıt da, kendinden kesret âleminden çıkıp nefsini bilmektir. Söz ile sûret ile da’vâ-yı irfân olmaz. İnsân-ı kâmil olanlar nûr-ı irfânı bulurlar. Bir beyitte irfân gönül tahtına oturmuş hükmeden bir sultâna benzetilir:

Gönül tahtına bir sultân oturmuş hükmeder hemân

Denildi ismine ‘irfân ana hep cümle râm oldu (G.245.11)

Bir beyitte de Hz.Ali’nin irfânından bahsedilir:

Ebu Bekr’in safâ vü sıdkı andan

Alî’nin ilm ü irfânı Muhammed (K.Ek-7.36)

“Marifet, sûfîlerin rûhânî halleri yaşayarak, manevî ve İlâhî hakikatleri tadarak elde ettikleri bilgidir.” (Uludağ, 2001:234) Bu anlamda beyitte, zâhirle, kesretle, kabukla

meşgul olmayıp dâima marifete ulaşmaya çalışılmalıdır. Zirâ iki cihânda marifet gibi bir kâr bulunmaz:

Lehv ü lu'ba olma meşgûl ma'rifet kesb et müdâm

Ma'rifet gibi bulunmaz dü cihânda özge kâr (G.77.5)

Marifet bilgisine sahip kişiler, ma'ârif ehli olarak geçer. Ma'ârif ehlini bulunca onun yanında kalmalı ve ondan istifâde etmelidir:

Ma'ârif ehlini bulsan yanında eylenip kalsan

Mustafâ Rûmî'yi görsen yüze gülmekte yektâsın (G.Ek-7.7)

3.20. Zâhid, Vâiz, Rind

Zâhid divânda âşık ve ârif olmayan; ham ruhlu, olgunlaşmamış, dinin özünden habersiz, zâhire önem veren, kuru ve şekli ibâdetlerle meşgul, kâl ehli, ledün ilminden habersiz bir tiptir. Bu tip divânda âşıkın râkibi olarak işlenir ve âşıkın yanında tezât unsuru olarak yer alır. Âşık devamlı zâhiden şikâyet eder. Beyitlerde sık sık âşıklarla zâhidler karşı karşıya getirilir. Âşıklar övülürken zâhidler şekilciliklerinden ve samimiyetsizliklerinden dolayı eleştirilir. Hatta bir beyitte âşıklar zâhidlere bedduâ ederler:

Bed-duâsın aldı 'âşıkların ol zâhid yine

'Âşıkânın etmedi gönlünden asla ictinâb (G.34.4)

Zâhid riyâkârdır ve âşıkın halka gösterişten uzak yaptığı ibâdetlerin farkında olmadığı için onu ibâdetten firâr etmiş sanır:

Sanırmış kim bizi zâhid 'ibâdetden firâr etmiş

Riyâlı tâ'atin halka bizimle âşikâr etmiş (G.108.1)

Bir beyitte zâhidin ve âşıkın yolunu karşılaştırır. Zâhidin yolu zühd ve takvâ yoludur; âşıkın yolu ise harâbât yoludur:

*Sen yürü zühdile takvâ yolunu tut **zâhidâ***

Ben harâbât râhına sâlâr olam şimden gerü (G.188.2)

Zâhide göre halvet,uzlet ve riyâzet meşakkattir. Riyâzet yapmak âşıkların özelliğidir. Zâhidler riyâzet yapmadıkları gibi, onlar riyâzeti nefse eziyet çektirmek ve meşakkat vermek olarak gördükleri için eleştiriler:

Eger halvet eger uzlet ne lâzım ‘ârife derler

Riyâzet çekdirip nefse elem vermek meşakkatdir (K.Ek-20.52)

Zâhidin aşkın sırrını bilmemektedir. Eğer zülf-i Leylâ'nın sırrını öğrenmeyi dilerse onun müşk-efşân saçına esîr olmalıdır:

*Zülf-i Leylâ sırrını **zâhid** dilersen gel berü*

Bir esîr ol sen dahi ol zülf-i müşk-efşânına (G.191.4)

Zâhidin bir özelliği de gaybı bilememesidir. Onları gayb ehli zannedip de her hâlimizi söylememeliyiz. Fakat âşık gayb sırlarını duyar, gizlilikler Hakk'ın lütfuyla ona bildirilir:

*Gayıb ehli gümândır **zâhide** ‘arz etme ahvâlin*

Aşinâ-yı ‘aşk olan insân-ı âgâh olandan sor (G.99.3)

Mescid ve medrese zâhidlerin mekânıdır, âşıkların mekânı ise meyhânedir ki orada dem ve devrân vardır:

*Mescid ü medreseyi **verdim anı zâhidlere***

Tenbel-i meyhâneyim dem ile devrân isterim (G.164.1)

Âşıkın, zâhidlerin sofrasında gözü yoktur. Çünkü o en büyük nimeti yemiştir ki bundan zâhidin haberi yoktur:

*Teklîf etme bize **zâhid** sofranı*

Çok yedik ni’met-i ‘uzmâ bu gece (G.206.18)

Cennet, zâhidlerle âşıklar arasında bir mukayese unsuru olur. Zâhidlerin ibâdetten maksadı cennetin zînetlerine kavuşmaktır:

Velî zühdde 'ibâdetde recâsı bu ola ancak

Verile Hûrî koçmağı göre uçmağı zinetdir (K.Ek-20.14)

Zâhidler cenneti isterler ama âşıkların istediği cennet değildir. Onların maksadı Allah'a kavuşmaktır:

Zâhidin matlabı Cennet 'âşkın maksadı vuslat

Hak'dan olursa ' inâyet ne devletdir ne sa'âdet (G.46.4)

Zâhidler, hûrileri ve cennetin zînetlerini isterler ki, onların ibâdetlerinde maksatları budur:

Velî zühdde 'ibâdetde recâsı bu ola ancak

Verile Hûrî koçmağı göre uçmağı zinetdir (K.Ek-20.14)

Zâhid, ârifin de râkibidir. Ârifler irfân mektebinde okurken, zâhidler medresede okur. Ârifler uzleti ve halveti seçen, riyâzet yapan, nefsiyle mücâdele eden yönleriyle zâhidlerden ayrılırlar. Zâhidler onları bu yönleriyle eleştirirler:

Eger halvet eger uzlet ne lâzım 'ârife derler

Riyâzet çekdirip nefse elem vermek meşakkatdir (K.Ek-20.52)

Zâhid, hakikatı bulamamıştır, yabanda, başıboş gezmektedir. Onu tevhid girdabının halkasına girmeye çağırır:

Zâhidâ gezme yabanda boş yere sergeşte gel

Halka-i girdâb-ı tevhîde girip feyz iste gel (G.158.1)

Bazen de zâhîde öğütler verir ve onu gönül aynasına nazar kılıp Zâtullah'ı bulmaya davet eder:

Sûret-i pâkizeyi münkir değılsen zâhidâ

Gel bu mir'âta nazar kıl anda zâtullahı bul (G.156.6)

Eğer zâhid hakikat ilmine tâlip ise dergâha gelip sıdk ile şeyhe hizmet etmelidir:

Tâlib-i 'ilm-i hakikat olmuş isen zâhidâ

Dergeh-i pîr-i Halîl'e sıdk ile hizmete gel (G.158.4)

Birkaç beyitte de zâhid şeytan benzetmesiyle işlenir. İnsanın en güzel surette yaratıldığını inkâr etmesi dolayısıyla söz konusu edilir:

Etme inkâr sûret-i pâkizeyi ey zâhidâ

Âhsen-i takvîmi inkâr eyleyen şeytan olur (G.69.3)

“Vâiz, câmi ve mescitlerde oturup halka öğüt veren dîn adamıdır. Fakat sûfiler ve Hak âşıkları, vâiz sözüyle dinin özünden habersiz kalıp sırf merasimle uğraşan ham ruhlu, şekilperest ve zâhirperest hocaları kastederler.” (Uludağ, 2001:363) Divânda işlenen vâiz tipi de böyle bir tiptir. Bilgili olduğunu her fırsatta teşhir etmesi, herkesi cehenneme doldurması, aşktan habersiz oluşu, Allah aşkını bulamayışı, nefsinin terbiye etmemesi gibi özellikleriyle eleştiri konusu edilir. “Vâ'iz” redifli bir gazelinde onun portresini çizer ve bu tipin özelliklerini anlatır. Vâiz, büyük bir câminin kürsüsünde minderin üzerine oturmuş, yeşil ferâcesini giymiş, başına bir yana eğmiş, kitâbını önüne koymuş ve etrafına bakıp va'az eden bir tiptir. Duâ eder, hamd u senâ eder ve halkı hidâyet yoluna sevk eder. Kitabı eline alır, Hudâ'nın ismini anar, diline bereket sözüne güven gelir; ibâre torbasını açıp rivâyet nûrunu saçar ve halkın üzerine bir bahr-i muhit gibi çoşar. Fakat bundan sonra cehennem kapısını açar ve bir bir halkı içine doldurur da kendine cehennem de bir boş yer koymaz:

Açıp câhim kapısını bu halkı doldurur bir bir

İçinde hâlî hiçbir yer komadı kendine vâ'iz (G.117.6)

Sonra sayfaları çevirir, hak ile bâtlı bildirir; hikâyeler anlatır ve halkı ağzına baktırır. Ama aşktan bîhaberdir. Leylânın sırrını bilseydi, zülf-i Mecnûnî olurdu; dağları ve safraları gezer, Leylâ'nın derdine düşerdi. Eğer Mevlâ'nın aşkını ve Zât-ı a'lâyı bulsaydı, zühd ve takvayı bir tarafa koyup kendi nefesine va'az ederdi. Yârin sözlerindeki lezzet varken âşık bu vâ'izin va'azını istemez:

Çekeydi 'aşkı Mevlâ'yı bulaydı zât-ı a'lâyı

Kor idi zühhd ü takvâyı ederdi nefsine vâ'iz (G.117.9)

Başka bir beyitte de vâiz “gâm-ı ferdâ” ile korkutması dolayısıyla söz konusu edilir ki âşık onun sözlerinden korkmamaktadır; çünkü gâm-ı ferdâdan âzâdedir:

Bizi korkutmasın vâ'iz gam-ı ferdâdan âzâdız

Bizim hod nakl-i sehhamız müheyya nakd-i fikretdir (K.Ek-20.22)

Bu tiplerle benzerlik gösteren özellikleriyle rind ise bir beyitte zikredilmektedir. Tasavvuf yolunu inkâr etmeleri, bir mürşide bağlanmak istememeleri, anlayış sahibi olduklarını söylemeleri, emniyet ve rahat yolunu seçmeleri dolayısıyla söz konusu edilir:

Kimi rind-i cihân derler bize lâzım degil mürşid

Bizim idrâkimiz vardır yolumuz emn ü râhatdır (K.Ek-20.21)

3.21. Zühhd, Takvâ

“Zühhd, dünyaya meyletmemek, dünya arzularından vazgeçmek, ibadet ve nafilelerde aşırıya kaçıp mümkün olanın sınırını zorlayarak bedeni zayıflatacak bir yol izlemektir.” (Sahmerânî, 2000:64) “Takvâ ise, sakınmak, Allah’tan korkmak mânâsındadır. Nâil olmadığı nimetler konusunda güzel bir tarzda tevekkül etmeye, elde edilen nimetlere rızâ göstermeye, elde edilemeyenlere de en güzel tarzda sabretmeye takvâ denir. Bu hal Allah ile sükûn bulmak ve bu durumdan zevk almak demektir. Allah’a en güzel tarzda ibâdet ile, her türlü davranışta son derece dikkatli olunması, her fiilde çok yüksek derecede hassasiyet gösterilmesi, şükredilmesi, nimetlerin inkâr edilmemesi de takvâdır.” (Altıntaş, ?:163)

Zühhd ve takvâ bu anlamlarıyla âşıkların tutması gereken bir yoldur:

Zühhd ve takvâ dâmenin muhkemce tut

Her işinde rehber olsun insâf (G.126.3)

Divânda bu iki kavram bazen âşıkların bazen de zâhidlerin yolu olarak karşımıza çıkar. Bir beyitte takvâ aşk yolunu aşığdır. Zâhidlerin zühdü ve takvâsı sahtedir. Zühhd ve takvânın erkânını sûfî âşıklardan öğrenmelidir; çünkü onların aşktan yoksun zühhd ve takvâsı makbul değildir:

Zühd ü takvânın erkânın sûfî şol ehl-i zevkden sor

Ben uydum ‘aşka ‘âşıkım bana ‘aşkım imâm oldu (G.245.8)

Fakat yine de divânın genelinde zühd ve takvâ yolu âşıkların değil aşk yolundan habersiz zâhidlerin yolu olarak ele alınır:

Sen yürü zühd ile takvâ yolunu tut zâhidâ

Ben harâbât râhına sâlâr olam şimden gerü (G.188.2)

Zühd yolu, aşk ile karşılaştırılır. Âşık, muhabbet ehline olan aşkını zühd yoluna tercih eder:

Mahabbet ehline ‘aşkın var iken

Bu râh-ı zühd içre revânı neyler (G.91.3)

3.22. Mutasavvıflar

3.22.1.Hallâc-ı Mansûr (857-922)

“Mutasavvıfların en meşhurlarından olup, Ene’l-Hak sözünün sahibidir. Bu sözün telaffuzundan sonra katledilmiştir.” (Ceylan, 2000:383)

“Rivayete göre kırbaç altında bir müddet dövüldükten sonra el ve ayakları daha sonra da başı kesilerek vücudu yakılmış, külü Dicle’ye atılmış ve başı da bir ağaca çakılarak Bağdat köprüsüne dikilmiştir.” (Eraydın, 1994:253)

Divânda genellikle aşkı uğruna idâm edilmesi dolayısıyla zikredilir. Samimiyetin, sadâkatin ve cezbenin sembolüdür. O “Ene’l-Hak” sözündeki sırrı ispat etmek için idâma gitmiştir:

Ene’l-Hak sırrını edemez isbât

Mansûr-veş berdâr olmayınca (G.210.5)

“Mansûr, Mansûr-ı Hak, tabl-ı Ene’l-Hak, berdâr-ı ‘aşk, ‘aşk-dâr” gibi tâbirlerle ismen veya telmih yoluyla anılan Hallâc-ı Mansûr, beyitlerde sık sık âşık için

benzetme unsuru olur. Âşık Mansûr gibi dâra çıkmak elem vermez; o aşkı uğruna her şeyi göze alır ve dârağacı onun derdine dermân olur:

‘Âşık Mansûr-veş çün dâra çıkmak gam degil

Dârı gördü bildi kim derdine dermân gösterir (G.93.6)

Âşık, aşk yolunda Mansûr gibi idâm edilmeden yani kendi varlığını yok etmeden irfâna ulaşamaz:

Mansûr-ı Hak olmadan berdâr-ı ‘aşk olmadan

Mahv-ı mutlak bulmadan ‘irfânı arzularsın (G.136.6)

Âşık, Hallâc gibi aşk yoluna girip bu yolda bütün varını fedâ etmeğe, cânını vermeye heves etmelidir:

Gir Enel-Hak râhına Mansûr olup şimden gerü

Sen de ber-dâr olmağa gel eyle ‘aşk-dâra heves (G.107.8)

Bir beyitte âşık Mansûr gibi Ene’l-Hak na’râsını vurur ve Hak ismine erip, kemâl-i mürşidi görür:

Bile Hak ismine erdim kemâl-i mürşidi gördüm

Ene’l-Hak na’rasın vurdum olup Mansûr zamânî (K.242.24)

Bir beyitte de “Ene’l-Hak davulu vuruldu” ifâdesine yer verilir:

Bulundu vücûdumda Hak bilindi sırrımda mutlak

Vuruldu tabl-ı Enel-Hak okuduğum Kur’ân kamu (G.187.9)

3.22.2.Bâyezîd-ı Bestâmî (öl. 874)

“Bâyezîd-ı Bestâmî vahdet-i vücûd akidesinin öncüsü olarak bilinir. Şatahat kabilinden birtakım sözler söylediği için devrinde çok tenkide uğramış bir mutasavvıftır.” (Eraydın, 1994:73) Hz.Peygamber’e yazılan kasidenin bir beyitinde ismi geçen

Bâyezîd hakkında herhangi bir ayrıntı verilmez. Hz.Muhammed'in remzine nâil olması dolayısıyla zikredilir:

Cüneyd'e Cübbe remzin Bâyezîd'e

Tadıran laf-ı Sübhânî Muhammed

(K:Ek-7.40)

3.22.3.Cüneyd-i Bağdâdî (öl.908)

“Cüneyd-i Bağdâdî, binlerce velî yetiştirmiş kutup bir mutasavvıftır.” (Pala, 1995a:117) Bir beyitte Hz.Peygamber'in övgüsüne mazhar olması dolayısıyla zikredilir:

Cüneyd'e cübbe remzin Bâyezîd'e

Tadıran laf-ı Sübhânî Muhammed

(K:Ek-7.40)

3.22.4.Şâbân-ı Velî (1499-1569)

“Halvetîlik'in Şa'bâniyye kolunun kurusu olan Şeyh Şa'bân-ı Velî, 16. yy.'da Kastamonu ve civarında irşad faaliyetlerinde bulunmuştur.” (Abdulkadiroğlu, 1991) Mustafâ Rûmî Efendi'nin de bağlı bulunduğu Haliliye kolu Şa'bâniye'den şubelendiği için Şa'bân-ı Velî'nin bu kol mensupları için saygınlığı büyüktür. Şâir de ona olan bağlılığını “kuluyam Şa'bân-Velî'nin” ifâdesi ile anlatır:

Kuluyam Şa'bân-Velî'nin oğluyam Sultân-ı Halîl'in

Şehrî olan Şeyh Emîn'in dervîşiyem dervîşiyem

(K.235.16)

3.22.5.Ömerü'l-Fuâdî (öl.1859)

“Ömerü'l-Fuâdî Sâni (İkinci Ömerü'l-Fuad) İstanbul Sofular'daki Ekmel Dergâhı'nda irşad faaliyetine bulunmuştur. Son devir şeyhülislâmlarından Ârif Hikmet ve Mehmed Saâdeddin Efendiler bu zâta müntesiptirler.” (Bursalı Mehmet Tahir, 1333:118)

“Mustafâ Rûmî Efendi, İstanbul’da yaşayan Şeyh Ömerü’l-Fuâdî Hazretleri’nden 15 yıl ilim öğrenmiştir.” (Alparslan, 1998:166) 1859 yılında vefât eden hocası için “şeyh ‘Ömerü’l-Fuâdî” redifli fevkalâde övücü bir şiir yazarak, hocasının meziyetlerini belirtmiştir. Bu şiirde Ömerü’l-Fuâdî, hak yolunun rehberi, âriflerin serveri, taliplerin matlubu, âşıkların mahbûbu cümle halkın mergubu olarak anılır:

Tâliblerin matlûbu ‘âşıkların mahbûbu

Cümle halkın mergûbu şeyh ‘Ömerü’l-Fuâdî (G.223.2)

O her müşkülü halleder, ibâdetle istikâmet üzeredir, tarikatte misli yoktur. Onu bulup kapısına kul olmuş ve himmetinin feyzini almıştır. O şeriat ehli, tarikat pîri, hakikat yoludur. İstanbul’un şeyhleri hep ona bağlanmışlardır ve cümleden makbul olmuştur. İrşadında kavidir, feyzinde ganîdir, himmetinde sahîdir:

Ehl-i şerî’at idi pîr-i tarîkat idi

Râh-ı hakikat idi şeyh ‘Ömerü’l-Fuâdî

Meşâyih-i İslambol hep oldular ana kul

Cümleden oldu makbûl şeyh ‘Ömerü’l-Fuâdî (G.223.7,8)

Onun 15 sene irşâd görevinde bulunduğunu, yaşının 65 ve fevt tarihinin 75’te vukû bulduğunu aynı şiirde belirtir. O Mustafâ Rûmî’nin üftâdesi, şeyh-zâdesi, azîzi ve efendisidir:

Mustafâ üftâdesi hem dahi şeyh-zâdesi

‘Azîzi efendisi şeyh ‘Ömerü’l-Fuâdî (G.223.11)

3.22.6. Halilü’l-Halvetî (1784-1843)

Halilü’l-Halvetî, Mustafâ Rûmî Efendi’nin babasıdır. Halvetîlik’in Halîliye kolunun kurucusudur, kâmil bir zâttır. Gerede’de ikâmet etmiştir. Halvetî tarikatı mensupları, onun döneminde civâr köy ve kasabalardan gelerek ona intisâp etmişler; ilim, irşâd ve feyzinden faydalanmışlardır.

“Sultân II. Mahmut kendisini İstanbul’a sarayına dâvet etmiş; o da bu dâvete icâbette bulunmuştur. Sultâna verdiği ârifane cevaplarla hem sultânın hem de İstanbul ülemâsının hayretlerini celbetmiş, takdîr ve hürmet görmüştür.” (Hüseyn Vassaf, ?:8)

Halil Efendi, Mustafâ Rûmî Efendi’nin hayatında çok önemli bir yer tutar. Divanında birçok şiirde babasından övgüyle bahseder. “sultân Halîlü’l-Halvetî” redifli bir şiirinde; o arşullahtan uçup Gerede şehrine düşmüştür ve Halvetî yolunu açmıştır. İrşâd postuna geçip hakikat kenzini açmış ve hazineleri âleme saçmıştır:

İrşâdın postuna geçdi hakikat kenzini açdı

Gevherin ‘âleme saçdı sultân Halîlü’l-Halvetî (G.225.2)

Sözleri gevhere benzetilen Halil Efendi, bir sonraki beyitte de aşk hazinesinin mekânıdır; aşk derdinin Lokmân’ıdır; asrında bir sultândır:

Genc-i ‘aşka mekân idi derd-i ‘aşka Lokmân idi

‘Asrında bir sultân idi sultân Halîlü’l-Halvetî (G.225.3)

O, cümle ‘âriflerin serveri, bütün âşıkların dilberi, oniki tarîkin pîridir. Feyz-i Kibriyâ’nın şu’lesidir. Hz.Muhammed Mustafâ’nın nûrunun mazharıdır. Dertlilere dermân, çaresizlere çâredir.

128 numaralı şiirinde “pederim, pîrim, azîzim, Şeyh Halîlü’l- Halvetî” diye söz eder. 148 numaralı şiirde onu “Hurşîd-i cihân” olarak tavsîf eder. 155 numaralı şiirinde onun dergâhına gidenin maksûduna erişeceğini söyler. 180 numaralı şiirinde ondan “müşfik peder” diye bahseder. Çaresiz kaldığı durumlarda ve dünya hayatını boşuna geçirdiği için babasından meded ister:

Ben bu yolda çâresiz bî-çâreyim kıl meded yâ Hazret-i Sultân Baba

Kâr u kesbim yok nice âvâreyim kıl meded yâ Hazret-i Sultân Baba (G.23.1)

Babasının himmeti Çerkeşî’den aldığını, 36 sene irşâd görevinde bulunduğunu ve H. 1236’da vefât ettiğini yine onun 28 numaralı şiirinin 7. beyitinden öğreniyoruz:

Otuz altı sene irşâd eyledi devrin tamâm

Bin iki yüz elli dokuz kıldı rihlet-i bekâ (G.28.7)

Babasının ölümü üzerine bir mersiye yazmıştır. Bu mersiyede ondan “Kutb-u Â’zam” ve “Gavs-ı Ekber” olarak bahseder. Onun kâmil, sözüne sâdık bir hakikat eri olduğunu belirtir. Ama, hayattayken onun değerini bilemediğinden, dergâhın tembeli olduğundan yakınıdır. Onu Lokmân’a benzeterek mânevî dertlere devâ olduğunu, ondan feyz alanların hakikate erdiğini söyler:

Âh dirîğâ bilmedik vaktinde kadr-i devletin

Derdimize bulmadık ‘asrında Lokmân’ın devâ (G.28.5)

3.23. Cân, Beden

3.23.1.Cân

Ruh, hayat, insanda yaşamayı sağlayan madde dışı unsur anlamındaki “cân” kelimesi beyitlerde çeşitli anlamlarıyla işlenir. Cân bazen Allah’tır, bâzen sevilendir, bâzen de âşıkın veya sâlikin kendisidir. Cân beyitlerde “cân bülbülü, bülbül-i cân, andelib-i cân, cân gözü, cân kulağı, sarây-ı cân, safâ-yı cân, cân ili, iklim-i cân, cânımın cânı, cümle cismin cânı, sırr-ı cân, perde-i cân, cân ravzası” gibi terkip, tâbir ve benzetmelerle ele alınıp işlenmiştir. Bunun yanında “Cân” kelimesi ile ilgili birçok deyim yer verilmiştir: “Cânını koymak, cânıdan özlemek, cân etmek, cânı gitmek, cânı kâr etmek, cânı istemek, cân vermek, cânını fedâ kılmak, cânını kurbân etmek, cân u başa kıymak, cânıdan geçmek.” Bu deyimler âşıkın mânevî hâlini anlamamız için önem taşımaktadır.

Allah’a münâcâta bulunduğu yerde “*Cismin içinde cânım cânımda cânânım*” (G.7.5) diye seslenir. Beyitte âlemlerin Sübhânı olan Allah cümle cismin cânıdır; aynı zamanda O cânlar içinde cânânıdır:

‘Alemlerin Sübhânı cümle cismin cânı

Cânlar içinde cânânı sensin yâ Rabbenâ (G.7.2)

Cânın sırrına vâkıf olan âşıkın gönlü hep esrâr ile dolar hakikata ve maksadına erişir:

Çok şükür maksûda erdim eyledim tahkîk özüm

Vâkıf oldum sırr-ı cânı hep esrâr oldu gönül (G.147.6)

Sevgilinin bir bakışı âşıkâ cân verir. Sevgiyi karşısında gördüğü zaman âşıkın tenindeki cân gider:

Mahabbet bahri cûş etdi görüp karşımda mahbûb

*Tenimde sanki **cân gitdi** görüp karşımda mahbûb* (G.37.1)

Bir beyitte de âşıkın cânı Sevilenin derdiyle hastadır, onun dermânı da Rab'dir:

*'Âşkın ile dil-beste derdin ile **cân hasta***

Dermân eden dosta sensin yâ Rabbenâ (G.7.4)

Âşık sevilenin yoluna cânını koymuştur:

*Mustafâ Rûmî **komuş cânı yoluna***

Kereminden feyz lütfeder bana (G.6.5)

Bir başka beyitte de âşıklar cânlarını aşk yoluna fedâ kılan gönüller olarak işlenir:

Ne dürlü cefâ görseler cefâ olur 'aşkınla pür-safâ

*Yoluna **cânını fedâ kılan diller** seni ister* (G.80.3)

Cânına ve başına kıyamayan aşk davasında bulunmamalıdır. Gerçek âşık cânını cânânına kurbân edendir:

Etmesin da'vâ-yı 'aşkı cân u başa kıyamayan

*Gerçek 'âşık **cânını kurbân eder** cânânına* (G.191.3)

Âşkın esiri olan cândan geçer, cânın safâsını bulanlar da tenden geçer:

*Esîr-i 'aşk olan **cândan geçermiş***

***Safâ-yı cân** bulan tenden geçermiş* (G.111.1)

Âşıkâ cân vermesi kolaydır, zor olan dildâra kavuşmaktır:

Firkat-ı dildârı çekmeden 'âşık

***Cân vermesi kolay** vasl-ı dildâr güç* (G.56.4)

Birçok beyitte de cân ile cânân bir arada işlenir. Cân dâima cânânı arzulamaktadır:

Cânım cânânı ister lutf eyle göster yâ Rab

Gözlerim görmek diler lut eyle göster yâ Rab (G.38.1)

Âşıkın arzuladığı cânân cisminin içinde gizlidir:

Bunca demdir arayıp gezer idim cânânımı

Bilmedim cismim içinde cânım bana cânân imiş (G.109.2)

Âşık cânân uğrunda cân verir ve karşılığında cânânı alır:

Her ne derisek sözüümüz gönüllere gizli deriz

Cân verip cânân alırsız cânâna bahâdan söyleriz (G.104.6)

Divân edebiyatımızda bir gelenek hâlini alan cân ve cânân kelimeleri ile yapılan söz oyunlarını Mustafâ Rûmî Efendi’de görmekteyiz:

Cismin içinde cânım cânımda cânânım

Sırrımda sultânım sensin yâ Rabbenâ (G.7.5)

Cân tâbiri beyitlerde sâlikler ve âşıklar için de kullanılır:

Girip mekteb-i ‘irfâna okuyan cânlara ‘aşk olsun

Riyâzet tîgini nefse vuran cânlara ‘aşk olsun (G.175.1)

Biz âşık-ı cânânlarız cânâna safâdan söyleriz

Tâ ezelden derd ehliyiz cânâna devâdan söyleriz (G.104.1)

Cânın hayat mânâsında kullanıldığı beyitte şâir kimsenin kendini anlamadığından yakınmakta, artık takâtinin kalmadığını, cânandan usandığını belirtmektedir:

Hâlimi kimse bilmedi söylesem de inanmadı

Çekmeğe takât kalmadı zirâ bu cânandan usandım (G:162.2)

Cân bir beyitte de sıfat ehlinin meşrebi olarak zikredilir:

Herkese kandiğı yerden vermeli dâim sebak

Çün sıfat ehli olanın meşrebi cân olmalı (G.Ek-17.2)

3.23.1.1. Cân Üzerine Yapılan Teşbih ve Mecâzlar

3.23.1.1.1. Cân Bülbülü

Sevilenin aşkıyla gönül gülşen olup goncalar açılınca âşık da bu gülşen de feryâd eden bir bülbüle benzetilir:

‘Aşkınla dil gülşen olur goncaları handân olur

Cân bülbülü nâlân olur eyler sana medh ü senâ (G.4.3)

Cânân ili görünüp vahdet gülü açılınca cân bülbülü ötmeye başlar:

Göründü cânân ili açıldı vahdet gülü

Ötdü bu cân bülbülü şükür elhamdülillah (G.209.3)

Âşıkın sevileden uzak kalması nedeniyle gönlü yanar, gözlü yaşlı olarak tasvir edildiğı beyitte cân bülbülü bu hâlden dolayı inlemektedir:

Mustafâ Rûmî’nin her ân dili sûzân gözü giryân

Hemân cân bülbülü nâlân gel ey gonce-handânım gel (G.142.5)

Âşıkın gönlünün cân bülbülü olduğı bir diğere beyitte ağyârın derdi de diken olur ve âşık cân bülbülünün dikenden kurtulamadığından yakınır:

Ne ‘aceb olmadı gönlüm derd-i ağyârdan halâs

Olmadı gitdi niçin cân bülbülü hârdan halâs (G.113.1)

Sevilenin mürşit olduğı beyitte, sevilen gonce-i handân istiâresiyle anlatılır. Cân bülbülü gülşende gonce-i handânı görünce kendinden geçer ve inlemesi kesilir:

Gülşende gözüm gözler iken bülbül-i cânım

Nâlem kesilir gonce-i handânı görünce (G.55.3)

Sevilenin makâmı cân bûlbûlüne cennettir:

Türbe-i şîrîni gülzâr oldu çün âşıklara

'Andelîb-i cânâ Cennetdir makâm-ı Şeyh Halîl (G.152.4)

3.23.1.1.2. Cân Gözü

“Tûtiyâ, parlaklık ve kuvvet verdiği için göze sürülen sürmedir.” (Onay, 1996:482)
Âşık, gönüllerde gizli olan sevileni daha iyi görmek için cân gözüne tûtiyâ sürmek istemektedir. Burada “Cân gözü” tâbiriyle kastedilen kalp gözüdür:

Sensin bu dilde dâsitân sensin gönüllerde nihân

Göreyim her yüzden 'ayân cân gözüne ver tûtiyâ (G.4.4)

Dildârın yüzünü ayne'l-yakîn görmek isteyen cân gözüyle bakmalıdır ki o dildârın güzelliğini görebilsin:

Vech-i dildârı dilersen görmeği 'ayne'l-yakîn

Cân gözile kıl nazar hüsnünde hûbân gösterir (G.93.7)

3.23.1.1.3. Cân Kulağı

Cân kulağı tâbiri aşıkın sevilenin sözlerini dinleyen kulağıdır. Sevilenin sözlerindeki lezzet varken âşık vâ'izin sözlerini bu kulağa lâıyk görmez:

Ni'der Şeyh Mustafâ va'azı var iken yâr lebi hazzı

Dile her dem olan feyzi bu cân kulağına vâ'iz (G.117.10)

3.23.1.1.4. Cân Sarayı

Cân fenâyı terk ederek göç ettiği bir saraydır:

Biz bu fenâdan geçmişiz sarây-ı cânâ göçmüşüz

Mey-i bekâdan içmişiz cânâna bekâdan söyleriz (G.104.8)

3.23.1.1.5. Cân İli

Cân ilinde feryâd eden bülbülü ve açılmış gonca gülü kendi nefsinde bulur:

Aradığım cân ili feryâd eden bülbülü

Açılmış gonca gülü nefsimdedir kendimin (G.134.7)

Cân ilini nûr etmenin yolu tevhîd zikrine devam etmektir:

Her kim ki tevhîd eder cân ilini nûr eder

Hak ile huzûr eder lâ ilâhe illallah (G.203.7)

3.23.1.1.6. Cân İklimi

Cânın ülkeye benzetildiği beyitte âşık cân iklimine sultân olmaya çağrılır:

Nefsini ednâya verip gönlünü a'lâya sal

Gayret et iklim-i cânın tahtına sultân ol (G.149.2)

3.23.1.1.7. Cân Perdesi

Cân, âşık ile cânân arasında bir perdedir. Cân perdesi açılınca cânân görünür:

Açılıp perde-i cânı görüp cânında cânânı

Gönül iklimi sultânı olan cânlara 'aşk olsun (G.175.4)

Cân perdesini kaldıran da Hû zikridir:

'Âşıkın gönlünü pür-nûr eyleyen ezkâr-ı Hû

Ref' edip perde-i cânı keşf eden esrâr-ı Hû (G.185.1)

3.23.1.1.8. Cân Ravzası

Cânın ravzaya benzetildiği beyitte “Lâ ilâhe illallah” zikri cân ravzasını nûrlandırır:

Cân ravzasın nûr eder Hak ile huzûr eder

‘Âşıkı mesrûr eder lâ ilâhe illallah (G.Ek-18.8)

3.23.1.1.9. Cân Pervânesi

Sevilenin rûhunun ateşi etrafında âşıkın cânı pervâne olmuştur:

Sevdânla dil mülkünü virâneye döndürdün

Şem’-i ruhunla cânım pervâneye döndürdün (G.140.1)

3.23.2. Beden

Divânda beden “ten, vücûd ve cisim” gibi isimlerle işlenmiştir. Vücûd sevilen ile âşık arasında bir engeldir. Âşık maksûduna ulaşabilmek için vücûdunu yok etmelidir. Bu yok etme, bedenî arzularından sıyrılmak şeklinde düşünülmelidir.

Mevlâ’nın aşkı âşıkın vücûdunu yakıp mahv eder:

Gönlüm içre koymadı mahv etdi mâsivâ-yı ‘aşk

Yakdı yandırdı vücûdum varlığın Mevlâ-yı ‘aşk (G.128.1)

Bir başka beyitte de sevilenden ayrı olma âşıkın mülk-i vücûdunu berbâd eder:

Hicr ile mülk-i vücûdum etme berbâd gel eriş

Gözlerim yollarda gönlüm intizâr olmaktadır (G.75.2)

Aşkın esiri olan cândan geçer, cânın safâsını bulanlar da tenden geçer:

Esîr-i ‘aşk olan cândan geçermiş

Safâ-yı cân bulan tenden geçermiş (G.111.1)

Bedenin cisim olarak zikredildiği beyitte, âşıkın dışarıda aradığı dilber cismin içindeki cândır:

*Aradığım taşra dilber **cismim** içinde cân imiş*

Ayrı vü gayrı gördüğüm hep kudret-i Sübhân imiş (G.109.1)

Tenin bağa benzetildiği beyitte, ten bağında bülbül olup öten gönüller sevgiliyi istemektedir:

Mustafâ Rûmî gülşende âh u efgân eder anda

*Bülbül olup **bağ-ı tende** öten diller seni ister* (G.80.5)

Sevilenin aşkıdan âşıkın rahâtı kaçmıştır, çarşı ve pazarda bîgâneye dönmüştür ve bedeninde güç kalmamıştır:

*Râhat koymadın bende **takat kalmadı tende***

Şehr ü bâzâr içinde bîgâneye döndürdün (G.140.2)

Âşık bedenini beslemekten vazgeçer bu sayede gönlünü saray yapar:

***Ten beslemekten** geçmişem gönlüm sarâyın yapmışam*

Ağyârı dilden atmışam ben bed-gümânı neylerem (G.170.5)

Bir beyitte “teni titremek” deyimini yer almaktadır. Âşık gönlünün durumunu şâhına anlatmak için gittiğinde nutku tutulur, konuşamaz olur ve o şâhı karşısında görünce teni titrer:

Dil hâlimi ‘arz etmek için şâhuma varsam

*Nutkum tutulur **ten titrer** anı görünce* (G.55.2)

3.24. Yâr, Ma’şûk, Cânân, Dilber, Dilârâ, Dildâr

Divânda sevilen bu ve benzeri isim ve sıfatlarla işlenmiştir. Beyitlerde kastedilen sevgili genellikle Allah olmakla beraber, bazen Hz.Peygamber, bazen Ehl-i Beyt,

bazen de mürşit de sevgili olarak ele alınmıştır. Âşık yârin cefâsını çeker, gece gündüz feryâd eder ve bu hâlden usanıp şikâyet etmez:

*Ey gönül **yârin** cefâsın çekmeden usanma hiç*

Gece gündüz âh u feryâd etmeden usanma hiç (G.52.1)

Yâr kavramı birçok beyitte “ağyâr” kavramı ile tezât teşkil edecek şekilde işlenir. Ağyâr sevilenin dışındaki her şeydir. Yârin râkibi ağyârdır. Yârâna ulaşmak için ağyârı terk etmek lâzımdır:

*Ağyârı terk etmeden **yârânı** arzularsın*

Dûçâr-ı dert olmadan Lokmân'ı arzularsın (G.136.1)

Âşık-ma'sûk ikilisinin işlendiği beyitlerin birinde âşıkın nesi varsa ma'sûku uğruna fedâ eder, bir cânı vardır gerekirse onu da ma'sûkunun yolunda kurbân eder:

*'Âşıkın her nesi varsa hep verir **ma'sûkuna***

Bir cânı vardır gerekdir ol dahi kurbânına (G.196.2)

Sevilenen “dilârâ” diye bahsedilen beyitte, dilârâdan gelen her şey hoşnutlukla kabul edilir:

*Her ne gelirse **dil-ârâdan** kabûl et cân ile*

Yâr için çille-i ağyâr çekmeden usanma hiç (G.52.2)

Dildârdan olan ayrılık acısını çekmeden ölmek kolaydır, güç olan dildâra kavuşmaktır:

***Firkat-ı dildârı** çekmeden 'âşık*

*Cân vermesi kolay **vasl-ı dildâr** güç* (G.56.4)

Sevilenin mürşit olduğu bir beyitte âşık ondan “dilrübâ” diye bahseder ve onun kendisine olan ilgisizliğinden, ağyâra vefâlı davranıp kendisine cefâ çektirmesinden yakınır:

*Ey **dil-rübâ** n'itdim sana küsmek bana lâyük müdür*

Ağyâra pür-vefâ bana bunca cefâ lâyük müdür (G.86.1)

Yâre sadâkâtın vurgulandığı yerde âşık yârinden başka yâr, dildârından başka dildâr istememektedir:

Ey gönül sen yâr olucak başka bir yâr istemem

Dilde dildârım sen oldun gayrı dildâr istemem (G.160.1)

Âşık kalbinin içinde yârdan ayrı ağyârı da kabul etmez, yârin gönlünde dâima karar eylemesini istemektedir:

İsterim gönlümde dâim eylesin yârim karâr

Kalbimin içinde yârdan ayrı ağyâr istemem (G.160.4)

Sevgilinin özelliklerinden bahsedilen bir gazelde, onun gözleri âhûdur, yüzü nûrludur, sözleri incidir. Onun güzelliğinden âşıkın aklı ve fikri hayret vâdisindedir:

Dil-rübâlar içre bir dildâra verdim göblümü

Gözleri âhû yüzü envâra verdim gönlümü (G.239.1)

Seviline “ser-nâz” diye seslendiği beyitte onun gamından dolayı âşıkın gönlü vîrâneye dönmüştür. Onun başına bir kez ayak basmasını istemekte ve bunu bir lütuf olarak görmektedir:

Eyâ ser-nâz lutf ile başıma bir kez ayak bas

Gamin yakdı nice mülk-i dili vîrâne döndürdü (G.244.5)

Cânân ilinden esen rüzgâr âşıkı neşelendirmektedir:

Esip bâd-ı sabâ cânân elinden eyledi şâdân

Uyan ey gözlerim uyan yine vakt-i seher geldi (G.243.2)

Uzun zamandır gezip dolaşıp cânânını arayan âşık aradığı cânânı cânı içinde bulur, ve cânı ona cânân olur:

Bunca demlerdir arayıp gezer idim cânânımı

Bilmedim cismim içinde cânım bana cânân imiş (G.109.2)

Ayrıca divânda sevilen ile seven münâsebetleri işlenirken sık sık “şem’-pervâne” ve “gül-bülbül” manzumlarına yer verilmiştir. Sevilen bazen şem’ olur câzibesıyla âşıkı pervâne gibi etrafında döndürür:

Senin âteş-i ‘aşkınla nice demdir yanar cânım

Ruhun şem’ine her dâim nice döner ki pervânım (G.172.1)

Bazen de gül olup güzelliğinden dolayı âşıkı olan bülbülü feryâd ettirir:

Göründü cânân ili açıldı vahdet gülü

Ötdü bu cân bülbülü şükür elhamdülillah (G.209.3)

3.25. Cemâl, Dîdâr

Bu kavramlar divânda Allah’ın güzelliği, sevilenin, övülenin, Hz.Peygamber’in yüzü için kullanılır. Cenâb-ı Allah’ın Cemâli, güzelliği kâinat aynasında görünür. Güzelliğini kâinattaki eserleriyle bize gösterir. Neye baksak O’na olan hayranlığımız artar:

Kamu mir’ât-ı Hak oldu gözüme

‘Ârz eder cümlesi cemâlu’llahı (G.211.3)

Gösterir âyîneden mihr-i cemâl

Bî-cihet hüsnünü ‘arz eder bana (G.6.3)

Sevilen Cemâl’inin mumunu yandırınca güzellikten kendine geçen âşık pervâne olur ve ruhların gülü açılıp âşık feryâd etmeye başlar:

Cemâlin şem’ini yandırıp pervânen olayım cânâ

Açılsın ruhların gülü nâlânın olayım cânâ (G.19.1)

Âşık hayran olmak için kerem sahibi olan sevilenden bir dem olsun kavuşma meclisine erdirip Cemâl’ini arz etmesini istemektedir:

Eyâ ehl-i kerem bezm-i visâle irgürüp bir dem

Cemâlin 'arz-ı cân eyle hayrânın olayım cânâ (G.19.3)

Cemâlin goncaya benzetildiği beyitte âşık, efendisinden cemâlinin goncasını gizlememesini ister. Çünkü gülşende o goncayı arzu eden ve inleyen bülbül bulunmaktadır:

Gel nihân etme efendim şol cemâlin goncasın

Gülşen-i dehr içre bülbül nâle-vâr olmaktadır (G.75.4)

Kibriyâ'nın nûrunun cemâli âşıkın gönlünde tecelli eder:

Tecellî kıl bu mir'ât-ı dile lutf-ı hüviyyetden

Dile 'aks eylesin tâ ki cemâl-i nûr-ı Kibriyâ (G.1.5)

Bayram, âşıkın Sevgili'sinin cemâli için teşbih unsuru olarak kullanılmıştır ki, O'nun cemâlinin görüleceği gün en büyük bayramdır:

'İyd-ı ekberdir cemâlin ru'yeti 'âşıklara

Feyz-i la'l-i leblerin âb-u hayât u cân olur (G.69.2)

O'nun nûru bütün âlemi nûrlandırmıştır ve her yönde görünen O'nun dîdârıdır, yüzüdür, güzelliğidir:

'Âlemi pür-nûr eden envâr-ı Hû

Her cihetle görünen dîdâr-ı Hû (G.190.1)

Allah'ın güzelliğinin “dîdâr” kavramıyla işlendiği bir beyitte, O dîdârını, eşi benzeri olmayan güzelliğini, âyînelerde gösterip âşıkları mest ve hayrân eder:

Gösterip âyînelerden hüsn-i bî-pâyânını

Mest edip hayrân eden 'âşıkları dîdâr-ı Hû (G.185.2)

Bir beyitte de Hz.Peygamber'in yüzünün güzelliği için “hub cemâl” tâbiri kullanılmıştır:

Bir fakîr bî-çâre müflis uma geldim kapına

Yâ Resûla'llâh ola mı hûb cemâlinden zekât (G.45.3)

3.26. Mâsivâ

Mâsivâ, Allah'tan gayrı her şeydir. Bu mânâ bazen de aynı anlama gelen “sivâ” kelimesi ile de anlatılır. “Sûfiler, Allah hariç her şeye mâsivâ derler.” (Uludağ, 2001:317) ve gönüllerinde Allah'tan başka bir şeyin bulunmamasına dikkat ederler. Beyitlerde mâsivâ ifâdesiyle bu anlamların yanında dünya, dünya zevkleri ve kesret, kastedilmektedir. Divânda mâsivâ kavramıyla ilgili olarak “mâsivâyâ müptela olmak, mâsivâdan el çekmek, mâsivâyı terk etmek, mâsivâdan firâr kılmak, mâsivâdan fariğ olmak, mâsivâdan usanmak, mâsivâdan berî olmak, işi mâsivâ olmak, sivâdan pâk olmak, hubb-ı sivâyı gönülden çıkarmak, sivâyı def etmek, gönlü sivâdan ayırmak” gibi deyim ve tâbirlerle işlenir.

Dervişliğin aslı mâsivâyı terk etmektir. Bâki zevkleri, cenneti ve yâre vuslatı isteyen fâni mâsivâyı terk etmelidir:

Zevk-i bâkî vuslat-ı yâr Cennet istersen eger

Mâsivâ-yı fâniyi terk etmeden usanma hiç (G.52.3)

Gönülde Allah'tan başka herhangi bir şeyin sevgisi ya da dileği varsa, o kişi mâsivâyâ gönül vermiştir. Sivâyı gönülden def etmek, aşk yoluna girenlerin bir özelliği olarak zikredilir:

Tarîk-i 'aşka girenler sivâyı def' eder dilden

Ki zirâ 'âşkın kârı hemân 'uzletde halvettir (K.Ek-20.49)

Mâsivânın fikri bile fikri âşkın gönlüne endişe vermektedir:

Mâsivâ fikri gönülde vermede endişeler

Çekmeden gayrı efendim başka çârem var mıdır (G.74.2)

Hakiki uzlet de gönülden sivâyı ayırmaktır:

Hakikat halvettir ki kim ederler dillerin hânı

Sivâdan ayrılır gönülü asıl 'uzlet bu 'uzletdir (K.Ek-20.76)

Aşk mâsivâyı mahv edip gönülden içeri koymaz:

Gönliüm içre koymadı mahv etdi mâsivâyı 'aşk

Yakdı yandırdı vücûdum varlığın Mevlâ-yı 'aşk (G.128.1)

Bir beyitte de aşk kısbetini giyip meydâna giren ve aşk ateşiyle yananlar mâsivâdan beri olurlar:

Giyinip kısbet-i 'aşkı şöyle gir meydânuna

Yana yana nâr-ı 'aşka mâ-sivâdan ol beri (G.220.2)

3.27. Zikir

“Zikir, Allah’ı anmak, yüceltmek, takdis etmek, tesbih etmek, birlemek ve bütün isim ve sıfatlarıyla O’nu övüp hamdetmektir.” (Sahmerânî, 2000:96) “Allah’ı anmak anlamında zikir en büyük ibâdetdir ve tarikatların temel ilkesidir.” (Aynî, 2000:224) “Kalpteki vesveseler zikirle kovulur, dünyadan ve dünyalıktan kopmak da zikirle olur. Ama amaç bunlar değildir, zikrin asıl gayesi Allah’a ulaşmaktır.” (en-Nedvî, 1998:55) Beyitlerde zikir kavramı ile ilgili “zikrullah, zikr-i tevhîd, tevhîd-i ezkâr, zikr-i Cemîl, zikr-i Sübhânî, halka-i zikir, evrâd u ezkâr, tâlib-i zikir” terkiplerini yer verilmiştir. Divânda bahsedilen zikir tertibi Halvetî tarikatına aittir.

Halvetîliğin temeli “zikrullah”tır. Halvetiyye tarîkati’nde zikir için mürîd diz çöküp kibleye karşı oturur, mâsivâyı hatırdan çıkardıktan sonra Allah Teâlâ’yı mülâhaza ederek önce başı sağ omuz tarafına çevirip “Lâ ilâhe”, sonra sol tarafa kalp üzerine doğru çekip, darp edâsıyla “illâllah” der. Bunu 33 veya 165 kez tekrarlar. (Eraydın, 1994:390)

Aşağıdaki beyitte bu zikre işaret edilmektedir:

Ey gönül cümle sivâdan pâk olup dergâha gel

Başla sağdan “Lâ ilâhe” solda illâllah’a gel (G.154.1)

“İnsan kendisini her türlü geçici heveslerden, dünya nîmetlerinden kurtararak Hak’ka yönelmelidir. Zikrin amacı Allah’tan başka bir varlığı düşünmemek, her varlık türünde Allah’ı görmek, “çok”luktan kurtularak “Bir”liğe ulaşmaktır.

Zikir, biri gönülle, biri de dille olmak üzere iki türlüdür. İnsan elinde olmayan bir sürü sebepler yüzünden kötülükle kaynaşan ruhunu zikir ile arıtır. Gönlünü, Allah'ın tecellisi için bir ayna niteliğinde her türlü heves pasından temizler.” (Erünsal, 1987:566)

Zikrin kalbi cilâlayıp paslarından temizleyeceğini ve bu sayede gönülde Kibriyâ'nın nûrunun görüleceğini anlatan beyit şöyledir:

Zikr ile kılisan mücellâ kalbini

Görünür gönlünde nûr-ı Kibriyâ (G.14.3)

Tevhîd zikri gönüldeki tozları siler:

Sil gönlün gubârını ezkâr-ı tevhîd ile

Yak kalbin çerâğını envâr-ı tevhîd ile (G.204.1)

Gönlün aynaya benzetildiği bir başka beyitte de, gönül aynası tevhîd zikri ile silinir ve bu aynadan âşıkın gözüne cânânın yüzü görünür:

Gel sil gönül mir'âtını tevhîdi zikr eyle müdam

Gözüme cânânın vechi gör nice kim izhâr olur (G.95.3)

Zikir mürşidden izin alınarak belli bir tertibe göre yapılır. Zikirle mürîdin sadrı inşirah bulur. Gece gündüz tevhid zikrine devam edenin gönlü felâh bulur:

Kâmil-i merd-i Hudâ'dan al 'icâzet tevhide

Gece gündüz zikr-i tevhîd et gönül bulsun felâh (G.57.2)

Bir beyitte zikir, taşçı kazmasına benzetilir. Ferhad'ın Şirin'e kavuşmak için dağları delmesi gibi mürit de zikir kazmasıyla nefis dağını delmek ister. Bu yönüyle mürit Ferhâd olmayı arzu etmektedir:

Cibâl-i varlığı nefsin külüng-i zikr ile delip

Şîrîn'in vasl-ı râhında kerem et bizi kıl Ferhâd (G.60.3)

Divânda zikir kelimesi olarak “Lâ ilâhe ilallah, Hû, Hak, Sübhân, Celâl, Cemil” ifâdeleri kullanılmıştır. En çok bahsi geçen “Hû” zikridir. Zikir sadece insan mahsus bir şey değildir, bütün varlıklar zikretmektedir. “Hak'ı zikreleyip Hû der” redifli

gazelinde; bütün varlıklar, açılmış gonca güller, nâlân olan bülbüller, akan sular, esen yeller, bütün eşyâ, bütün âlem, dağlar, taşlar, âşıklar ve insan kardeşler Hakk'ı zikreleyip Hû derler:

Açılmış gonca-i güller kılar nâlânı bülbüller

*Akan sular esen yeller **Hak'ı zikreleyip Hû der***

Derilmiş cümle 'âşıklar kamu insân u kardaşlar

*Ağaçlar dağ ile taşlar **Hak'ı zikreleyip Hû der*** (G.73.1,4)

Bir diğer beyitte âşıkın gönlünü pür-nûr eden Hû zikridir. Hû sırları cân perdesini kaldırıp sırları keşfeder.

*'Âşıkın gönlünü pür-nûr eyleyen **ezkâr-ı Hû***

Ref' edip perde-i cânı keşf eden esrârı Hû (G.185.1)

“Hû” bir beyitte câma (kadehe) benzetilir. O kadehten içen pür-safâ olur ve her derdine dermân bulur:

Hû cânını Mustafâ içen olur pür-safâ

Derdine bulur devâ hû ismini sürenler (G.68.7)

“Lâ ilâhe illallah” redifli gazelinde bu zikrin faydaları anlatılır: Sâliklerin zikri ve âriflerin seyri olan “lâ ilâhe illallah” gönlü dergâh eder, cânı âgâh eder, insanı 'ârif-i billah eder, nefsi öldürür, cân sırrına erdirir, Hakk'ı bildirir, dağları bağ eder, karaları ak eder, ağlar iken güldürür, maksûda eriştirir, müşkilleri halleder, zehiri tatlı bal eder, cân ilini nûr eder, dünyayı terk ettirir, Hak ile huzûr eder:

Gönlünü dergâh eder cânını âgâh eder

*'Ârif-i billâh eder **lâ ilâhe ilallah*** (G.203.1)

Zikrin zamanı olarak gece ve özellikle de seher vaktinden bahsedilir. “Seher zikri” redifli gazelinde bu vakitte yapılan zikrin feyizleri anlatılır. Seher zikri gönle ve cânâ nûr verip safâlar bahşeder, Sübhân'a vâsil eder. Seherde efgân eden bülbül gönül mülkünü gülistâna döndürür. Mevlâ'nın ilhâmı bu vakitte erişir ve sultânın sırlarına da

seher zikriyle vâkîf olunur. Derdi dermâna döndüren, tahkîki irfâna sebep olan da seher zikridir:

Ziyâlar verdi nûr ile dil ü câna seher zikri

*Safâlar bahş edip vasl etdi Sübhân'a **seher zikri*** (G.215.1)

Maksadı Hak olanlar tâlib-i zikir olmalıdır. Elde fırsat varken ömür zâyî edilmemeli, gece gündüz dâima Hudâ'nın zikriyle meşgûl olunmalıdır. Gönlünü îmâr etmiş olanlar da zikir ehli olanlardır.

Zikir halkasına girenler tenlerini uryân eder ve aşk ile dönerler, yani dünyayı kalplerinden çıkarıp sadece Hakk'ın zikriyle meşgul olurlar:

***Halka-i zikre** girer tenleri 'üryân eder*

'Aşkile devrân eder halvetî dervişleri (G.222.3)

Zikirle ilgili olarak birkaç beyitte de tesbih ile evrâd u ezkâr okumak kavramlarına yer verilmiştir:

'Acebdir ba'zular dahi riyâ vü süm'adan ârî

Okur evrâd u ezkârı salâh anlara hasletdir (K.Ek-20.13)

3.28. Arş, Arşullah

Beyitlerde “Arş-ı a'zâm, 'arş-ı istivâ, 'arş-ı mu'allâ” terkipleriyle işlenen arş, çatı, taht, kubbe, mülk, saltanat, şan, felekler anlamındadır. “Arş, yedi kat göğün ve Kürsü'nün üzerinde bulunur ve onları içine almıştır. Ayrıca, Allah'ın hüküm verme ve hükmünü yürütme kudretinin ifâdesidir; Allah'ın tecelli yeridir.” (Akay, 2005:38) Beyitte sevilenin övüldüğü yerde arş-a'zâm bir estetik unsur olarak işlenir. Arş-ı a'zâm sevilenin başında bitmiş ve kara bir kisve olup bütün cihânı ve arşı örtmüştür:

*'**Arş-ı a'zâm** gerçi re'sinde bitmiş kara kisve olup cihânı görmüş*

*Gerçi çok âdemi ziyâret etmiş '**arş-ı istivâda** mihmân saçların* (G.141.2)

Bir kâmil insan olarak Hz.Muhammed'in gönlü de arş-ı mu'allâdır:

Dilî 'Arş-ı mu'allâdır makâmı sırr-ı "Ev ednâ"

Hisâli hulk-ı Rabbânî 'atâsı vecd ü hâletdür (K.Ek-20.30)

Arşullah kavramı bir beyitte geçer. Mürşidin makbûliyetini anlatmak için kullanılmıştır. Allah'ın isminin mazharı olması itibariyle mürşit, Arşullah'tan uçup Gerede şehrine düşmüştür:

'Arşullahdan bir cân uçdu gerede şehrine düşdü

Halvetî râhını açdı sultân Halîlü'l-Halvetî (G.225.1)

3.29. 'Âlem

"Âlem; kâinat, bütün yaratılmış varlıklar, dünya, cihân; belli bir sınıfı meydana getiren varlıkların ya da canlıların oluşturduğu varlık toplulukları" (Uludağ, 2001:36) anlamındadır. Tasavvufta çok çeşitli âlem kavramları vardır. Divânda bahsedilen âlemler şunlardır: "Lâhut âlemi, gayb âlemi, âlem-i kesret, âlem-i fâni, âlem-i sîret, âlem-i vahdet, âlem-i cisim, âlem-i hâr, âlem-i meyhâne, âlem-i Âdem, âlem-i eşyâ." Beyitlerde âlem daha çok içinde yaşadığımız Allah'ın isimlerinin tecellisi olan dünya için kullanılmıştır:

Vahdetin aksidir anla bu 'âlem

Görünen 'aksinde kudret kemâlât (G.48.7)

"Âlem-i eşyâ" tâbiriyle kastedilen Allah'ın yarattığı bütün varlıklardır:

Çeşm-i Hak ile nazar kıl 'âlem-i eşyâyı gör

Anla ayrı-gayrı var mı hep sıfatullahı bul (G.156.2)

Âlem kelimesiyle bazen de mecâz-ı mürsel yoluyla bütün insanlar kastedilmiştir:

Dâmen-i pîr-i mugânu kim ki tutdu pîr olur

Hizmet-i sultân edenler 'âleme vezîr olur (G.70.1)

Vahdet nazarıyla bakılmayan âlemi “âlem-i hâr” olarak tanımlar. Cihânı temâşâ eden âşıkın bir fikri âlem-i hârı bostan eder:

Sanma beyhûde temâşâstı cihânı ‘âşıkın

‘Âlem-i hârı odur bir fikr ile bostân eden (G.180.4)

3.30. Onsekizbin ‘Âlem

“Yıldızlar âlemi, insanlar âlemi, cinler âlemi gibi onsekiz bin âlem vardır.” (Uludağ, 2001:36) Bir beyitte geçen “onsekiz bin âlemi Hû kaplamış” ifâdesiyle tüm yaratılmış varlıkların Allah’ı zikretmesi anlatılmaktadır:

Onsekiz bin ‘âlemi Hû kaplamış

Cümlemin ahvâli hep etvâr-ı Hû (G.190.3)

3.31. İki ‘Âlem

İki âlemden kasıt dünya ve âhirettir. Bir beyitte iki cihân, diğer bir beyitte de “dü-cihân” şeklinde zikredilmiştir. İki cihânın gamından kurtulmak isteyen sâkinin elinden bir kadeh mey içmelidir:

İki cihânın gamından bulmak istersen felâh

Sâki-i devrân elinden içe gör mey bir kadeh (G.57.1)

Bir beyitte de “Hudâ seni iki cihânda murâdına ulaştırısın” ifâdeleriyle sevilene duâ edilir:

Mustafâ Rûmî’nin ey şûh gönliün aldın lutfile

Ber-murâd etsin dilerim dü-cihân Hudâ seni (G.234.5)

3.32. Dünyâ

Dünyâ kavramı divânda geniş bir yer tutar. Dünyâ “âlem, âlem-i fânî, cihân, fânî, fâni cihân, dâr-ı fânî, fenâ, bî-vefâ, cism-i bî-vefâ, bezm-i fenâ, deryâ, fenâ bahri, zindân, bağ, bostan, gülzâr, lâşe, hârâb, dâr-ı fenâ, rûzgâr, bâğ-ı fânî, mekân, meydân, dâr, vîrâne, gurbet, sivâ, gam-ı dünyâ, ziynet-i dünyâ, zevk-i dünyâ, zindân-ı cihân, lâşe-i dünyâ, mâl-ı dünyâ, terk-i fenâ, dünyâ sevgisi, dünyâ bezmi, câm-ı dünyâ, geçici dünyâ, dünyâ zevki, tâlib-i dünyâ, zevk-i cinân, derd-i cihân, dünyâperest, girdâb-ı dünyâ, kâzib dünyâ” gibi isim, sıfat ve terkiplerle işlenmiştir. Dünyâ fânidir, geçicidir, vefâsızdır, aldatıcıdır. İnsan dünyaya meyl edip ona ihtiyaç duymamalıdır. Dünya bir leştir ve ona gönül verilmemelidir. Fâni olan bu dünya bir gün mutlaka insanı terk edecektir. Bu yüzden dünya insanı terketmeden, insan dünyayı terketmelidir:

*Vâr ise Mustafâ ‘aklın **bu fânî***

Seni terk etmeden sen anı terk et (G.41.9)

*Ey gönül terk et **fâni dünyâyı***

*Sonu **vîrâneyi hem bî-vefâyı*** (G.237.1)

Dünya sık sık âhiretle mukayese edilerek bir tezat unsuru olarak işlenir. Dünyanın vefâsız olduğunu, terk edilmesi gerektiğini; bekânın vefâdâr olduğunu ve bekâya heves edilmesi gerektiğini anlatan bir beyit şöyledir:

*Ey gönül **terk-i fenâyî** ol bekâdâra heves*

***Bî-vefâya** verme gönlün kıl vefâdâra heves* (G.107.2)

Dünyanın ziyneti hayal gibidir; bugün var, yarın yoktur. Onun sureti çok renkli gibi görünse de aslı yalancı bir rûzgârdır:

***Ziynet-i dünyâya** mağrûr olma kim hayâldir ol*

*Gösterir sûreti elvân **bu yalancı rûzgâr*** (G.77.4)

Âşık dünyanın derdine ve gamına müptela olmuştur. Dünyanın ziynetini dünya ehline bırakmıştır. Münkirlerin malı dünya malından düzöldüğü için çürüktür. Âşık dünyanın zevkinden elini çekmiştir. Gönül fenânın bütün ıyş u deminden geçmiştir. Âşık bütün

varını aşk yoluna vermiştir; bundan sonra da dünyaya revâç vermeyecektir, dünyayı istemeyecektir. O fenâ bahrinde gark olup bekânın incisi olmuştur:

*Gark olup **bahr-ı fenâda** bulmuşuz dürr-i bekâ*

Hep vücûd-ı 'âlemde bir cân olan bizden olur (G.79.3)

Dünya zevklerinin câma benzetildiği beyitte, câm-ı dünyâdan içenler Mevlâ korkusunu bırakmışlardır, dünyâya meyl edip bekâyı fenâyâ fedâ etmişlerdir:

*İçenler **câm-ı dünyâyı** bıraktı havf-ı Mevlâyı*

Fenâyâ** verdi bekâyı olanlar **dünyâyâ mâil (G.153.5)

Dünyânın zevklerine meftûn insanlar girdâba batmışlardır:

Gel ey gaflet firâşında yatıp nice kalan insan

*Gel ey **girdâb-ı dünyâyâ** batıp nice kalan insan* (G.Ek-9.1)

Firâk derdiyle cihânın bostanının bağı âşıkın gözüne zindân gibi görünür:

Senin derd-i firâkınla yanar gönlüm olur külhân

Cihânın bağ-ı bostanı** görünür gözüme **zindân (G.176.1)

Sevilenen ayrı olunca da cihân zindân olur:

*Senin derd-i firâkınla **cihân zindân olur***

Geceler subh olunca tâ gözüm giryân olur (G.186.1)

Hak yolcusu dünyâyı istemez, dünyâdan usanmıştır. Bir an önce asıl yurduna gitmek ve Hakk'a kavuşmak ister:

Râh-ı Hakk'adır seferim ben bu dünyâyı ni'derim

Koyup bir gün de giderim ben bu dünyâdan usandım (G.162.5)

Zaten insanın dünyâyâ gelmesinden maksat Cenâb-ı Hakk'ı bulmak, bilmek ve ona sîdk ile kul olmaktır:

Dünyâyâ** gelmeden ancak **murâd-ı Hakk'ı bilip bulmak

Hakk'a sıdkile kul olmak kul olunca bulan insân (G.Ek-9.6)

Âlem-i fânide rahat etmenin yolu olarak da tevekkül mesleği gösterilir:

Tevekkül dâmenin muhkemce tutup

'Âlem-i fânide râhat olmuşuz (G.101.8)

Dünyâ divânda çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Bunlar topluca şöyledir: Deryâ, bahr, zindân, bağ, bostan, gülzâr, lâşe, rûzgâr, hârâb, vîrâne, cisim, dâr, bezm, hayâl, gurbet, menzil.

3.33. 'Aşk

Mustafa Rûmî Efendi aşk yolunun yolcusudur. O'nun aşkı İlâhî aşktır. Divânda çok geniş bir yer tutan bu kavram çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Bazen istiâre bazen de mecaz yoluyla aşk için, "reh-nümâ, câm, mey, dağ, ateş, bahr, şem, sirâc, ilâc, maraz, ummân, mihmân, zehir, zencîr, kısbet, genc, bâd, berk" gibi benzetmeleri kullanılmıştır.

Beyitlerde aşk "aşk câmı aşk ilmi, aşk meyi, , devlet-i aşk, bezm-i aşk, dağ-ı aşk, âteş-i aşk, aşk odu, nâr-ı aşk, mahzâr-ı aşk, meydân-ı aşk, şem-i aşk, aşk bahri, gârik-i bahr-i aşk, aşk ile mest, nûr-ı aşk, maraz-ı aşk, aşk u şevk, muktezâ-yı aşk, şâh-ı aşk, sırr-ı aşk, derd-i aşk, sevdâ-yı aşk, hevâ-yı aşk, zıll-ı aşk, bâd-ı aşk, bâzâr-ı aşk, Mevlâ-yı aşk, Leylâ-yı aşk, kimyâ-yı aşk, ulyâ-yı aşk, ummân-ı aşk, sultân-ı aşk, bürhân-ı aşk, pinhân-ı aşk, mihmân-ı aşk, Rahmân-ı aşk, mü'câz-ı ehl-i aşk, aşk ile sûzân, aşkınla cûş, aşk zevki, aşk zehri, dil-i şeydâ, cân-ı aşk, tâlim-i aşk, zencîr-i aşk, râh-ı Leylâ, kısbet-i aşk, genc-i aşk, da'vâ-yı aşk, aşk-ı Rahmânî, berk-i aşk, şevk-i aşk, aşk esiri, târik-i aşk " gibi terkip ve tâbirlerle işlenmiştir.

Aşk, Allah'a ulaşmak için bir kılavuzdur. Bu sebeple gönül dâima aşkı istemelidir. Aşktan başka hiçbir şeyden vefâ gelmez. Gam vaktinde aşk yâr ve enîs olur. Aşk, kabirde ceza gününde de bize beşaretler kılar. Hak'tan daima devlet-i aşk dilenmelidir. Zâtına kavuşmak için Hudâ, ta ezelden ona aşkını reh-nümâ kılmıştır:

Ey pâdişâh lutf eyle 'aşkından bizi kulma cüdâ

Zâtına vâsıl olmağa ‘aşk oldu çünkü reh-nümâ (G.4.1)

Aşkın yeri gönüldür. Aşk ile gönül dilbeste, cân hasta olmuştur. Aşkla gönül gülşen olur, gönül bahçesinde goncalar handan olur ve cân bülbülü inleyerek maşuku medh ü senâ eder:

‘Aşkınla dil gülşen olur goncaları handân olur

Cân bülbülü nâlân olur eyler sana medh ü senâ (G.4.3)

Îlâhî aşkla gönül mülkü âbâd olur. Gönülün karanlığına aşkın nûru kandil olur; gönül bu kandilin ışığıyla aydınlanır:

Zulmet-i gönlüme eyle nûr-ı ‘aşkından sirâc

Kılayım cürm ü günâh derdime ‘aşkından ‘ilâc (G.53.2)

Aşk gönüldeki masivâyı mahv eder, vücûdu yakıp yandırır, âşkın aklını alır ve onu Mecnûn gibi perişân eder. Aşk derdiyle gönül çılgına döner. Aşk sevdâsına uğrayanlar artık başka efkâr ile uğraşamazlar. Aşkın derdiyle kendinden geçenler kararsız bir hâle gelirler ve durmadan çarşı-pazar gezerler. Aşka düşenlerin gözü firâktan dolayı dâima yaşlıdır. Aşkın hâlinden anlayanlar dünyanın kıyl ü kâlından geçmişlerdir. Kim ki aşk zehrini içtiyse, artık dünyanın yağı ve balından lezzet alamaz:

Kim ki nûş etdi ‘aşkın zehrini

Yemez içmez cihân yağ u balından (G.177.3)

Âşkın başı ona bir yüktür. Bu yüzden o, aşk meydanında başını zülfün çevgânına top eyler:

Başını top eyle gel gir bu ‘aşk meydânına

‘Âşık isen ey gönül gir zülfünün çevgânına (G.191.1)

Mâşuk, aşk zinciri âşkın boynuna takmış ve onu semt-i cünûna çekip divâneye döndürmüştür:

Takıp zencîr-i ‘aşkın boynuma âhir melâmetle

Çekip semt-i cünûna hâlîmi dîvâne döndürdü (G.244.6)

Aşkın kadehe benzetildiği beyitte, aşk câmından içen ve sarhoş olan âşıkların ciğerleri aşk ateşiyle yanıp kebâb olur:

Câm-ı 'aşkn nûş edip mestân-ı âlem oldular

Yandılar âteş-i 'aşkınla ciğerler kıldı kebâb (G.39.2)

Birçok beyitte aşk, ateştir. Âşıklar, aşk oduyla yanıklar olarak zikredilir; onlar aşk ateşiyle pişerler, olgunlaşırlar. Aşk ateşiyle varlık yakılıp yok edilmelidir:

Akıdıp göz yaşların âhı ağdır göklere

Âteş-i 'aşk ile yandır varlığın kıl târumâr (G.64.2)

Aşk ateşiyle varlığını yandırıp mahvedenler, aşk meydânına sînesini dağlamaya çağrılır:

Nâr-ı 'aşkı yandırıp varlıkların mahvet kamu

Sen de gel meydân-ı 'aşka vuragör sînene dağ (G.124.3)

Aşkın denize benzetildiği beyitte, hakikat incisine ulaşabilmenin yolu aşk bahrine dalmakla olur:

Dalar isen 'aşk bahrine mâlik olursun dürrine

Erersen aslın sırrına sırrın olur seyrân sana (G.27.6)

Âşık, aşk denizinde boğulmak ister. Aşk denizinde boğulup katresini ummân etmek ve hakikat incisine ulaşmak büyük saadettir:

Katresi 'ummânı bulmak gârik-i bahr-i 'âşk olmak

Hakikat dürrünü almak ne devletdir ne sa'âdet (G.46.3)

Divânda “aşk” redifli üç gazel bulunmaktadır. Bunlardan birinde; aşk ummânı çöşüp taşınca aşk sultânı âlemlere hükmeder. Bütün varlıklar sevilenin aşkını ilân ederler. Her yerde görünen aşk olur. İnsanları, cinleri bütün eşyayı Rahmân'ın aşkı kaplamıştır. Bu aşk, şâirin gönlünün de cümleden alâkasını kesmiş; hânesine teşrif edip misâfir olmuştur:

Mustafâ'nın kesdi gönlün cümleden

Hâneme teşrîf edip mihmân-ı 'aşk (G.129.5)

Aşk şimşeği perdeyi kaldırıp âşıkın kalp gözünü açmıştır ve âşık, zerreden âlemleri seyretmektedir:

Berk-i 'aşkla mahv edip perdeyi açmışız gözü

Zerreden 'âlemleri seyr eyleyen seyrân biziz (G.Ek-4.3)

Aşk tam anlamıyla tarif etmek, onun insanın derûnunda yaptığı etkiyi başkalarına izhar etmek imkansızdır. Aşk öyle müşkil bir hastalıktır ki, bu hastalığı iyileştirmek çok güçtür:

Ölmek âsândır firâk-ı yâr güç

Böyle müşkil maraz-ı 'aşka tımâr güç (G.56.1)

Aşk hazinesinin mekânı ve aşk derdinin Lokmân'ı mürşittir:

Genc-i 'aşka mekân idi derd-i 'aşka Lokmân idi

'Asrında bir sultân idi sultân Halîlü'l-Halvetî (G.225.3)

Divânın genelinde hâkim olan aşk Allah aşkı olmakla berâber, bekâ aşkı; Muhammed Mustafâ aşkı; Ebubekir, Ömer, Osman, Ali aşkı; Hasan ile Hüseyin aşkı, Kerbelâ aşkı, pîr-i mugân aşkı gibi aşklar da söz konusu edilmiştir. Bir beyitte bütün âşıklar Hz.Muhammed'in aşkıyla kendinden geçmiştir:

Cümle âşıklar senin 'aşkınla ser-gerdân olup

İçdiler vaslın şarâbın buldular derde devâ (G.20.3)

Dertsiz olanlara aşk talim edilmemelidir. Çünkü münkirin bağı katı olduğundan ta'lim-i aşk onun cânına kâr etmeyecektir:

Mustafâ ta'lîm-i 'aşk etme sakın bî-derdlere

Münkirin bağı katıdır kâr eder mi cânına (G.196.5)

Bir şiirinde aşk ilmini babasından öğrendiğini, rüyâda aşk meyini onun elinden içtiğini belirtmektedir. Başka bir beyitte de, aşk yarasını sinesine vuranın Şükrü olduğunu söyler:

Bezm-i ‘aşkda câm-ı Hû’yu Şükrü’dür veren bana

Sînem üzre dağ-ı ‘aşkı Şükrü’dür vuran bana (G.25.1)

Aşk yolunda terakki etmiş olan Hallâc, Ferhâd, Mecnûn gibi şahıslar âşıklar için birer örnektir. Hallâc, aşkı için idâma gitmiş; Ferhâd, Şîrîn’in aşkıyla dağları delmiş; Mecnûn ise Leylâ’nın aşkından aklını yitirmiş, divâne olmuştur:

Ehl-i ‘aşka tek ben serdâr olam şimden gerü

Bu Ene’l-Hak dârına Mansûr olam şimden gerü (G.188.1)

Fikr-i vaslile perîşân söylerim Mecnûn-veş

‘Aklım aldı eyledi Mecnûn beni Leylâ-yı ‘aşk (G.128.2)

3.34. Nefs

“Nefis, kötü his ve huyların mahalli olan latife, cism-i latif.” (Uludağ, 2001:271) Nefisle mücâdelenin ve nefis terbiyesinin geniş olarak ele alındığı divânda nefis, “hevâ-yı nefis, nefis-i şûm, illet-i nefis, Cibâl-i varlığı nefsin, nefsin kal’ası, nefsin başı, nefsin hilesi, sîne-i nefis, mehekk-i nefis, nefis-i emmâre, nefis-i kâzibe, vesvâs-ı nefis, nefis-i nikbet” gibi terkiplerle işlenir. Nefis, rûhun terakkisine engel olmaktadır. Rûhun tekâmülü için nefsin isteklerinden vazgeçmek gerekir. Ruhuna izzet isteyen nefsine zillet verir:

Nefsine zillet verir rûha izzet isteyen

Ağyâra dil verir mi yâre vuslat isteyen (G.178.1)

Nefsin hevâsına uyup yabanda gezilmemelidir. Elde fırsat varken nefsin hastalıklarına ilaç bulunmalıdır. Nefsin peşinde koşarak ömür zâyi edilmemelidir. Nefsine ârif olan

iki cihândan geçer. Nefsin bir özelliği de şûm yani uğursuz olmasıdır ki, insanı Allah'a gitmekten alıkoyar. Nefs-i şûmu terk edince Rahmân ayân olur:

Koy nefs-i şûmu ortadan geri

Gör nice 'ayân olur Rahmân sana (G.14.2)

“Destân-ı Nefs-i Emmâre” adını verdiği şiirinde “şûm” istiâresiyle ele aldığı nefisle gönül arasındaki mücâdeleden bahseder. Bu mücâdele; harb u darb, ceng ü cidâl, gazâyı ekber, muhârebe, güreş gibi tâbirlerle anlatılır:

Llüt-fı Hakk ile girmişim yola sanmayın ey şûm geri dönüle

Hâzırlandı gönül harb u darb ile senin ile ceng ü cidâl olıcak (G.130.1)

Nefisle mücadeleyi büyük cihâd olarak zikreden, “Dedi: Küçük cihaddan büyük cihâda döndük. Dediler: Nedir büyük cihâd? Dedi: Nefisle cihâddır.” (el-Aclûnî, 1997:375) hadisine iki beyitte telmihte bulunur. Hz.Peygamber büyük cihâdı yani nefisle mücâhedeyi emretmiştir. Nefsiyle büyük cihâdı yapanlar, bu dünyanın mücadelelerinden vazgeçerler:

Gazâ-yı ekberi nefse bize emr eylemiş ser-ver

Tutalım emrini biz de bize imdâd edip yâ Râb (G.33.3)

Nefsine gazâ-yı ekber edenler

Geçerler dünyânın hep cidâlınden (G.177.4)

İnsanın nefsinin ve kendini bilmesinin Allah'ı bilmesine vesile olacağını bildiren “Nefsini bilen Rabb'ini bilir.” (el-Aclûnî, 1997:234) hadisine birkaç beyitte telmihte bulunur. Nefsini bilenler Sübhân'ı bulurlar. Nefsini ve Hakk'ı bilmeyenlerin sözleri ve fiilleri hep riyâdır:

Mekteb-i 'irfâna gel oku ledünnî 'ilmini

“Men aref”den al haber nefsinin bil Sübhân'ı bul (G.144.7)

Kim ki bilip nefsinin Hakk'ı ârif olmadı

Kavl-i f i'li hep anın taklîd ile riyâdır (G.92.7)

Nefsin dağa benzetildiği beyitte, bu dağ zikir kazmasıyla delinir. Ferhad'ın Şirin'e kavuşmak için dağları delmesi gibi mürit de zikir kazmasıyla nefis dağını delmek ister. Çünkü nefis Allah'a kavuşmak için bir engel teşkil etmektedir. Nefis dağı delinince Allah'a kavuşulur:

Cibâl-i varlığı nefsin küllüing-i zikir ile delip

Şîrîn'in vasl-ı râhında kerem et bizi kıl Ferhâd (G.60.3)

Nefis kaleye benzetilir. Tevhid topuyla nefis kalesi harâb edilir ve kalp kapısı feth edilip içeri girilerek gönülde karar kılınır:

Top-ı tevhîd ile nefsin kal'asın eyle harâb

Feth edip kalbin kapısın gir gönülde kıl karâr (G.64.3)

Nefsin başı tevhid kılıcı ile kesilir ve ruh nefsin elinden kurtarılır:

Seyf-i tevhîd ile nefsin sa'y edip başını

Rûh-ı sultânı elinden kurtarıp eyle halâs (G.114.2)

Bir başka beyitte de, nefsin başını bıçak kesmez, nefsin sînesine hançer vurulmalıdır:

Kesmedi nefsin başını bıçağın zirâ senin

Vurmağa sîne-i nefse eyle hançere heves (G.107.6)

Nefsin kötülüklerinden kurtulmanın yolu riyâzettir. Riyâzet az yemek, az içmek, az uyumak ve az konuşmaktır. Derviş riyâzet tîgini nefse vurur; nefsin riyâzetle terbiye edip, disipline sokar:

Girip mekteb-i 'irfâna okuyan cânlara 'aşk olsun

Riyâzet tîgini nefse vuran cânlara 'aşk olsun (G.175.1)

Beyitlerde nefisle gönül tezat teşkil edecek şekilde işlenir. Nefis aşağılanırken gönül yüceltilir. Nefis ednâyaya verilirken, gönül a'lâyaya salınır:

Nefsîmi ednâyaya verip gönlünü a'lâyaya sal

Gayret et iklîm-i cânın tahtına sultân ol (G.149.2)

Nefsin vesveseleri gönüldeki cehennemdir. Onlardan kurtulunca gönül darü's-selâm olur:

Gönlüme vesvâs-ı nefsim dûzah idi mekân

Bu safâ vü zevkile oldu şükür darü's-selâm (G.171.2)

Yalancı nefse uyanlar, nefsin hevâsını kalbine koyanlar gaflet uykusundadırlar ve bu uykudan hiçbir şey hâsıl olmayacaktır:

Bu nefsi-kâzibe uydun hevâsın gönlüne koydun

Nice demlerdir uyudun ne kıldın uykudan hâsıl (G.153.2)

Nefsine uyanlar, birkaç yerde “nefse kul olmak” deyiimiyle işlenir. Nefse kul olanlar, Allah’a hakiki kul olamazlar. Bunlar kal ehlidir. Bu yüzden eleştiri konusu olurlar:

Bugün nefsine kul olan kal ehli gelmesin bize

Bu yolda cân verip cânân alan gelsin bu meydâna (G.193.3)

Nefsin hevâsına uyup tabiât çâhına düşenler, eğer bu hâllerinden pâk olmazlarsa mülevves ve bîtahârettirler. Bu yolun ilk şartı hevâ-yı nefsi terk edip, çâh-ı tabi’atden çıkıp, pişmân olup Allah’a dönmektir:

Bu yolun şart-ı evveli hevâ-yı nefsi terk edip

Çıkıp çâh-ı tabi’atden nedâmetle ‘inâbetdir (K.Ek-20.56)

Bir beyitte şâir, ömrünü hevâ-yı nefsi ile geçirmiş olduğundan dolayı pişmandır. Şimdi o, nedâmet bâdesini içmiş, âh etmektedir:

Çün hevâ-yı nefsi ile ‘ömrüm geçirdim tâ ezel

Nûş edip şimdi nedâmet bâdesin ederim âh (G.201.4)

Halvetî dervişleri halvethânelere girerek nefisleri ile mücâdele ederler ve nefsi arzularını kayıt altına alırlar ya da nefislerini öldürürler. Dervişlerin bu hâlleri “nefisleri ile güreşmek” olarak zikredilir:

Halvetlere üşenler nefisile güreşenler

Hak için sevişenler halvetî dervîşleri (G.222.6)

Aşktan kisbet giyen dervişler, pehlivân olur ve nefis-i nikbeti yenerler:

‘Aşkdan geydim kisbeti çok çekdim melâmeti

Yendim nefis-i nikbeti pehlivân oldum yine (G.202.12)

Nefsin ilk mertebesi olan nefis-i emmâre zulmete ve geceye benzetilir. Sâlikin her yanını emmârenin zulmeti kaplamışken tecelli şimşeğiyle Mevlâ onu emmâreden halâs etmiştir. O emmâre gecesinde gafletle yatarken Mevlâ hidâyet güneşiyle nefsin gecesini gündüze çevirmiş ve onu emmâreden levvâmeye geçirmiştir:

Şeb-i emmârede gafletle hâbende yaturken dil

Hidâyet şemsile nefsim şebin nehâr eden Mevlâ (G.15.3)

Şâir, “Ahvâl-i Sülûk” adlı şiirinde nefsin yedi mertebesini nasıl geçtiğini anlatır. “Lâ ilâhe illallah” zikrinin emmâreyi öldürdüğünü, levvâmeye dirilttiğini ve mülhimeye erdirdiğini söylemektedir:

Emmâreyi öldürür levvâmeyi dirgürür

Mülhimeyi irgürür lâ ilâhe illallah (G.203.2)

Emmârenin mülke, levvâmenin ise köşke benzetildiği beyitte, tevhid külüngü emmâre mülkünü yıkıp levvâme mülkünü kurar:

Vurup tevhîd külüngünü yıkıp emmâre mülkünü

Kurup levvâme köşkünü oturdum rûh-ı sultânı (K.242.14)

Nefsin hevâsından geçip gönül sarayına göçünce mülhime kapısı açılır ve ilhâm-ı Rabbânîye mahzâr olunur:

Nefis hevâsına geçip gönül sarâyına göçüp

Mülhime bâbını açıp görüp ilhâm-ı Rabbânî (K.242.16)

Hû ismiyle cân perdesi kalkar nefis mütmainne olur ve bütün şüpheler yok olur:

Alıp Hû ismini sürdüm hicâb-ı cânı kaldırdım

Şükürler mütmain oldum kodum şekk ile gümânı (K.242.21)

Sonra nefis marziyye olur ki, bu mertebede cân ile vahdeti bulunca nefes Rahmân olur ve enfüs cihânı kaplar:

Olup marziyye bu nefsim çü Rahmân oldu nefesim

Cihânı tutdı enfüsüm bulunca vahdet-i cânı (K.242.36)

Nefis safiye mertebesine gelince sülûk tamam olur. Bu makâmda lütufla kahır bir bilinir:

Bu nefsim safiye oldu kahırla lutfu bir bildi

Sülûkum hep tamam oldu usûlü kurdum erkânı (K.242.37)

Bu noktada senlik benlikten geçilmiş; artık ikilikten halâs olunmuş ve birlikte lezzet bulunmuştur.

3.35. Gönül, Kalb

“Gönül ve kalb; İlâhî hitâbın mahalli ve muhatabı; marifet ve irfan denilen tasavvufi bilginin kaynağı; keşf ve ilham mahalli; tecelli aynası; Allah’ın isim ve sıfatlarının en mükemmel şekilde tecelli ettiği yer; İlâhî genişlik mahalli; Allah’ın evi; yere göğe sığmayan Allah’ın içine sığıdığı yer anlamlarındadır.” (Uludağ, 2001:203)

Divânda geniş bir yer tutan bu iki kavram, “âyine-i gönül, gönül mülkü, dil-i pîr, zulmet-i gönül, ilm-i dil, gönül gözü, gönül yüzü, mir’at-ı dil, katre-i dil, hâne-i dil, dîde-i dil, gönül sarayı, gönül tahtı, dil-i nâşâd, dil-i mecrûh, esrâr-ı dil, bahr-i dil, gönül dağı, gönül bağı, bağçe-i dil, bağ-ı dil, dağ-ı dil, âsumân-ı dil, âsumân-ı mülk-i dil, gönül bülbülü, gönül gubârı, beyt-i Hudâ, dil-i dâna, zencîr-i dil, gönül hâli, gönül gözü, gönül Ka’besi, eyyâm-ı dil, nokta-i gönül, kalb-i selîm, kalb çerâğı, hulûs-ı kalb, nuhâs-ı kalb ” gibi terkip ve tâbirlerle işlenmektedir.

Gönül tasavvufta çok önemlidir. İnsan bütün âlemin özü olduğu gibi insanın özü de gönüldür. Allah kulunun günlünde tecellî eder. Gönüller “nazar-gâh-ı Hudâ”dır:

Münkirlerin ta’nından havf eyleyemez ‘âşukân

Çünkü bilir gönüller nazar-gâh-ı Hudâdır (G.92.9)

Gönül, tâlib-i dîdâr-ı yârdır, feyz-i Kirdgâr'dır; o, merhem-i Lokmân ile tumar olur, gaflette uyanıp âşikâr olur, sırlara vâkîf olur ve kûşe-i vahdette karar kılar:

Mustafâ Rûmî yüzünden kimse bî-tâb olmasın

Anun için kûşe-i vahdet karâr oldu gönül (G.147.7)

Sâlik için Hak yolunda makbûl olan kalp; sâflaşmış, temizlenmiş kalptir. Bu da ancak zikr ü tevhîd ile olur:

Talib isen râh-ı Hakk'a sâlika

Zikr ü tevhîd ile kalbin eyle sâf (G.126.1)

Bir beyitte de temizlenmiş gönül için "kalb-i selîm" tâbirini kullanır:

Mudtafâ gönlünü pâk et gayrıdan

Ola hâsıl sana da kalb-i selîm (G.163.6)

Tevhîd zikriyle gönül felâh bulur. İksâr-ı tevhîd ile gönül riyâdan pâk olur. Seher zikrine devam ile gönül zevk ile dolar. Ağyâr, gönülden bisyâr-ı tevhîd ile tard edilir. Gönül ilmini bilenler kâmil insan olurlar çünkü o bütün ilimleri kapsar. Gönül ilmine sahip olan hakikat yolunun rehberi olur :

Kim bilir 'ilm-i dilî kâmil kamu ilmi câmi'i

Mustafâ ol kim hakikat reh-nümâ-yı râh olur (G.87.5)

Akıllı olan; nâdâna, ağyâra, yalana, her yüze gülen gül-i handâna, hubb-ı fillâh olmayan yârâna, sûreti sofî içi şeytâna, her görünen sûret-i insâna, muktezâ-yı asr olan devrâna ve aşksız olan bîcâna gönlünü vermez:

'Âştıkı bul 'âşika ver varını bil kadrini

Mustafâ 'aşksız olan bî-câna verme gönlünü (G.240.9)

Âşık gönlünü fâni dünyânın bütün kârından alıp; dilrübâlar içre bir dildâra, gözleri âhû yüzü envâra, lebleri güftâra, pür-vefâ bir yâre, cihân-dildâra; aşk pazarı içinde öz bir kâra vermiştir:

*Fâni dünyânın kamu kârından **aldım gönlümü***

*'Aşk bâzârı içre öz bir kâra **verdim gönlümü*** (G.239.7)

Gönül hasrete ve gama dûçâr olmuştur. Bu yüzden mekânı gurbet olmuştur. Kabz ve bast gönlün yaşadığı hâllerdir. Gönül bazen sıkıp daralır, bazen de genişlik ve ferâhlık yaşar. Gönlün bu halleri aşktandır ki, gönlü ağlatan da güldüren de aşktır:

*Çünkü 'aşkdandır **gönüller kabz u bastı dem-be-dem***

Bil hakîkatde odur giryân eden handân eden (G.180.2)

Gönüllerin derdi dermânı Hz.Muhammed' dir:

Eyâ cân mülkünün hanı Muhammed

Gönüller derdi dermânı Muhammed (G.Ek-7.1)

Beyitlerde gönülle ilgili olarak, “gönül incitmek, gönül yıkmak, gönlü halâs olmak, gönle koymak, gönül vermek,” gibi çeşitli deyimler zikredilmektedir. Kimsenin gönlü incitilmemeli ve yıkılmamalıdır. Âşıkın gönlü şekk ü gümândan halâs olmuştur. Dünya gönle koyulmamalıdır. Akıllı olanlar bu fenâ gülzârına gönül vermemelidir:

*'Âkil isen **verme gönlün** bu fenâ gülzârına*

Rengi fânidir hevâyât alma köhnedir ribât (G.118.3)

3.35.1.1. Gönül ve Kalb Üzerine Teşbih ve Mecâzlar

3.35.1.1.1. Âyine (Mir'at), Gubâr

Gönül şeffaflık, saflık ve parlaklık yönüyle aynaya benzetilir. Bu aynada Allah'ın nûrunun güzelliği aks eder:

*Tecellî kıl bu **mir'ât-ı dile** lutf-ı hüviyetden*

Dile ‘aks eylesin tâ ki cemâl-i nûr-ı Kibriyâ (G.1.5)

Gönül aynası olmazsa yârin cemâlini görmek mümkün değildir:

Mustafâ Rûmî olmazsa cân mir’ât-ı dil

Kanda görürdü ‘aceb cemâl-i yâri gözümüz (G.106.5)

Gönlün ayna olarak ele alındığı yerde, gubar(toz) tecelliyi engellemektedir. Tevhîd zikri gönüldeki tozları siler ve tozdan arınmış aynadan âşıkın gözüne cânânın yüzü görünür:

Gel sil gönül mir’âtını tevhîdi zikr eyle müdam

Gözüme cânânın vechi gör nice kim izhâr olur (G.95.3)

Sil gönlün gubârını ezkâr-ı tevhîd ile

Yak kalbin çerâğını envâr-ı tevhîd ile (G.204.1)

Kalb aynası zikir ile parlatılınca gönülde Kibriyânın nûru görünür:

Zikr ile kalsan mücellâ kalbini

Görünür gönlünde nûr-ı Kibriyâ (G.14.3)

Sûret aynasında yârin nakşını göremeyenler, gönül âyinesinin pasını silmemişlerdir:

Görmeyen âyine-i sûretde yârin nakşını

Silmemişdir gönlünün âyinesinin pâsını (G:228.2)

3.35.1.1.2. Mülk, Ev, Hâne, Virâne, Beyt-i Hüdü, Kâ’be, Büthâne

“Göge ve yere sığmadım ama mü’min kulunun kalbine sığımdım.” (el-Aclûnî, 1997:175) hadisine telmihte bulunarak Allah’ın hiçbir mekâna sığmadığını, mekândan münezzehe olduğunu ama mü’min kulunun kalbinde olduğunu söyler:

Bir yere sığmam dedi Hak mü’minin kalbindeyim

Kangı dil buldu bu sırrı vâsıl-ı Allâh olur (G.87.4)

Çün münezzehdir mekândan zât-pâk

“Mü’minin kalbindeyim” dedi Mevlâ (G.14.4)

Gönül bir evdir, bir hânedir. Gönül hânesinin sahibi ise Allah’tır. Bu hâneyi mâsivâdan uzak tutup temizlemek gerekir. Bu sayede gönül bir göz olur:

Pâk eyle dil-hânesin cümleden dûr olunca

Dik gözünü gönlüne tâ gönül göz olunca (G.54.1)

Biz gönül hânesinden çıkmadıkça onun asıl sahibi gelmez. Kendimizi, arzularımızı, dünyayı oradan çıkarmalıyız ki asıl sahibi olan Allah o eve gelsin, orada tecelli etsin:

Sâhibine hânesin var durma çık sen aradan

Sâhip gelir evine sen aradan çıkınca (G.54.5)

Sevilenden ayrı olmanın gamı gönül mülkünü virâneye döndürür:

Eyâ ser-nâz lutf ile başıma bir kez ayak bas

Gamın yakdı nice mülk-i dili virâneye döndürdü (G.244.5)

Mevlâ şâirin gönlünü hidâyet ihyâ eyleyip, yıkılmış hâne-i virânesini i’ mâr etmiştir:

Husûsâ Mustafâ gönlün hidâyetle kılıp ihyâ

Yıkılmış hâne-i virânesin i’ mâr eden Mevlâ (G.15.5)

Îlâhî aşk ve şevkle gönül mülkü âbâd olur. Gönül mülkünün sultânı Allah’tır:

Mülk-i dilin sultânısın ‘âlem-i cisme sen cânsın

Cümle sıfat ile zâtına kıl Mustafâ’yi âşinâ (G.4.4)

İnsanın kalbi Allah’ın evidir. Kabe ile gönül arasında bir bağ kurar. Çünkü her ikisi de “beytullahtır” yani Allah’ın evidir. İnsanlar Kabe’yi ziyaret ettiği gibi gönlüne de yönelmelidir ki Allah’ı bulabilsin. Kim Ka’be-i Şerîfi tavaf etmek isterse gönlüne yönelmeli, gönlünü tavâf etmelidir, çünkü orası da Allah’ın evidir:

Her ne istersen yürü hep sende iste sende bul

*Senden sana sefer eyle kim **beyt-i Rahman** sendedir* (G.72.2)

***Ka'be-i şerîfi** her kim ki tavâf etmek diler*

*Gel ziyâret eyle **gönlün 'ayn-ı beytullahı** bul* (G.156.4)

Menâzilde kalıp durma yürü maksûda erince

***Gönül Ka'besini** görüp tavâf et beyt-i izzetdir* (K.Ek-20.61)

Sevilenin (mürşidin) gönlü beyt-i Hudâ'dır, âşıklar onun etrafında hacılar gibi tavâf etmektedirler:

Kıldı hüccâc seni ziyâret tavâf

*Oldu **gönül beyt-i Hudâ** bu gece* (K.206.19)

Yârin cefâsının çok vefâsının az olması âşıkın kalbini büthâneye çevirmiştir:

Çok eyleyip cefâyı az eyledi vefâyı

*Bu kalb-i Mustafâ'yı **büt-hâneye** döndürdün* (G.140.5)

3.35.1.1.3. Saray, Taht, İklim

Gönül, bedensel arzulara ve mâsivâdan vazgeçerek yapılan bir saraydır. Gönlün tenle tezât oluşturduğu beyitte sâlik ağyârı gönlünden çıkarmış, tenini beslemekten vazgeçmiş ve bu sayede gönül sarayını yapmıştır. Kesretten vahdete geçen sâlik, kendini virânedan gönül sarayına göçmüş olarak tahayyül eder:

Kesret kederinden geçdim vahdet şarâbın içdim

***Gönlüm sarâyına** göçdüm ben bu vîrânı neylerem* (G.170.3)

Gönlün tahta benzetildiği beyitte, gönül tahtının hünkârı Allah'tır ve O'nun hükümlerine cân u dilden teslim olur:

Olup hükmüne teslim cân u dil

***Gönül tahtında** hünkârım sen oldun* (G.138.4)

Gönlün taht olduğu diğer bir beyitte de irfân, gönül tahtının sultânıdır:

***Gönül tahtında** bir sultân oturmuş hükmeder hemân*

Denildi ismine ‘irfân ana hep cümle râm oldu (G.245.11)

Bir beyitte de gönül genişliği yönüyle iklim olarak tasavvur edilir:

Açılıp perde-i cânı görüp cânında cânânı

***Gönül ikliminin** sultânı olan cânlara ‘aşk olsun* (G.175.4)

3.35.1.1.4. Nokta, ‘Arş-ı Mu’allâ, Dergâh

Gönül bir noktadır ki, âlemde olan her şey orada cem olmuştur. Yer, gök, cehennem, Hûri, Gilmân hep oradadır:

***Nokta-i gönlünde** cem’ olmuş kamu ‘âlem ne var*

Yer ü gök nâr-ı cehennem Hûr u Gilmân sendedir (G.72.4)

Hız.Muhammed’in gönlü için arş-ı mu’allâ benzetmesi kullanılır:

***Dili ‘Arş-ı mu’allâdır** makâmı sırr-ı “Ev ednâ”*

Hisâli hulk-ı Rabbânî ‘atâsı vecd ü hâletdür (K.Ek-20.30)

Gönlün dergâha benzetildiği beyitte; “Lâ ilâhe illallah” zikri âşıkın gönlünü dergâh eder:

***Gönlünü dergâh** eder cânını âgâh eder*

‘Ârif-i billâh eder lâ ilâhe ilallah (G.203.1)

3.35.1.1.5. Yüz, Dîde (Göz)

Sevilenin yüzü âşıkın gönlünün bağ u gülistânı olarak tasavvur edilir. Gönül hastadır. Yârin yüzü bir hastabakıcı olur ve gönlü sadece o iyileştirebilir. Âşık da hasta gönlü için yârin yüzünden başka bir hastabakıcı istemez:

Gönlümün bağ u gülistânı yüzüdür yârimin

Gönlüme yârin yüzünden gayrı bîmâr olmasın (G.179.5)

Gönül gözü açılıp hakikati görmesi dolayısıyla konu edilir:

Dîde-i dil feth olup görse hakikat sîretin

Ol zamân târik-i sûretdir mücâz-ı ehl-i 'aşk (G.132.5)

Müridler nazarla irşâd olunurlar ve bu sayede gönül gözleri açılıp nûru görürler, velâyetin sırrını anlarlar:

Nazarla olur irşâdı mürîdi-i sâdika anın

Görür gönlü gözü nûru bilir sırr-ı velâyetdir (K.Ek-20.31)

3.35.1.1.6. Nâ-şâdân, Şâdân, Dil-i Şeydâ, Zencîr

Âşık, nâ-şâd olan gönlünü pîre arz eder ve pîrin pâk sohbetiyle teselli olup, dil-i şâdân olur:

Mustafâ var pîre 'arzet bu dil-i nâşâdını

Nutk-ı pâkile tesellî kıl dil-i şâdânı bul (G.144.8)

Aşktan aklını kaybedip çılgına dönmüş gönül tekkede ve yalnızlıkta karâr etmemektedir:

Karâr etmez niçin tekyede tenhada dil-i şeydâm

Çıkıp sûk u bâzâr içre gezerim derdile hayrân (G.176.4)

Gönlün zencîr olduğu beyitte, bu zencîr peşinden ayrılmamak için sevilene takılmalıdır:

Mustafâ Rûmîye bakıp ana zencîr-i dil takıp

Sînemi 'aşkile yakıp niçün sûzâna gelmezsün (G.8.7)

3.35.1.1.7. Dûzah, Nîrân, Külhan, Mecerûh, Hûn

Gönlün sıkıntıları ve kötü halleri dûzah, cehennem, nîrân, mecerûh gibi benzetmelerle anlatılır. Nefsin vesveseleri gönüldeki cehennemdir. Onlardan kurtulunca gönül darü's-selâm olur:

Gönlüme vesvâs-ı nefsim dûzah idi mekân

Bu safâ vü zevkile oldu şükür darü's-selâm (G.171.2)

Sevgiliden uzak olan gönül onun hasret ateşiyle yana yana nîrân olur:

Sen ırağ olma gözümden ey gözüüm nûru benim

Nâr-ı hasretinle zîrâ dil yanar nîrân olur (G.71.2)

Gönlün, “hamamların suyunu ve içini ısıtmak için ateş yakılan yer” (Onay, 1996:333) demek olan külhâna teşbih edildiği beyitte gönül külhân olup yanar. Bu yanmayla âşıkın cismi ısınır, vücûdu kirlerinden arınır; ayn-ı hamâm olur:

Gönül külhân olup yandı dahi bu cismim ısındı

Vücûdum kirleri yundu cisim ayn-ı hamâm oldu (G.245.5)

Âşıkın gönlü yaralıdır. Mâşukun cevri bir ok olup âşıkın sînesine vurur ve yaralı gönlünü kan eder:

Tîg-i cevrinle vurup sînemi

Bu dil-i mecerûhu kan etme (G.145.2)

İbâdet ve mağfîret ayı olan Ramazan'ın gitmesinin, minârelerin boş kalması ve onların bülbülleri olan müezzinlerin susması şeklinde tasvir edildiği beyitte Ramazan ayının çıkmasıyla mü'minlerin gönlü de kan ile dolar, şeklinde tasavvur edilir:

Minâreler kaldı bu gece hâli ötmedi hiçbirisinin bülbüli

Mü'minlerin hûn ile doldu dili âh veyletâ tâ firkatâ ramazan (G.184.3)

3.35.1.1.8. Sirâc, Çerağ, Şems, Şeb

Gönlün karanlığına aşkın nûru sirâc olur; gönül bu sirâcın ışığıyla aydınlanır:

Zulmet-i gönlüme eyle nûr-ı ‘aşkından sirâc

Kılayım cürm ü günâh derdime ‘aşkından ‘ilâc (G.53.2)

Çerağ da gönlü aydınlatan bir ışıktır. Hak yolunun yolcuları gönül evlerini aşk ateşiyle yaktıkları çerağla aydınlatırlar:

Râh-ı Hakk’a tâlib isen bakma sakın sol u sağ

*Sa’y edip **hâne-i dilde** nâr-ı ‘aşkla yak **çerağ*** (G.124.1)

Bir başka beyitte de, tevhîd zikrinin nûruyla kalbin çerağı yanar:

Sil gönlün gubârını ezkâr-ı tevhîd ile

*Yak **kalbin çerâğını** envâr-ı tevhîd ile* (G.204.1)

Gönül, gece karanlığı içindedir; fakat pîrin himmetiyle Hû güneşi gönle doğar ve gönül zulmet-i şebden kurtulur:

*Himmet-i kudsiyle pîrin **şems-i Hû doğup dile***

***Zulmet-i şebden** halâs eder **dili** enhâr-ı Hû* (G.185.4)

3.35.1.1.9. Asumân, Mâh-ı Tâm

Gönlün âsumân olduğu beyitte sevilen de dolunaydır. Gönül âsumânında doğan dolunay, âşıkın karanlık cismini aydınlatır:

***Âsumân-ı dilde** doğdu yenile bir mâh-ı tâm*

Rûşen etdi zulmet-i cismimi ol nûr tamâm (G.171.1)

Bir başka beyitte de, Mevlâ bulutu yükseltmiş ve gönül mülküne mâh-ı tâm doğmuştur:

Tulû’ etdi dil mülküne mâh-ı tâm

Ref’-i sehâb etdi Mevlâ bu gece (G.206.10)

“Hû” şimşegi gönül mülkünün âsumânında görününce bütün varlıkları yakıp mahveder:

Âsumân-ı mülk-i dilde zâhir olup berk-i Hû

Yandırıp varlıkların mahv eyleyen hep nâr-ı Hu (G.185.2)

3.35.1.1.10. Dağ, Bağ, Bağçe, Gülşen, Gülistân, Gülzâr, Gül, Bülbül, Pervâne

Gönlün dağa, bağa, bahçeye, gülşene, gülistana benzetildiği beyitlerde benzetme yönü güzellik, ferahlık ve huzurdur. Gönlün gülşen olarak tasavvur edildiği beyitte sevilen o gönle gelince gülşende güller handân olur. Âşık ise gönül bağında bir bülbül olur:

Göründü dilde bir gülşen içinde gülleri handân

Ona da Mustafâ nâlân gönül bağında ey bülbül

Âşıkın gönlü bir bahçedir; yolu pîre erince orada gönül bahçesinde gül açar:

Bağ u bostân içre gezeriz dâim

Açıldı bağçe-i dilde gülümüz (G.101.2)

Gönlün dağa benzetildiği beyitte âşıklar bu dağı yeşil bir bağa çevirirler:

Gönül dağlarını yeşil bağ edip çürüklerin cümlesin sağ edip

Karaların göz yaşıyla ağ edip Hakk'ın envârını görüp giderler (G.81.4)

Gönül bir bülbüldür ki, sevilenin bahçesinde onun güzelliklerini görüp öter. Beyitte kavuşma bahçesinin gülü açılır ve gönül bülbülü ötmeye başlar:

Gülşen-i vaslının açıldı gülü ötmeye başladı gönül bülbülü

Göründü bilindi cânânın ili bu rif'ate nice şükr edeyim ben (G.182.3)

Dışarıdaki gülün vefâsızlığından şikâyet edilmemelidir, gönülde bülbül olmalıdır, o zaman görülür ki gül de gülistân da oradadır:

Bî-vefâ reng-i güle feryâd edip gezme yürü

Bülbül ol eyyâm-ı dilde gül gülistân sendedir (G.72.3)

Aşkla gönül gülistân olur ve orada goncalar açar:

'Aşkınla dil gülşen olur goncaları handân

Cân bülbülü nâlân olur eyler sana medh ü senâ (G.4.2)

Seher zikri de gönül mülkünü gülistâna döndürür:

Seherde bülbül-i şûrîde-veş efgâna başladı

Gönül mülkünü döndürdü gülistâna seher zikri (G.215.2)

Tevhîd ateşi dikenî hâr eyler, cân gözünü nûr eyler ve gönlü gülzâr eyler:

Gönlünü gülzâr eyle cân gözünü nûr eyle

Yakıp mahv-ı hâr eyle ol nâr-ı tevhîd ile (G.204.3)

Cânânın mürşit olduğu beyitte, sâlikânın tekkede zikir için toplanması tasvir edilir.

Burada cânân ruhların mumunu yandırır ve gönüller onun etrafında pervâne olur:

Cem' oldu erenler aşıldı meydân saf saf olup durdu kamu sâlikân

Yandır şem'i ruhlarını ey cânân pervâne dillere suzân görünüür (G.96.3)

Diğer bir beyitte de gönül, ruhun firak mumunun etrafında pervâne olur:

Ruhun şem'i firâkı gönlümü pervâne döndürdü

Cemâlin vashını âhir felek hicrâne döndürdü (G.244.1)

3.35.1.1.11. Deryâ, Bahr, Katre, Su, Kevser, Gevher, Dürr, Mercân, Genc,

Kenz, Altun, Zer

Aşk gönül deryasına düşünce deryâ-yı cünûn taşar, dalgalar âşıkın boyunu aşar ve onu divâneye döndürür:

Çün 'aşkın dile düştü deryâ-yı cünûn taşıdı

Dalgalar boydan aşdı dîvâneye döndürdün (G.140.3)

Bir beyitte gönül artık aşkın sırrını ketmedemez; çünkü katre-i dil çoşmuş ve âşıkı ummânelerde gezdirmektedir:

*Sırr-ı 'aşkın ketmine **dilde** liyâkat kalmadı*

*Cûş dip **katre-i dil** 'ummânelerde gezdirir* (G.88.2)

Gönül ağlayıp feryâd etmesi yönüyle de coşkun bir şekilde akıp çağlayan bir suya benzetilir:

Gel ey gönül n'oldu yine ağlarsın yakıp âteşlere sîne dağlarsın

Coşkun sular gibi akıp çağlarsın gel ey gönül n'oldu niye ağlarsın (G.139.1)

Gönül tatlılığı yönüyle kevsere benzetilir. Gönül kevserinden içen âşık dünyanın mâh u sâlınden geçer:

*Nûş eyle Mustafâ **gönül kevserin***

Geçe gör dünyânın mâh u sâlınden (G.177.12)

Gönlün bahre benzetildiği beyitte, gevher ve dürr-i hakikat gönül bahrinin içindedir:

Gevher ü dürr-i hakikat bahr-i dil ka'rındadır

Cûş eder deryâ-yı hikmet dürrölür dürdâne söz (G.100. 6)

Benzer anlamdaki bir diğer beyitte de; dışarıda gezip hazine aramaya gerek yoktur; hazine gönüldedir. Gönül bahrine dalan orada inci ve mercân bulacaktır:

*Ey gönül gezme yabanda **genc-i pinhân** sendedir*

***Dal bu gönlün bahrine** gör **dürr ü mercân** sendedir* (G.72.1)

Vîrâne ile kenzin tezât teşkil ettiği beyitte gönül virânesinde Allah'ın hazinesinin saklı olduğu söylenir:

İsr-i maksûdu arayıp gezme yaban elleri

Gel gönül vîranesinde sende kenzullahı bul (G.156.5)

Kalp sâf olması yönüyle altına benzetilir. Kalbi altın gibi sâf olmayanda insâf olmaz:

Kalbi olmayanın altın gibi sâf

Ne himmet olur anda ne dahi insâf

(G.127.1)

SONUÇ

19. yüzyıl şâirlerinden Mustafâ Rûmî Efendi Dîvânı'nı “Dînî ve Tasavvufî” yönleriyle incelemiş bulunmaktayız. Çalışmamızın esâsını, dîvândaki dînî ve tasavvufî unsurların tespiti; bu unsurların kullanılış biçimleri, diğer unsurlarla ilgileri gibi hususlar teşkil etmektedir. Bu çalışmayla bir anlamda da, şâirin “dînî-tasavvufî sözlüğü”nü de ortaya koymuş olduk. Her ne kadar çalışmamız “Dînî ve Tasavvufî Unsurlar” başlığını taşısa da, dîvânın tamamının bu unsurlarla yüklü olması nedeniyle, aslında bir ölçüde bütün bir dîvânı tahlîl etmiş olduk. Çünkü dîvânda bu unsurlar haricinde bir çalışma konusu oluşturacak malzeme yok denecek kadar azdır.

Mustafâ Rûmî Efendi, dînî-tasavvufî bir muhitte yetişmiş, medrese tahsili görmüş, tasavvuf bilgilerini hazmetmiş, dîvân tertip edecek kadar da şiir bilgisine sahip bir şahsiyettir. Bir Halvetî şeyhi olan babası Halil Efendi'nin; onun fikir ve his dünyasının, hayat tarzının ve şahsiyetinin şekillenmesinde büyük tesiri olmuştur.

Halvetî şiir geleneğinin 19. asırdaki bir temsilcisi olan Mustafâ Rûmî Efendi mutasavvıf bir şâirdir. Dîvân şiirinin nazım şekillerini ve aruz veznini kullanmış olması, dîvân şâirlerinin kullandıkları mazmunlara ve edebî sanatlara şiirlerinde sık sık yer vermesi gibi hususlar onu dîvân şiirine yaklaştırsa da, Mustafâ Rûmî Efendi için klâsik anlamda bir dîvân şâiri demek zordur. Dîvânda aruz vezninin yanında hece vezni ile yazdığı şiirlerine de yer vermiştir. Şiirlerinde kullandığı dil; dîvân şâirlerinin o ağdalı söyleyişinden uzak, halk şâirlerinin sâde söyleyişine yakındır. Dîvân şâirlerinin kullandıkları mazmunları sık sık kullanmasına rağmen Mustafa Rûmî Efendi'nin üslubunda “karmaşık söyleyişler, hayâle dayalı incelikler, zihni zorlayan imajlar, ilk bakışta kendini ele vermeyen derinlere gizlenmiş mânâlar” yoktur. Onun şiirlerinde anlam her zaman söyleyişin önünde gider, yani mânâyı lafza fedâ etmez, dolayısıyla da şiirleri açık ve anlaşılırdır. Mustafa Rûmî'nin şiirlerinin büyük çoğunluğu “ahlâkî ve tasavvufî birtakım kavramların, âyetlerin, hadislerin öğüt verici tarzda işlenmesi” şeklinde kendini gösteren, edebiyat tarihçilerimizin “hikemiyât” diye adlandırdıkları tefekkür ve hikmete yönelik şiirin özelliklerini taşır. Yani onun şiirleri âşıkâne olmanın yanında tefekküre yönelik olup hikmet ve hakikat öğütler. Fakat bunları yaparken söz sanatlarını ihmâl etmiş değildir. Edebî sanatları da şiirlerinde

ustalıkla işlediğini görmekteyiz. O, divân şiirinin nazım türlerini ve mazmunlarını kullanmış ama muhteva ve söyleyiş olarak tekke şiirini yansıtmıştır.

Mustafâ Rûmî Efendi, şiirimize yeni bir söyleyiş getirmekten ziyâde kendinden önceki dönemlerde yaşayan Yunus Emre, Niyâzî Mısrî, Fuzûlî, Erzurumlu İbrahim Hakkı, Gaybî ve Ömerü'l-Fuâdî gibi şâirlerin başarılı bir takipçisi olmuştur. Bunun yanında döneminin dînî-tasavvufî anlayışını yansıtmaması bakımında şiirleri önemlidir.

Mustafâ Rûmî Efendi her şeyden önce bir inanç sisteminin ve dünya görüşünün adamıdır. Bu sebeple şiirlerini sanat gayesiyle değil mensup olduğu inanç sistemini anlatmak, hislerini ve heyecanlarını paylaşmak için didaktik amaçla yazmıştır. Din ve tasavvuf onda estetik bir unsur olmaktan ziyâde bir hayat tarzıdır.

Dîvânın şahıs kadrosunu sevilen, âşık ve râkip şeklinde üç ayrı tip oluşturmaktadır. Sevilen olarak en fazla Allah konu edilmiştir; ayrıca Hz.Muhammed, Ehl-i Beyt ve Mürşit de sevilen olarak karşımıza çıkmaktadır. Âşık şâirin ideâlize ettiği tiptir ve birçok şiirde âşık şâirin kendisidir. Dîvânda âşık tipi tasavvufîdir. Âşıkın muradı Hak'tır, bunun haricinde bir arzusu yoktur. Âşıkların yolu şeriâttir, zâdları ve azıkları da takvadır. Âşık hâl ehlidir. Âşıklar sevgilinin şarabını içerek sarhoş olup vahdet denizinde boğulanlardır. Onların hakiki halveti sivâdan gönlü sıyırmaktır ki, asıl uzlet de budur. Âşıkın dünyasında kesrete ve ikiliğe yer yoktur. Onlar vahdeti esas tutmuşlardır. Âşık nâm, nişân ve kerâmet peşinde değildir; kendisini gizler; benliğini terk eder, kendini unuttur, böylece vuslata erer. Âşıkın rakibi ise genelde zâhid olmakla birlikte bazen rind, bazen de vâiz olarak karşımıza çıkar. Zâhid divânda âşık ve ârif olmayan; ham ruhlu, olgunlaşmamış, dinin özünden habersiz, zâhire önem veren, kuru ve şeklî ibâdetlerle meşgul, kâl ehli, ledün ilminden habersiz bir tiptir. Bu tip divânda âşıkın yanında tezât unsuru olarak yer alır. Âşık devamlı zâhiden şikâyet eder. Beyitlerde sık sık âşıklarla zâhidler karşı karşıya getirilir. Âşıklar övülürken zâhidler şekilciliklerinden ve samimiyetsizliklerinden dolayı eleştirilirler.

Dînî unsurları işlerken sünnî bir Müslüman gibi düşünür. Ameldeki mezhebinin Hanefî olduğunu kendisi ifâde etmektedir. İslâm inançlarına bağlı samimi bir Müslüman olan şâirin şiirlerinde İslâm dinin prensiplerine aykırı bir ifâdeye rastlanmaz. Dîvânda en fazla yer tutan "Allah" kavramı ile ilgili müstakil olarak Tevhîd ve Münâcât türlerinde 45 manzûme bulunmaktadır. Beyitlerde 25 ayrı ismiyle ve çeşitli sıfat ve mecâzlarla

anılır. Allah'ın özellikleri, kâinattaki tecellileri ve tasarrufları, Allah-İnsan münasebeti birçok şiirde ve beyitte karşımıza çıkar. Allah zâtıyla idrak edilemez. Biz O'nu bütün varlıklarda tecellî eden isimleriyle ve sıfatlarıyla biliriz. Allah birdir, her türlü şeyi yapma gücüne sahiptir. Göklere de hükmeder yere de. O'nun bilgisi ve izni olmadan hiçbir şey kımıldamaz. Allah bütün varlıkların özüdür, Hakîmdir, Âdildir, merhamet edendir, her şeye gücü yetendir, her şeyi bilendir, her şeyin kaderini tâyin edendir, bütün varlıkların hayatı, ölümü, dirilişi O'nun elindedir. Beyitlerde ele alınan sevgili genellikle Allah'tır. Şâir Allah sevgisini her şeyin üzerinde tutar ve O'na kavuşma ve Cemâlini görme arzusuyla yanar tutuşur.

Dîvânda dört büyük melekten sadece Cebrâil'in; kutsal kitaplardan Kur'ân-ı Kerim'in; sûrelerden de Fâtiha, İhlâs, Yâsîn, Necm, Şems, Tâhâ, Nûn, Kâf, Sâd olmak üzere dokuz sûrenin ismi geçmekte ve bu unsurlar çeşitli yönleriyle işlenmektedir. Şiirlerine âyet-i kerîmeleri ve hadisleri iktibas veya telmih yoluyla ince bir kıvraklıkla serpiştirmiştir.

Dîvânda on iki peygamberin ismi zikredilmektedir. En fazla ismi geçen peygamber Hz.Muhammed'dir. O'nunla ilgili dîvânda 10 tane müstakil manzûme bulunmaktadır. Kaside tarzında yazılmış "Muhammed" redifli bir Na't, "Yâ Resûlallah" redifli beş gazel, ve yine doğrudan O'ndan bahseden dört gazel yer almakla birlikte bunların dışında birçok beyitte de çeşitli özellikleriyle ele alınıp işlenir. Âlemlerin Hz.Muhammed hürmetine yaratılmış olması, O'nun yüceliği, Mirâc'a çıkışı, Livâ-yı Hamd hâkânı oluşu, müminlere şefaet edeceği, güzel ahlâkı gibi birçok özellikleriyle doğrudan ya da teşbih ve mecâzlarla övülerek konu edilmiştir. Hz.Âdem, insanlığın atası olması, bütün eşyanın isimlerinin ona öğretilmesi; Hz.İdris, Miraç'ta Hz.Muhammed ile karşılaşması ve Hz.Muhammed'in ona selâm verip duâ etmesi; Hz.Lokmân, hikmet sahibi oluşu ve dertlilere devâ buluşu; Hz.İbrâhim; Halilullah oluşu ve Nemrut tarafından ateşe atılışı; Hz.Ya'kup, oğlu Hz.Yusuf'a olan hasreti ve hüznün sembolü oluşu; Hz.Yusuf, güzelliği ve Mısır'a azîz oluşu; Hızır, hayat suyunu bulması ve ölümsüzlüğe kavuşması; Hz.Musâ, Tûr'da Allah ile konuşması; Hz.Davud, hükümdar oluşu; Hz.Süleymân, saltanatı; Hz.İsâ da, ölümlere hayat vermesi vesilesiyle bahis konusu edilirler.

Dört halifeden, Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin'den, on iki imâmdan, Hz.Peygamber'in hanımlarından, cennetle müjdelenen on sahabeden övgüyle bahsedilir. Hz.Ebubekir, sıddıkiyeti; Hz.Ömer, adâleti; Hz.Osman, Hz.Peygamber tarafından münevver kılınması, Hz.Ali de, ilminin üstünlüğü, velâyetin kapısı olması gibi özellikleriyle anılırlar. Şiirlerinde Âl-i Beyt sevgisini açıkça dile getirir. Hatta Hz. Ali sevgisi o derece ileri gider ki bir beyitte "Aleviyem" der. Ama bu ifâdeyi Ali'yi seviyorum, onun yolundayım anlamında kullanmıştır. Dîvânın bütününe bakıldığında, mensup olduğu tasavvufî ekol, yetiştiği muhit ve bir beyitte sünnî ve Hanefî olduğunu açıkça söylemesi gibi hususlar dikkate alındığında klâsik anlamda Alevî inancına sahip olduğu düşünülemez. Zirâ diğer üç halifeden de yeri geldikçe övgüyle bahsetmektedir. Hz.Hasan ve Hz.Hüseyin ehl-i beytten adı en çok anılan kişilerdir. Hasan ve Hüseyin Hz.Muhammed'in gözünün nûrudur ve muhabbet denizinin iki incisidir. Divânda onlar üzerine yazılmış üç mersiye mevcuttur.

Mustafâ Rûmî Efendî, kazâ ve kaderi işlerken, ehl-i sünnet inancına uygun olarak, iradenin önemine dikkat çeker. İnsanın aklını ve iradesini kullanarak yaptığı bütün fiiller onun kaderini oluşturur. İnsan hakkında hayır ve şer kaderinde yazılmıştır ama bu yazı yazılırken insanın akli ve ihtiyarı da hesaba katılmıştır. İnsan iradesiyle hayrı ve şerri seçmekte serbest bırakılırken, akli ve iradesiyle de hayrı seçmek ve ibadet etmekle mükellef kılınmıştır. Musibetler bazen oka, bazen dikene benzetilmiştir. İnsanı topa, kazayı da çevgân değneğine benzetir. İnsanı çevgân değneği yani kaza karşısındaki top gibi düşünür, dünya da meydân-ı merdânedir. Çevgân değneğinin topa vurduğu gibi kazâ da insanın başına vurur. İnsan bu durumu külfet ve mihnet bilmemelidir. İnsanın başına gelen iyi ve kötü her şey Allah'ın takdiriyle olmaktadır. İnsana düşen kadere teslim olmak ve rıza göstermektir.

İnsanın asıl yurdu âhirettir. Dünya âhirete nispeten çok değersizdir. Bu yalancı dünya çok çabuk geçer, o yüzden fâni olan dünyayı terk edip bâki olan âhiretin aşkına düşmelidir. Bâki olan âhiret fâni olan dünyaya değişilmemelidir. Cennet sonsuz zevklerin yeridir, ona talip olunmalıdır. Oradaki lezzetler, dünyadakiler gibi geçici değildir. Cennetle ilgili Hûri, Gılman, Kevser, Rıdvan gibi unsurlardan bahsedilir. Aslında âşık için gaye cennet de değildir; cennet övülmekle beraber asıl amaç Allah'a

kavuşmak Cemâlullah'ı müşâhade etmektir. Cennet Allah'ın Cemâlinin, cehennem de Celâlinin tecelli yeridir. Cennet vuslat, cehennem de hicran demektir.

Her insan mutlaka bir gün ölecektir. Fakat ölüm yok olmak ve hiçlik değildir. Bu sıkıntılı dünya hayatından ebedî ve rahat bir âleme geçmektir. Yani ölüm sadece bir yer değiştirmekten ibarettir. Ölüm dediğimiz rûhun bedenden görünüşte ayrılması ise onun için cennet kokusu kadar hoştur. Ölmek değil öldükten sonra ne olacağını düşünmemek felakettir. Zirâ ölmeden ölümün sırrını anlayan için ölmek ve dirilmek büyük bir saadettir. İnsanın sonunda varacağı yer karanlık bir kabirdir. İnsan bunu düşünüp endişelenmelidir, gülmeyi terk edip mâtem etmelidir. Ölüm ve âşık münasebeti bulunan beyitlerde âşık ölümden korkmaz, ölüm kolaydır fakat yârdan ayrılmak zordur. Mevt, nefsin hevâ ve hevesinin kökünü kazıdır. Nefsin cânı bu hevâ ve hevestir. Onu maddî hazlara ve bedenî zevklere yönelten hevâ ve hevesin yok edilmesi nefsin ölümü anlamına gelir ki, “Ölmeden evvel ölmek” de budur.

Mustafa Rûmî Efendi'nin divânında daha çok bâtın ilmi üzerinde durulur. İlm-i bâtının kazanılması ihlâs, mürşidi ile beraber bulunup zikretme, az yeme, az uyuma ve inzivâ sayesinde. İlm-i hakîkate ulaşmanın yolu dünyayı, nefsi arzuları ve varlığı terk etmekle olur. Hakikat ilmine tâlip olanlar sadakatle mürşide gelmelidirler. Mustafa Rûmî Efendi ilim ile ameli birlikte düşünür. İlimsiz amelin de, amelsiz ilimin de hiçbir faydası yoktur, cehalettir ve dalâlettir.

İbâdetle ilgili olarak; abdest, namaz, tesbih, duâ, oruç, zekât, Hac, kurban; ibâdet yeri ile ilgili de; câmi, mescid, minâre, mihrap, minber kavramlarına yer verilmiştir. Dîvânda Ramazan ile ilgili iki tane müstakil şiir bulunmaktadır.

Mustafâ Rûmî Efendi'nin tasavvuf anlayışında da İslâmî akîdelere aykırı bir durum görülmez. Divan şâirlerimizde sıkça görülen “Vahdetü'l Vücûd” ekoluna mensûp değildir. Yaşadığı yerde o dönemde yaygın olan “Halvetî” tarikatına mensuptur. Dolayısıyla onun şiirleri incelenirken Halvetîlik'in esasları dikkate alınarak incelenmelidir. Babası da bir Halvetî şeyhi olan Mustafa Rûmî Efendi, hayatının bir döneminden sonra tasavvuf mesleğine yönelmiş ve tasavvufu bir hayat tarzı haline getirmiştir. Tasavvuf eğitimini İstanbul'da Şeyh Emin Efendi'den, Ömerü'l Fuâdî'den ve Gerede'de babası Şeyh Halil Efendi'den almıştır. İyi derecede dînî ve tasavvufî eğitim gördüğünü söyleyebiliriz. Zühd yolundan ziyâde aşk yolunu benimseyen

Mustafa Rûmî Efendi, tasavvuf yolunda ilerlemiş, seyr-i sülûkunu tamamlamış, insan-ı kâmil mertebesine yükselmiştir. 28 numaralı şiirinde kendisinden “Şeyh Mustafa” diye bahsetmesinden anlıyoruz ki şeyhlik makâmına da yükselmiştir. Babasının ölümünden sonra irşâd vazifesinde bulunmuştur.

Onun bütün şiirlerinin konusu Allah aşkı, din, tasavvuf, tekke ve tarikattır. Divândaki sevgili, ‘aşk, şarap, kadeh, meyhâne, zülûf, dudak ve benzeri kavramların her biri divan edebiyatı geleneğimizde olduğu gibi tasavvufî anlamlar taşımaktadır. Divânında tasavvufu sistemli bir şekilde işlediği birçok şiiri vardır. Ahvâl-i Sülûk” adlı 50 beyitlik manzûmesinde seyr-i sülûkunu anlatır. “Hâzâ Meslek-i Uşşâk” adlı 101 beyitlik uzun şiirinde de âşıkların mesleğini anlatmaktadır. Tasavvufî unsurlarla yüklü olan dîvânında özellikle “âşık, tarikat, derviş, mürşid, dergâh, zikir, halvet, zâhir-bâtın, vahdet-kesret, fenâ-bekâ, nefis, cân, gönül, kalb” terimleri çoklukla zikredilmektedir.

Dîvândaki tasavvufî tipler; âşık, ârif, mürit, derviş, sâlik kavramlarıyla işlenir. Mustafa Rûmî Efendi’nin idealleştirdiği tasavvufî tip olan âşık; hayatının merkezine tevhidi oturtan, Allah’tan gayrı her şeye karşı gönlünü kapatan, dünyanın câzibedâr ve geçici güzelliklerine takılıp kalmayan, nefsinin her türlü desiselerine karşı koyan, asıl amacı âhiret güzelliklerine ve Cemâlullah’a kavuşmak olan, ibadetlerini gösteriş için değil Allah rızası için yapan, tekkeye devam edip kalbini Allah’ı zikirle meşgul eden, yeri geldiğinde halvete girip sadece ibadet ve zikirle meşgul olan bir tiptir. Aslında onun tarif ettiği bu tip kendisidir.

Dîvânda meşhur mutasavvıflardan Hallâc-ı Mansûr, Beyâzîd-ı Bestâmî, Cünyd-i Bağdâdî, Şâbân-ı Velî, Ömerü’l-Fuâdî, Halil Efendi gibi zatların isimleri geçmektedir.

Fenâ-bekâ, vahdet-kesret, zâhir-bâtın, sûret-sîret, dünyâ-ahiret, cân-beden unsurları tezat teşkil edecek şekilde işlenmiştir. Fenâyâ değil bekâyâ, kesrete değil vahdete, zâhire değil bâtına, sûrete değil sîrete, dünyaya değil âhirete tâlip olunmalıdır.

Mustafâ Rûmî Efendi’nin mensup olduğu tasavvufî ekolün Halvetilik olduğunu düşündüğümüzde elbette “Halvet”in onun muhayyilesinde önemli bir yer tuttuğunu söyleyebiliriz. Zira bir çok beyitte “Halvet” kavramı çeşitli şekillerde ele alınıp işlenmektedir. İnsan kendisini her türlü geçici heveslerden, dünya nîmetlerinden kurtararak Hakk’a yönelmelidir. Derviş bu amaçla halvete çekilir. Halvet تنها bir

mahal olduğuna göre istenilen تنها ve her şeyden boş mahalde, zihne takılan ve takılacak olan şeylerden kurtularak hatta insanlarla ülfeti terk ederek feragat köşesini her şeye tercih etmektir. Halvetten amaç Hak tâlibi olan gönlün mâsivayı terk etmesini sağlamak, kesreti terk ederek sadece Hak'la olmaktır. Vuslat, gayretle meydana gelir. Çilesiz hâl olmayacağı gibi, meşakkatsiz de kurbiyyet düşünülemez.

Dîvânda zikir kavramı da önemli bir yer tutmaktadır. Zikrin amacı Allah'tan başka bir varlığı düşünmemek, her varlık türünde Allah'ı görmek, “çok”luktan kurtularak “Bir”liğe ulaşmaktır. İnsan elinde olmayan bir sürü sebepler yüzünden kötülükle kaynaşan ruhunu zikir ile artırır. Gönlünü, Allah'ın tecellisi için bir ayna niteliğinde her türlü heves pasından temizler. Tarîkatta esas olan kalbi tasfiye, her an “Kelime-i Tevhîd”i dilden düşürmeme, mâsivadan uzaklaşp, zikr-i Celâl ile meşgul olmaktır. Nefsin kötülükten ve günahlardan arındırılması esastır. Bunun yolu da dille, kalple, ruhla ve sırla yapılan zikirdir.

Nefsin kötülüklerinden kurtulmanın bir yolu da riyâzettir. Riyâzet az yemek, az içmek, az uyumak ve az konuşmaktır. Derviş riyâzet tîgini nefse vurur; nefsin riyâzetle terbiye edip, disipline sokar. Rûhun tekâmülü için nefsin isteklerinden vazgeçmek gerekir. Ruhuna izzet isteyen nefsin zillet verir. Nefisle gönül tezat teşkil edecek şekilde işlenir. Nefis aşağılanırken gönül yüceltilir.

Dîvânda en çok bahsi geçen unsurlardan birisi de gönüldür. Allah, kulunun gönlünde tecellî eder. Gönüller “nazar-gâh-ı Hudâ”dır. Tasavvufta çok önemli bir yeri olan gönül ve kalp dîvânın hemen her yerinde çeşitli vesilelerle bahis konusu olmuştur. Dîvânda üzerine en çok teşbih ve mecâz bulunan unsurlar gönül ve kalptir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu kavramlar üzerine 53 tane teşbih ve mecâz bulunmaktadır: “Ayna, gubar, mülk, ev, hâne, vîrâne, beyt-i Hudâ, Ka'be, büthâne, saray, iklim, taht, noktâ, arş-ı muallâ, dergâh, yüz, dîde, nâ-şâdân, şâdân, dil-i şeydâ, zencîr, düzah, nîrân, külhân, mecrûh, hûn, sirâc, çerâğ, şems, şeb, âsumân, mâh-ı tâm, dağ, bağ, bağçe, gülşen, gülistân, gülzâr, gül, bülbül, pervâne, deryâ, bahr, katre, su, kevser, gevher, dürr, mercân, genc, kenz, altun, zer.” Bunlar Mustafâ Rûmî Efendi'nin hayal dünyasının zenginliğini ve sanatkârlığının kalitesini göstermektedir.

Mustafâ Rûmî Efendi Dîvânı mürettep bir divandır. Eski alfabemizin “Harfü'l Elif” ten başlayarak “Harfü'l Yâ” ye kadar sırayla her harfiyle biten kelimelerle kafiyeli şiirler

yazmıştır. Divan iki kısımdır. Birinci kısımda 245 şiir; İkinci kısımda da dîvâna sonradan eklediği 20 şiir olmak üzere toplam 265 şiir bulunmaktadır. Şiirlerin sayı bakımından en hacimli “Gazeller”dir. Daha sonra “Kasideler” ve “Musammatlar” gelir. Dîvândaki şiirlerin çoğu arûz vezniyle yazılmış olmakla birlikte hece vezniyle yazılmış şiirlere de rastlanmaktadır. Arûzu kullanırken sık sık “imâle” ve “zihaf” yapmıştır. Bunlar kelimelerin arûza iyi uygulanamamasından ileri gelen kusurlardır. Şiirlerinde daha çok arûz vezninin; “Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün”, “Mefâilün Mefâilün Mefâilün Mefâilün”, “Mef’ûlü Mefâilü Mefâilü Feûlün” kalıplarını kullanmıştır.

Dîvân zengin bir kelime ve kavram hazinesine sahiptir. Beyitlerde atasözlerine fazla yer verilmezken, deyimlerin çeşitliliği ve miktarı oldukça fazladır. Örneğin; “cân” kavramı ile ilgili 11 deyim zikredilmektedir: “Cânını koymak, cândan özlemek, cân etmek, cânı gitmek, cânâ kâr etmek, cânı istemek, cân vermek, cânını fedâ kılmak, cânını kurbân etmek, cân u başa kıymak, cândan geçmek.” Bu deyimler âşıkın mânevi hâlini anlamamız için önem taşımaktadır. Bunun yanında dîvânda bazı mahallî ağız hususiyetleri de görülmektedir: “evmek (acele etmek), yenile (henüz, şimdi, biraz önce), gayrı (artık), ergürmek (ulaştırmak, yetiştirmek) eğlenmek (durmak, beklemek)” tespit edebildiğimiz mahallî ağız örnekleridir. Edebî sanatlardan özellikle teşbih, istiâre, tezât ve cinâs sanatlarını ağırlıklı olarak kullanmıştır. Bunlardan başka telmih, tevriye, tenâsüp, ihâm sanatlarını da yer verilmiştir.

Şiirlerinin hepsinde aynı kalitede bir söyleyiş görmek mümkün değildir. Zirve şâirlere taş çıkartan orijinal şiirlerinin yanında, sanat yönü oldukça zayıf olan basit şiirleri de vardır. Bazı mısraların farklı beyitlerde aynen tekrar edilmesi ve bazı kalıp ifâdelerin dîvânın muhtelif yerlerinde aynen yazılması onun ilk göze çarpan kusurlarıdır.

Son olarak şunu söyleyebiliriz ki; Mustafâ Rûmî Efendi, gerek muhtevâ gerekse söyleyiş bakımından kendinden önceki şâirlerin başarılı bir takipçisi olmuş, onların kullandıkları unsurları Halvetî ekolüne göre yorumlamış, kendi his ve hayal dünyasıyla süslemiş mutsavvıf bir şâirimizdir. Onun, şâirliği, ilmi, tasavvuftaki derin bilgisi, Halvetîlik ekolünün bir temsilcisi olması ve kültürümüzün bir devrini yansıtması gibi yönleriyle kültür ve edebiyat tarihimizde göz ardı edilmemesi gereken bir şahsiyet olduğunu düşünüyoruz. “Mustafâ Rûmî Efendi Dîvânı” üzerine yapılan ilk inceleme

olan bu çalışmamızın, bu tarzda yapılacak çalışmalara bir örnek teşkil etmesi, özellikle kavramlarla ilgili beyit örneklerinin fazla olması nedeniyle de, daha dar alanlarda yapılacak çalışmalara malzeme sağlaması bakımından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim (2000), “Osmanlı Döneminde Geredeli Âlimler, Mutasavvıflar, Şairler ve Diğerleri”, *Geçmişten Günümüze Gerede Ansiklopedisi*, Gerede Belediyesi Yayınları, s.73-74 Gerede.

ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim (1991), *Halvetîlik'in Şa'bâniyye Kolu Şeyh Şa'ban-ı Velî ve Külliyesi*, Kastamonu Şey Şa'bân-ı Velî Derneği Yayınları, Ankara.

AHMED B. HANBEL (1991), *el-Müsned*, Tahkîk eden:Abdullah Muhammed ed-Derviş, C.VI, Beyrut.

AKAY, Hasan (2005), *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İşaret Yayınları, İstanbul.

ALPARSLAN, Cevat (1998), *Akşemseddin Hazretleri Hayatı, Eserleri, Şiirleri ve Bolu Erenleri*, Bolu Kalkınma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Ankara.

ALTINTAŞ, Hayrani (Tarihsiz), *Tasavvuf Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.

ARAZ, Nezihe (1987), “Tasavvuf”, *Meydan Larousse*, C.11, s.918-919, Meydan Yayınevi, İstanbul.

AYDIN, Abdullah ve Muhittin İnci (1992), *Ölüm Kıyamet Ahiret ve Ötesi*, Mehdi Yayınları, İstanbul.

AYNÎ, Mehmet Ali (2000), *Tasavvuf Tarihi*, Sadeleştiren: Hüseyin Rahmi Yananlı, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

BANARLI, Nihad Sâmi (1998), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C.1-2, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara.

BİLMEN, Ömer Nasuhi (1996), *Büyük İslâm İlmihâli*, Sadeleştiren: Ali Fikri Yavuz, Akçağ Yayınları, Ankara.

BUHÂRÎ, (1974), *Sahih-i Buhârî Muhtasarı ve Tecrîd-i Sarih Tecemesi ve Şerhi*, Hazırlayan: Kâmil Miras, C.VIII, Ankara.

BURSALI MEHMET TAHİR (1333), *Osmanlı Müellifleri*, C.I, İstanbul.

CANAN, İbrahim (1996), *Hadis Ansiklopedisi, Kütüb-ü Sitte*, C.17, Akçağ Yayınları, Ankara.

CEBECİOĞLU, Ethem (1997), *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara.

CEYLAN, Ömür (2000), *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

ÇAVUŞOĞLU, Mehmed (1971), *Necâti Bey Dîvânı'nın Tahlîli*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

DEMİRCİ, Mehmet (1987), "Halvetîlik", *Mezhepler ve Tarikatlar Ansiklopedisi*, s.79-80, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, İstanbul.

DEVELLİOĞLU, Ferit (1996), *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Hazırlayan: Aydın Sami Güneylaç, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

DİLÇİN, Cem (1999), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları

Ankara.

EL-ACLÛNÎ, İsmâîl b.Muhammed (1997), *Keşfu'l Hâfâ ve Müzîlü'l-İlbas*,
Hazırlayan: Şeyh Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, C.I-II, Dâru'l-Kütübi'l-
İlmiye, Beyrut.

EI-MÛNÂVÎ, Muhammed Abdurraûf (1410 h.), *et-Tevkîf alâ muhimmaâti'-teârîf*,
Tahkîk eden: Muhammed Rıdvan ed-Dâye, Beyrut.

EN-NEDVÎ, Abdu'l-Bârî (1998), *Kitap ve Sünnetin Ruhuna Göre Tasavvuf ve Hayat*,
Çeviren: Mustafa Ateş, Türk Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara.

ERAYDIN, Selçuk (1994), *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul.

ERÛNSAL, İsmail (1987), "Halvetîlik", *Meydan Larousse*, C.5, s.566-577, Meydan
Yayınevi, İstanbul.

ERZURUMLU İBRÂHİM HAKKI (Tarihsiz), *Mârifetnâme*, Sadeleştiren: M.Fuâd
Başar, Âlem Yayınları, İstanbul.

GÖLPINARLI, Abdulbâki (2004), *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve
Atasözleri*, İnkılâp Yayınları, İstanbul.

GÜNER, Ahmet (1986), *Tarikatlar*, Milliyet Yayınları, İstanbul.

HAMİDULLAH, Muhammed (1996), *İslâm'a Giriş*, Çeviren: Cemil Aydın, Türk
Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara.

Dînî Terimler Sözlüğü, (Tarihsiz), C.1, İhlas Gazetecilik Holding A.Ş. Yayınları,
İstanbul.

HÜSEYİN VASSAF (Tarihsiz), *Sefîne-i Evliyâ-yi Ebrar*, İstanbul Süleymaniye
Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, Nu.2306, C.II, s.8-10, İstanbul.

İZ, Mâhir (2000), *Tasavvuf*, Hazırlayan: M.Ertuğrul Düzdağ, Kitabevi Yayınları,
İstanbul.

KARAHAN, Abdulkadir (1986), *Müslümanlığın Temel Bilgileri*, Güneş Kültür Dizisi
Yayınları, İstanbul.

KAZANCI, Ahmet Lütfi (1997), *Peygamberler Tarihi*, C.1-2-3, Nil Yayınları,
İstanbul.

KOCAKAPLAN, İsa (1992), *Açıklamalı Edebî Sanatlar*, Milli Eğitim Bakanlığı
Yayınları, İstanbul.

Kur'an-ı Kerîm ve Türkçe Açıklamalı Meâli, (2005), Hazırlayanlar: Hayreddin
Karaman, Ali Özek, Ali Turgut, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez ve
Sadreddin Gümüş, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

KURNAZ, Cemâl (1996), *Hayâlî Bey Divânı'nın Tahlîli*, Milli Eğitim Bakanlığı
Yayınları, İstanbul.

KURUCAN, Ahmet ve Zühdü Mercan (2001), *Cennetle Müjdelenen On Sahabi*, Fezâ
Gazetecilik Yayınları, İstanbul.

KÜBRA, Necmeddin (1991), *Tasavvufun On Esası*, Mütercim: Bursalı İsmail Hakkı,

Hazırlayan: Mustafa Çevik, Bedir Yayınları, İstanbul.

LEVEND, Ağâh Sırrı (1984), *Divan Edebiyatı, Kelimler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Yayınları, İstanbul.

MİTRALYÖZ Osman (1970), *Gerede*, Ankara Basım ve Ciltevi, Ankara.

MUSTAFA RÛMÎ, Şeyh (1996), *Türkçe Dîvan*, (Özel daktilo notları), Hazırlayan: M.Eşref Nemetlu, Derleyen: M.Kemal Özyiğit.

MUSTAFA RÛMÎ EFENDİ, Şeyh-Geredeli (1998), *Türkçe Dîvan*, Hazırlayanlar: Abdulkerim Abdulkadiroğlu ve Mustafa Tatçı, Ankara.

MÜSLİM, Ebû'l Huseyn Müslim b. Haccâc (1374), *Sahîhu Müslim*, Tahkik eden: Muhammed Fuad Abdalbâki, Mısır.

OCAK, Ahmet Yaşar (1999), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

ONAY, Ahmet Talât (1996), *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Hazırlayan: Cemâl Kurnaz, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.

ÖZYİĞİT, M.Kemal (1997), "Şeyh Mustafa Rûmî Efendi", *Gerede Kültür, Kalkınma ve Dayanışma Vakfı Bülteni*, Sayı 2, s.4-5, Ankara.

PALA, İskender (1995a), *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara.

----- (1995b), *Kronolojik Divan Şiiri Antolojisi-Dîvânü'd-devâvîn*, Akçağ Yayınları, Ankara.

PEKOLCAY, N., S. Eraydın, M. Tahralı, M. Uzun ve M.H. Subaşı (1994), *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'îlere Giriş*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

SADIK VİCDÂNÎ (1341), *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye'den Halvetiyye Silsilenâmesi*, (3.kitap) s.72-77, İstanbul.

SAHMERÂNÎ, Es'ad (2000), *Tasavvuf Menşei ve İstılahları*, Türkçesi: Muharrem Tan, İz Yayınlar., İstanbul.

SARUHÂNÎ, İbn İsâ (1997), *Esmâ-i Hüsnâ Şerhi*, Hazırlayan: Numan Külekçi, Akçağ Yayınları, Ankara.

SEFERCİOĞLU, M.Nejat (2001), *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Akçağ Yayınları, Ankara.

SURUÇ, Salih (1998), *Peygamberimizin Hayatı*, C.1-2, Fezâ Gazetecilik Yayınları, İstanbul.

TATCI, Mustafa (1998), *Hayrefî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

ULUDAĞ, Süleyman (1997), "Halvetîlik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.15, s.393-395, İstanbul.

----- (2001), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabcacı Yayınları, İstanbul.

ÜNLÜ, Ali Rıza (2000), "Şeyhzâde Mustafa Efendi", *Tarih Boyunca Gerede Ansiklopedisi*, Sadeleştiren: Ömer Cevahiroğlu, Editör: Adem Çevik, C.I, s.139, Adem Gerede Yayınları, İstanbul.

YILDIRIM, Ahmet (2000), *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Türk Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara.

YORULMAZ, Hüseyin (1996), *Dîvân Edebiyatında Nâbî Ekolü –eski şiirde hikemiyat-*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

1975 yılında Bolu'nun Gerede ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Gerede'de tamamladı. Bir süre, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Meslek Yüksek Okulu, Orta Kademe Yöneticilik bölümüne devam etti. 1996 yılında girdiği Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyât Fakültesi Türk Dili ve Edebiyâtı bölümünden 2000 yılında mezun oldu. Aynı yıl İstanbul'a Türk Dili ve Edebiyâtı / Türkçe öğretmeni olarak atandı. Hâlen İstanbul'da Türkçe öğretmeni olarak görevine devam etmekte ve aynı zamanda da Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eski Türk Edebiyâtı Anabilim dalında, "Mustafâ Rûmî Efendi Dîvânı'nda Dînî ve Tasavvûfî Unsurlar" konulu yüksek lisans çalışmasını sürdürmektedir.